

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

DİNLER TARİHİ BİLİM DALI

**GERLACH VE TOURNEFORT SEYAHATNAMELERİNDE
OSMANLI TOPRAKLARINDA YAŞAYAN GAYRİMÜSLİMLER**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Zeynep Betül KAPLAN

BURSA 2022

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİNLER TARİHİ BİLİM DALI

GERLACH VE TOURNEFORT SEYAHATNAMELERİNDE
OSMANLI TOPRAKLARINDA YAŞAYAN GAYRİMÜSLİMLER

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Zeynep Betül KAPLAN

Danışman:

Prof. Dr. Bülent ŞENAY

BURSA 2022

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Dinler Tarihi Bilim Dalı'nda 701721015 numaralı **Zeynep Betül KAPLAN**'ın hazırladığı “**Gerlach ve Tournefort Seyahatnamelerinde Osmanlı Topraklarında Yaşayan Gayrimüslimler**” konulu Yüksek Lisans tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 23/03/2022 günü 13:00 - 14:30 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı olduğuna oybirliği ile karar verilmiştir

Üye
(Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)
Prof. Dr. Bülent ŞENAY
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Prof. Dr. Muhammet TARAKÇI
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Doç. Dr. Mahmut SALİHOĞLU
İstanbul Üniversitesi

23/03/ 2022

Yemin Metni

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “ **Gerlach ve Tournefort Seyahatnamelerinde Osmanlı Topraklarında Yaşayan Gayrimüslimler**” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı:	Zeynep Betül KAPLAN
Öğrenci No:	701721015
Anabilim Dalı:	Felsefe ve Din bilimleri
Programı:	Dinler Tarihi
Statüsü:	Yüksek Lisans

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tez Başlığı / Konusu: **GERLACH VE TOURNEFORT SEYAHATNAMELERİNDE OSMANLI TOPRAKLARINDA YAŞAYAN GAYRİMÜSLİMLER**

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 95 sayfalık kısmına ilişkin, 10/02/2022 tarihinde şahsım tarafından (Turnitin)* adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 1'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: Zeynep Betül KAPLAN
Öğrenci No: 701721015
Anabilim Dalı: Felsefe ve Din Bilimleri
Programı: Dinler Tarihi
Statüsü: Yüksek Lisans

Danışman

Prof. Dr. Bülent ŞENAY

* Turnitin programına Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane web sayfasından ulaşılabilir.

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı	: Zeynep Betül KAPLAN
Üniversite	: Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler
Anabilim Dalı	: Felsefe ve Din Bilimleri
Bilim Dalı	: Dinler Tarihi
Tez Niteliği	: Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı	: ix+105
Mezuniyet Tarihi	: .../.../2022
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Bülent ŞENAY

GERLACH VE TOURNEFORT SEYAHATNAMELERİNDE OSMANLI TOPRAKLARINDA YAŞAYAN GAYRİMÜSLİMLER

Bu tez çalışmasında XVI. yüzyılda ve XVII. yüzyılda Stephan Gerlach ile Joseph de Tournefort'un Osmanlı Devleti'ne ziyaretleri sebebiyle yazdıkları seyahatnameler incelenmiştir. Osmanlı Devleti'nde yaşayan Hristiyan ve Yahudilerin ibadetleri, giyimleri, hakları, kiliseleri, din adamları, cenaze ve evlilik törenleri ele alınmıştır. Karşılaştırma maksadıyla ek kaynaklar da kullanılmıştır.

Birinci bölümde seyahatnamelerin dinler tarihi açısından öneminden ve Osmanlı Devleti'ne gelen bazı seyyahların eserlerinden bahsedilmiştir. İkinci bölümde Avrupa'da İslam araştırmaları için yapılan çalışmalar ve Avrupa'nın Müslümanlara olan tavrı hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır. Üçüncü bölümde ise Gerlach ve Tournefort'un seyahatnamelerindeki ifadelerle göre Osmanlı Devleti'nde yaşayan Hristiyan ve Yahudiler incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler

Stephan Gerlach, Joseph de Tournefort, Seyahatname, Osmanlı Devleti, Hristiyan, Yahudi, Gayrimüslim

ABSTRACT

Name and Surname	: Zeynep Betül KAPLAN
University	: Bursa Uludağ University
Institution	: Social Sciences Institute
Field	: Basic Islamic Sciences
Branch	: History of Religions
Degree Awarded	: Master
Page Number	: ix+105
Degree Date	: .../.../2022
Supervisor	: Prof. Dr. Bülent Şenay

NON- MUSLIMS LIVING IN OTTOMAN TERRITORIES BASED ON THE GERLACH AND TOURNEFORT TRAVELOGUES

In this thesis, the travel books written by Stephan Gerlach and Joseph de Tournefort due to their visit to the Ottoman Empire in the sixteenth century and the seventeenth century were examined. Worship, clothing, rights, churches, clergy, funeral and marriage ceremonies of Christians and Jews living in the Ottoman Empire were discussed. Additional sources have also been used for comparison.

In the first part, the importance of travel books in terms of the history of religions and the works of some travelers who came to the Ottoman Empire are mentioned. In the second part, it was tried to give information about the studies done for Islamic studies in Europe and the attitude of Europe towards Muslims. In the third part, Christians and Jews living in the Ottoman Empire were examined according to the expressions in Gerlach and Tournefort's travel books.

Key Words

Stephan Gerlach, Joseph de Tournefort, Travelogue, Ottoman Empire, Christian, Jewish, Non – Muslim

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	v
YEMİN METNİ.....	vi
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZIM RAPORU.....	vii
ÖZET.....	viii
ABSTRACT.....	ix
İÇİNDEKİLER	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SEYAHATNAMELER VE DİNLER TARİHİ AÇISINDAN ÖNEMLERİ

A. SEYAHATNAMELERİN DİNLER TARİHİ VE COĞRAFYASI AÇISINDAN ÖNEMİ.....	6
B. AVRUPALI SEYYAHLARIN OSMANLI BELDELERİNE SEYAHATNAMELERİ.....	10

İKİNCİ BÖLÜM

AVRUPA'DA İSLAM ARAŞTIRMALARI VE İSLAM'A BAKIŞ AÇISI

A. AVRUPA'DA İSLAM ESERLERİ ARAŞTIRMALARI.....	15
B. AVRUPA'DA İSLAM ALGISI VE MÜSLÜMANLARA YÖNELİK TAVIR.....	20

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TOURNEFORT'UN VE GERLACH'IN OSMANLI SEYAHATNAMELERİNDE GAYRİMÜSLİMLER

A. OSMANLI DEVLETİ'NİN GAYRİMÜSLİMLERE KARŞI TUTUMU.....	29
B. OSMANLI DEVLETİ'NDE HRİSTİYAN KİLİSESİNİN HİYERARŞİSİ VE İNANÇLARI.....	35
1) Rum Kilisesinin Hiyerarşisi ve Rumların İnançları.....	35
a) Rum Kilisesinin Hiyerarşisi.....	35

b) Rumlar ve İnançları.....	40
2) Ermeni Kilisesinin Hiyerarşisi ve İnançları.....	43
a) Ermeni Kilisesinin Hiyerarşisi.....	43
b) Ermeniler ve İnançları.....	45
C. HRİSTİYAN PERHİZLERİ.....	46
D. HRİSTİYAN YORTULARI VE KUTLAMALARI.....	49
1) Yeşil Perşembe Yortusu.....	50
2) Rumların Meryem'in Göğe Çıkma Yortusu.....	51
3) Ermenilerin Kutsal Haç Yortuları.....	53
4) Panktot Yortusu.....	54
5) Paskalya.....	55
6) Kutsanma Töreni.....	58
7) Vaftiz Töreni.....	60
8) Kuddas Ayini.....	62
9) Meryem'in Hamileliği Kutlaması.....	65
10) Aziz Georgius Kutlaması.....	66
11) İsa'nın Göğe Çıkma Yortusu.....	67
12) Petrus ve Paulus Yortusu.....	69
E. HRİSTİYAN KADIN VE ERKEKLERİN GİYİMİ.....	70
F. HRİSTİYAN EVLİLİK VE CENAZE TÖRENLERİ.....	75
1) Evlilik Törenleri.....	75
2) Cenaze Törenleri.....	78
G. HRİSTİYAN KİLİSELERİ VE MANASTIRLAR.....	83
1) Aziz Demetrius Kilisesi.....	83
2) Aziz Georgius Manastırı.....	83
3) Aziz Konstantine Kilisesi.....	83
4) Aziz Nicolaus Kilisesi.....	83
5) Katapoliani Kilisesi.....	84
6) Meryem Ana Manastırı.....	84
7) Saint Pierre Kilisesi.....	85
H. GERLACH VE TOURNEFORT SEYAHATNAMESİNDE YAHUDİLER.....	85
1) Yahudilerin İbadeti ve Bayramları.....	89

a) Yahudilerin İbadeti.....	89
b) Yahudilerin Bayramı.....	90
(1) Mayasız – Pesah Bayramı.....	90
(2) Purim Bayramı.....	91
(3) 4 Mayıs.....	91
(4) 22 Mayıs.....	91
(5) Tişri Bayramı.....	91
(6) Çardak Bayramı.....	92
İ. OSMANLI DEVLETİ'NDE GAYRİMÜSLİMLERİN DİN DEĞİŞTİRMELERİ.....	92
J. GERLACH VE TOURNEFORT'UN İSLAM'A BAKIŞI.....	94
SONUÇ.....	99
KAYNAKÇA.....	103

GİRİŞ

Seyahatnameler pek çok alanda, birden çok kültürün araştırılmasında önemli bilgiler içeren kaynaklardır. Bu seyahatnamelerin Avrupalı seyyahlar tarafından ele alınanları incelendiğinde Osmanlı'nın siyasi, ekonomik konuları hakkında bilgilere ulaşılabilir. Osmanlı Devleti'nin çok kültürlü birçok dini içinde barındıran hoşgörülü yapısının incelenmesi açısından da oldukça önem arz etmektedir. Özellikle dinler tarihi alanında bu belgeler Müslüman topraklarında yaşayan gayrimüslimlerin inanç, ibadet ve dini pratiklerini de kapsayacak şekilde dini hayatlarıyla ilgili sınırlı da olsa bilgi barındırmaktadır. Seyahatnameler arasında Gerlach ve Tournefort'un seyahatnameleri tezde temel kaynak olarak seçilmiştir. Seyahatnameler ile tezin amacına uygun olarak Osmanlı Devleti'nde barınan dinler ve din adamları hakkında bilgi verilecektir.

1546-1612 yılları arasında yaşayan Alman Stephan Gerlach, 1573 yılında Avusturya elçisi David Ungnad'ın beraberinde heyetle birlikte İstanbul'a gelmiştir ve beş yıldan fazla burada kalmıştır. Protestan bir vaiz olan Gerlach, Ortodoks Kilisesi ile birleşme amacıyla İstanbul'da Ortodoks Kilisesi'nin patrikleri ve metropolitleri ile görüşmeler yapmıştır. Bu görüşmeler neticesinde yazmış olduğu mektuplarda Ortodoks Kilisesi'ne dair gözlemleri ve Türk idaresinde bulunan Hristiyanların ve kilisenin vaziyeti hakkında da izlenimler yer almıştır. Hristiyanlar gibi Yahudiler de mektuplarda ayrı bir gözlem konusu olmuştur. Özellikle Avrupa'da insanlık dışı muamelelere maruz kalarak dışlanan Yahudilerin Osmanlı Devleti'nde servetleriyle, paşaların konaklarıyla kıyaslanabilecek kıymette evleriyle ve kendi inanç özgürlükleriyle yaşamalarına da dikkat çekilmiştir. Gerlach'a göre İstanbul, dünyanın en büyük Müslüman şehri olmasının yanında en büyük Rum ve Hristiyan şehridir. Bu özelliği ile de İstanbul, bir dünya şehridir. Gerlach, XVI. yüzyılın Osmanlı Devleti'nde yaşayan Müslüman ve gayrimüslimlerin gündelik yaşamlarının, inanışlarındaki bir takım esas noktaların anlaşılması için önemli bilgiler vermektedir. Bunun yanı sıra Müslümanların ve Osmanlı Devleti'nin de gayrimüslimlere olan tavır ve tutumu hakkında ifadeler yer almaktadır. Gerlach'ın Osmanlı'ya seyahati esnasında tuttuğu bu notlar torunu olan Samuel Gerlach tarafından 1674 yılında basılmıştır.

1656 – 1708 yılları arasında yaşayan Fransız Joseph Piton de Tournefort, Fransa krallık bahçelerinin bitki bilimcisidir. Tournefort, yanında Alman hekim Gundelscheimer ve Tournefort Seyahatnamesi'ndeki görselleri hazırlayan ressam Aubriet ile birlikte

XVII. yüzyılda başta Ege adaları olmak üzere İstanbul, Tokat, Trabzon, Kars, Ağrı, Amasya, Ankara, Erzurum, Bursa ve İzmir’i de ziyaretleri arasına almıştır. Tournefort, her ne kadar bitkiler hakkında bilgi almak amacıyla keşfe çıkmış olsa da onun, gittiği yerlerdeki halkların inançları ve günlük yaşamları üzerinde de kimi zaman nesnel ancak dini inançlarının etkisi nedeniyle çoğu zaman öznel yorumları olmuştur. Tournefort Ege adalarından daha canlı ve ayrıntılı bahsederken Anadolu’daki ifadelerinin Ege adalarına nazaran daha yüzeysel değerlendirmeler içerdiği görülmektedir. Bunun sebebi, Yunancaya ve antik yazarlara az çok hâkim olan Tournefort’un Ege adalarında kendi bilgileriyle oluşturulmuş bir gözlemlerde bulunurken Anadolu topraklarında ise sadece kendi gözlemleriyle değerlendirmeler yapmasıyla açıklanabilmektedir.

Gerlach’ın “Türkiye Günlüğü” isimli seyahatnamesinde olduğu gibi Tournefort’un yazmış olduğu mektupların birleştirilmesiyle oluşturulan “Tournefort Seyahatnamesi” de Osmanlı Devleti’nde yaşayan Müslümanların ve gayrimüslimlerin inanç ve yaşamlarından kesitleri, Tournefort gözlemleri ve kendine has yorumlarıyla birlikte aktarmakta ve Müslümanların gayrimüslimlere yönelik tavrına da benzer şekilde değinmektedir.

Çalışmanın temel hedefi bir gayrimüslimin, Osmanlı Devleti’nde yaşayan gayrimüslimleri kendi bakış açısıyla değerlendirmesini aktarmaktır. Bu amaçla hem Hristiyanlar hem de Yahudiler iki eserde yer aldığı ölçüde incelenecektir. Seyahatnamelerde İstanbul ve çevresi ağırlıklı olarak incelenmiştir ve bu bölgelerdeki Hristiyanlar; Rumlar ve Ermeniler olmak üzere ele alınacaktır. Osmanlı Devleti içinde barınan Süryaniler ise seçilen kaynakların içeriğinde yer almadığından çalışmaya dâhil edilmemiştir. Gayrimüslimlerin sosyal hayattaki günlük yaşamlarına değinilirken aynı zamanda gayrimüslimlerin İslam’a bakışı ve Osmanlı yönetimi altında bulunan Müslümanların gayrimüslimlere tutumu da belirtilecektir. Buna ek olarak devlet yönetiminin gayrimüslimlere sağladığı olanaklar, haklar ve sınırlamalar yazarların aktarımlarıyla çalışmaya eklenmiştir.

Bu tez çalışması “Seyahatnameler ve Dinler Tarihi Açısından Önemleri”, “Avrupa’da İslam Araştırmaları ve İslam’a Bakış Açısı” ve “Tournefort’un ve Gerlach’ın Osmanlı Seyahatnamelerinde Gayrimüslimler” olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, seyahatnamelerin edebi olarak önemine de kısaca yer vermekle birlikte yapılan araştırmalarda önemli bilgi kaynakları olduğuna da dikkat çekilmiştir. Tezin

konusundan hareketle dinler tarihi çalışmalarında da seyahatnamelerin önemi vurgulanmıştır. Seyyahların farklı dine mensup kimselerin bulunduğu beldeleri ziyaret etmeleri ve burada yaşayan insanların dini inanış ve uygulamaları ile ilgili bilgiler vermeleri sebebiyle dinler tarihi açısından önemli kaynaklar olduğu belirtilmiştir. Tezin konusu ve çalışmanın içeriği bağlamında Osmanlı'yı ziyaret eden ve bu konuda eserler oluşturan seyyahların durumu da önemli olduğu için Osmanlı Devleti'ni ziyaret eden ve bu konuda eserler oluşturan seyyahların çalışmalarından kısaca bahsedilmiştir. Müslümanlara karşı yüzyıllara göre değişen farklı tutumlara sahip yazarların, Osmanlı topraklarını ilk defa gördüklerinde verdikleri tepkiler ve bu olayları ele alış biçimleri, üslupları da bu bölümde göz önünde bulundurulmuştur. Ayrıca seyahatnamelerin yazarlarının önyargılarla gözlemlerini aktarabilme ve kimi zaman taraflı eserler oluşturma ihtimali de dikkate alınarak yapılacak çalışmalarda tek bir seyyahın eserine bağlı kalmamak gerektiği de belirtilmiştir.

İkinci bölümde, Gerlach ve Tournefort'un yaşamış olduğu Avrupa coğrafyası esas alınarak Avrupalı din adamları ve bilim adamlarının Müslümanlara karşı XI. ve XX. yüzyılları arasında değişen tavır ve tutumlarına eşdeğer olarak ele aldıkları eserlerden ve yaptıkları çalışmalardan bahsedilmiştir. XI. yüzyılda ve onu takip eden yıllarda eleştirel bir tavırla ve araştırmalardan yoksun bir şekilde oluşturulan ve İslam'ın korku dini çerçevesinde yorumlanan eserlerin daha sonraki yıllarda Müslümanlara olan ilginin ve araştırmaların artmasıyla daha detaylı sayılabilecek eserlere dönüştüğü söylenebilir. Ancak bu çalışmaların da incelenen birçok dönemde genel anlamda bir tarafsızlığı yakalamadığı da ele alınan eserlerdeki yorumlara bakılarak söylenebilir.

İki başlık altında incelenen ikinci bölümün ilk kısmı Osmanlı Devleti ve Müslümanlara yönelik hazırlanan çalışmalara değinirken ikinci kısmı ise bu eserlerin oluşum alt yapısını da incelemek maksadıyla Avrupa'da Müslümanlara karşı her dönem farklılaşan koşullara göre değişkenlik gösterebilen tutumlara değinilmiştir. Üçüncü bölümde Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslimlerden bahsedilmesi sebebiyle de karşılaştırma amacı taşıyarak Avrupa coğrafyasında yaşayan Müslümanların hangi kısıtlamalara tabi olduğu incelenmiştir.

Tezin yazılmasında genel amacı kapsayan üçüncü bölüm ise daha geniş ve ayrıntılı tutulmuştur. İkinci bölümde ele alınan Avrupa'da Müslümanlara olan tavır ile karşılaştırılması için Osmanlı'nın gayrimüslimlere karşı tutumu ilk kısımda

bulunmaktadır. Devamında ise incelenmiş olan Gerlach ve Tournefort seyahatnamelerinde öncelikli olarak Osmanlı'daki Rum ve Ermenilerin inanç esasları, kilise hiyerarşisi, yortuları ve bunların kutlanış biçimleri; giyimdeki özellikleri ve kuralları, evlilik ve cenaze törenleri, kiliselerinin iç ve dış özellikleri yer almaktadır. Seçilen seyahatnamelerin yazarlarının Hristiyan olmaları sebebiyle eserlerde Hristiyanlarla ilgili daha çok bilgiye rastlanırken Yahudilerle de ilgili kısıtlı da olsa bilgiler edinilebilmektedir. Bu sebeple çalışmada Yahudiler ayrı bir başlık altında incelenmiştir. Son iki kısım ise gayrimüslimlerin din değiştirme durumlarını ve tezin yoğun bir kısmında kullanılan Stephan Gerlach ve Joseph Piton de Tournefort'un Müslümanlar ve İslam hakkında yaptıkları genel yorumlarını da içermektedir. Yapılan incelemelerde kimi zaman karşılaştırma oluşturması bakımından da farklı eserlerden faydalanılmıştır.

Bu tez çalışmasında Gerlach'ın "Türkiye Günlüğü" ve Tournefort'un "Tournefort Seyahatnamesi" iki ana kaynak olarak seçilmiştir. Çalışmada Osmanlı Devleti'nde yaşayan gayrimüslimlerin sosyal hayattaki durumlarına farklı bir bakış açısı sunulabilmesi açısından seyahatnameler, gayrimüslim seyyahların eserlerinden seçilmiştir. Gerlach ve Tournefort'un ana kaynak olarak seçilmesinde yazarların farklı yüzyıllarda Osmanlı Devleti'ne gelmeleri ve aktarılan bilgilerin tek bir dönemi kapsamamasına dikkat edilmesi sebep olmuştur. Bu yüzyıllarda yazılan diğer seyahatnameler arasından Gerlach ve Tournefort Seyahatnamelerinin seçilme sebebi ise, içerikleri bakımından zengin olmaları, günümüzde Türkiye sınırları içerisinde yer alan bölgeleri eserlerine aktarmaları ve bu bölgeler arasında özellikle İstanbul ve çevresi başta olmak üzere gayrimüslimlerin durumu hakkında diğer seyahatnamelere göre daha fazla bilgi vermeleridir. Bu çalışma, Türkiye Günlüğü ve Tournefort seyahatnamesi ana kaynaklar olarak ele alınmakla birlikte karşılaştırma yapılabilmesi amacıyla bazı kısımlarda başka kaynaklardan da yararlanılarak hazırlanmış bir çalışmadır. Bu sebeple karşılaştırmalı yöntem kullanılırken aynı zamanda tarihsel, betimleyici yaklaşım kullanılmıştır. Karşılaştırma amacıyla kullanılan diğer seyahatnamelerde aynı dönemin seyahatnameleri kullanılırken farklı dönemlerden de seyahatnameler eklenmiştir. Bunun amacı ise bir dönemin özelliklerine bağlı kalmayıp farklı yüzyıllardaki seyyahların yaptığı ve aktardığı gözlemlere değinmek, oluşabilen değişiklikleri ve farklılıkları aktarabilmektir. Bu sebeple kimi zaman dönemin özelliklerine göre verilen bilgilerde ve

Osmanlı Devleti'nin gayrimüslimlere koyduğu kurallarda değişiklikler olabildiği gözlemlenmiştir. Bu değişikliklerin çelişki olmadığı ve dönemin özelliklerinin farkından kaynaklandığı da belirtilmelidir. Seyyahların verdikleri bilgilerin kimi zaman gözlemden ibaret olup gerçek bilgiyi yansıtmaması ihtimali de göz önünde bulundurularak çalışmada yalnızca seyahatnameler kullanılmamış, bilgi verilmesi amacıyla Müslüman ve gayrimüslimlerin ele aldığı seyahatname dışındaki diğer eserler de tercih edilmiştir.

Dinler tarihi alanında belli başlı seyahatnamelerin esas alınıp Osmanlı'da yaşayan gayrimüslimleri ele alan tez çalışmaları bulunmaktadır. Ancak Türkiye Günlüğü ve Tournefort Seyahatnamesi'nin yazarlarının da gayrimüslim olmaları sebebiyle diğer çalışmalardan farklılık taşımaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

SEYAHATNAMELER VE DİNLER TARİHİ AÇISINDAN ÖNEMLERİ

A. SEYAHATNAMELERİN DİNLER TARİHİ VE COĞRAFYASI AÇISINDAN ÖNEMİ

Arapçada “gezmek, gezi” anlamlarını taşıyan seyahat kelimesi ile Farsça “risale, mektup” anlamına gelen name kelimesinin birleşmesinden oluşan seyahatname “gezi mektubu, gezi eseri” anlamını taşımaktadır. Arap edebiyatında bu kelimeyi ifade etmek için “rihle” kelimesi kullanılırken Fars edebiyatında ise sefer-name kelimesi kullanılmaktadır.¹ Seyahatnameler İslam dininin yayılması amacıyla Müslümanların diğer gayrimüslim beldelere yaptıkları gezilerle oluşabildiği gibi zamanla İslam’ın yayılması ve İslam topraklarının da genişlemesiyle gayrimüslimlerin bu topraklara bilgi edinmek maksadıyla gelmesi sonucu da ortaya çıkmıştır. Bu sebeple yazılan seyahatnamelerde dini farklılıkların önemli bir etken olduğu sonucuna varılabilir. Müslüman seyyahlarının gayrimüslim beldelere yaptıkları seyahatlerde ve eserlerinde o bölgenin dini inanış ve yaşayışına dair bilgiler bulunabildiği gibi bir gayrimüslimin İslam beldesine ziyaretinde de hem Müslümanlar hem de gayrimüslimler hakkında bilgi edinilebilir. Bu durum ise seyahatnamelerin gittikçe artan dinler tarihi çalışmalarında zaman zaman ek kaynaklar kimi zaman da ana kaynaklar olarak kullanılmasına neden olmuştur.

Türkiye’de seyahatnamelerin dinler tarihi açısından önemli sayılmasının nedenlerinden biri de gayrimüslim seyyahların Osmanlı topraklarına ziyaretlerinde, o bölgede yaşayan Müslümanları konu edindikleri kadar aynı zamanda kendi dini inançlarına mensup olan veya olmayan diğer gayrimüslimleri de konu edinmiş olmalarıdır. Bu sebeple seyahatnameler Osmanlı’da yaşayan gayrimüslimlerin bir başka gayrimüslim tarafından incelenmesine olanak sağlamaktadır. Bu durum da araştırmacıların Osmanlı belgelerine ek olarak farklı görüşlerle karşılaştırma yapmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla yazılan seyahatnameler incelendiğinde Osmanlı’nın

---

¹ T.D.K., Türkçe Sözlük, Türk Tarih Kurumu Basımevi, C. 2, Ankara, 1988, s. 1291.

gayrimüslimlere olan tavrı, gayrimüslimlerin dini, sosyal yaşayışları, ibadetleri ve daha birçok farklı alan hakkında bilgi edinilmesinde yararlı olduğu görülecektir. Benzer şekilde bir Müslümanın gayrimüslim beldelerine ziyaretlerinde de o bölgenin gayrimüslim halkı hakkında önemli bilgiler edinilmektedir.

Seyahatnameler bir seyyahın bir ülkeyi veya bir şehri belli bir tarih dönemi içerisinde incelemek amacıyla veya başka bir sebepten dolayı dolaşp, kendi gözlemleriyle kaleme aldığı yazılar olarak görülmektedir. Seyyahlardan bazıları kendi ülkelerini anlatırken bazıları da farklı ülke ve şehirleri gezip anlatmıştır. Ancak seyahatname olarak adlandırılan bu eserler her zaman seyyahın seyahatname yazma amacıyla yola çıkmasından oluşan eserlerden ibaret değildir. Farklı sebeplerden de o bölgeye gitmek durumunda kalan kişinin başka amaçla yazdığı notlarından, günlüklerden veya mektuplardan da o bölge ve dönem hakkında bilgiler sağlanabilmektedir. Seyahatnamelerin yazılma sebepleri arasında seyahatname sahibinin o bölgede esir düşmesi, hac ziyaretinde bulunması, ticari seyahatler, misyonerlik faaliyetleri, askeri sebepler, elçilik görevleri, casusluk, antik eser arayışı, bitki ve böcek incelemeleri ve bilimsel seyahatler örnek olarak gösterilebilir. Ordu ile birlikte gezen bir subay veya doktor askeri notlar alırken, o bölgenin bitkilerini aktaran bir bitki bilimci, devlet yapısını inceleyen bir diplomat, konunun coğrafi bilgilerini ele alan coğrafyacı buna örnek olarak verilebilir. Fakat yazılan yazılar seyyahın ilgi alanıyla kısıtlı kalmayıp bölgeye, topluma ve devlete dair genel veya ayrıntı içeren gözlemler de aktarıldığında okuyucular ve araştırmacılar için o bölgeyi, toplumu tanımada önemli kaynaklar arasında görülmektedirler.²

Ele alınan eser o bölgenin tanınmasında tarihi, kültürel ve sosyolojik açıdan önemli veriler taşıyabilen tarihi kaynaklar olarak sayılmaktadır. Bu eserler tanıtılan bölgeye başka bir bakış açısıyla bakılabilmesine de olanak sağlamasından ötürü önemli hale gelmektedir.

Seyahatnamelerin en temel amacı gezilen mekânların tarihlerini, tabiat güzelliklerini, kültürlerini, insanlarını, toplumsal yaşamlarını, gelenek ve göreneklerini, dini inanışlarını, ibadetlerini tanıtmaktır. Seyahatnamelerin içerisinde mekâna, çevreye dair daha tarafsız cümleler bulunurken, insana ve görüşlere karşı yazarın sahip olduğu

---

²Şafak Tunç, *Seyahatnâmeler*, İstanbul, Academia, s.1., Yılmaz Özgür, "Osmanlı Şehir Tarihleri Açısından Yabancı Seyahatnamelerin Kaynak Değeri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 2, Sy. XXVII (2013), S. 595.

görüşün ve geldiği bölgenin etkisiyle kendi yorumlarını da katarak daha öznel bir bilgi aktardığı görülmektedir. Buradan yola çıkarak bu eserlerin tarihsel bir bilgi kaynağı olarak görülebileceği söylenebilirken aynı zamanda yazarın kendi yorumlarının da yazılan esere eklenmesiyle birlikte edebi kaynaklar olarak değerlendirilebilir.

Kimi zaman seyyahlar inceleyeceği bölgeye gitmeden önce o bölge hakkında bilgi edinmişlerdir. İlk etapta bu bilgilerin yazılacak seyahatname açısından olumlu bir etki bırakacağı düşünülse de aslında yazarın sahip olduğu önbilgi kendi gözlemlerini de etkileyebilmektedir. Seyyah bu durumda kendi gözlemlerini önceden edinmiş olduğu bilgilere uydurmak durumunda hissetmekte ve bu durum da seyahatnamenin tarafsızlığını bozmaktadır. Seyyahın bilgi edindiği kaynaklar da seyahatnamenin güvenilirliği açısından önemlidir. Dil konusu bu noktada önemli bir problem oluşturacağından Batılı bir seyyahın Doğu bölgelerine yapacağı seyahat öncesi okumuş bulunduğu eserlerin Doğu'da yazılmış eserler olduğunu söylemek de zorlaşmaktadır. Seyyahın okumuş olduğu kitapların Batı bakış açısına hâkim olması nedeniyle tarafsızlığı da tartışma konusu haline gelebilmektedir.³

Batı'dan gelen seyyahların Osmanlı toplumunun günlük yaşantısını, sosyal kültürel hayatını ve devletin yapısını inceleme, dini inançları karşılaştırma amacıyla yazdıkları mektuplar, hatıralar ve günlükler Osmanlı arşivlerinin toplumun günlük durumlarını çok fazla karşılayamamasından dolayı tarihi kaynak açısından önemli bilgi kaynağı oluşturmaktadır. Ancak eseri ele alan kişinin kendi görüşlerini üstün çıkarma, bilgisizlik, taraflı yorumlama gibi bazı sebeplerden dolayı olayları farklı yansıtmaya ihtimali de bu eserler incelenirken göz önünde bulundurulmalıdır. Tüm bunlara ek olarak seyyahın mesleki durumu, sosyal- politik statüsü, amacı ve bilgi birikimi, geldikleri kültürel ortam da dikkat edilmesi gereken hususlardandır. Nitekim seyyahın ele aldığı bölge uzun zamandır tanıyıp bildiği bir bölge olmaktan ziyade üstünkörü bir gezme ve gördüğünü yorumlayıp aktarırken yapılan yanlış genellemeler de verilen bilgilerin doğruluğunu zaman zaman zedelemektedir. Bu sebeple seyahatnameler incelenirken tek bir seyyahın eserine de bağlı kalmamak gerekmektedir.⁴

Seyahat ettikleri bölgenin diline hâkim olmayan seyyahlar kendilerine gayrimüslim mütercimler tutmakta ve kaldıkları evler de genellikle gayrimüslimlerin evleri

---

³ Yılmaz, "Osmanlı Şehir Tarihleri Açısından Yabancı Seyahatnamelerin Kaynak Değeri", s. 598.

⁴ agm., s. 598., Şafak Tunç, Seyahatnâmeler, İstanbul, Academia, s.1.

olmaktadır. Bu sebeple bölgeyi gezen seyyahlar o topraklarda yaşayan gayrimüslim vatandaş hakkında daha çok bilgi elde edebilmektedirler. Osmanlı Devleti'ni ziyaret eden seyyahlar Osmanlı hakkında bilgiler verirken aynı zamanda o topraklarda yaşayan gayrimüslimler hakkında da bilgi verebilmektedir. Bu sebeple yazılan seyahatnameler dinler tarihi açısından önemli bilgiler sunmaktadır. Yazılan bu eserlerden hem Osmanlı'da Müslümanların dini yaşamı bir gayrimüslim gözünden incelenebilmekte ve yine Osmanlı'da yaşayan gayrimüslimlerin günlük yaşamları, sosyo-ekonomik durumları, devlet ve toplum içindeki konumları, sınırlılıkları ve hakları, dini yaşayışlarındaki özgürlükleri veya kısıtlamaları kendi sözleriyle öğrenilebilmektedir. Aynı zamanda seyyah ve toplum arasındaki bazı mezhep farklılıklardan dolayı meydana gelen konuşma ve tartışmalardan da dinler tarihi açısından önemli bilgiler edinilmektedir. Bu sebeple seyahatnameler yalnızca bir gezi kitabı olarak görülmemeli, doğrulukları ve tarafsızlıkları göz ardı edilmeyecek bir şekilde bu eserlerden yararlanılmalıdır. Nitekim Türkiye'de tarih çalışmalarının gelişmesi başvuru kaynak sayısının da artmasına neden olmuştur. Bu kaynaklara seyahatnameler de büyük katkı sağlamıştır. Özellikle yapılan bazı çalışmalar içerdikleri ayrıntılı bilgilerden dolayı ek kaynak olmaktan çıkıp ana kaynaklar olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Osmanlı Devleti'nde seyahatnamelerin yazılmasında zaman zaman belli sebeplere dayanarak artış veya azalma görülmektedir. Osmanlı'nın sınırlarının Avrupa, Ortadoğu, Akdeniz ve Kuzey Afrika'da genişlemesi, Akdeniz ticaretinin yeniden önem kazanması gibi etkenler Osmanlı ile Avrupa arasındaki siyasi ve ticari ilişkileri de arttırmıştır. Ancak XVIII. ve XIX. yüzyılda ise seyahatnamelerde artışın gözlemlenmesinin nedeni olarak yıkılmakta olan Osmanlı'nın kaynakları ve coğrafi konumuyla daha yakından tanınması gösterilmektedir.⁵

Osmanlı'nın askeri-siyasi taraflarını incelemeye ek olarak sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel tarihi yazma yöneliminin hız kazanması ve devlet merkezli yaklaşımdan toplum merkezli yaklaşıma yönelmesi seyahatnamelerin birincil kaynaklar olarak kullanılmasına olanak sağlamıştır. Ayrıca seyahatnamelerin, Osmanlı Devleti'nin adet ve gelenek, kültürel yaşam, dinsel törenler, yemekler, tarım, devlet yönetimi, kıyafetler, ordu, harem, eğlenceler, tıp işleri, bilim ile sanat, rivayetler, efsaneler, Osmanlı erkeği ile kadını ve

---

⁵ Yılmaz, "Osmanlı Şehir Tarihleri Açısından Yabancı Seyahatnamelerin Kaynak Değeri", s. 595.

günlük yaşamdan çeşitli konuları ele alması kullanılan başlıca kaynaklar arasına girmesine neden olmuştur.

B. AVRUPALI SEYYAHLARIN OSMANLI BELDELERİNE SEYAHATLERİ

Türkiye’de, Osmanlı Devleti’ni tarihi yönden incelemek için seyahatnamelerin tercih edilmesi 1980’li yıllardan sonra artmaya başlamıştır. Bu anlamda Osmanlı’yı inceleyen seyahatnamelerden tercüme edilip yayınlanan eserler Tercüman 1001 Temel Eser Serisinden Lady Montagu’nun “Türk Mektupları”, G. W. Frederick Howard’ın “Türk Sularında Seyahat”, Jean Thevenot’nun “1655-1656’da Türkiye”, Ubucini’nin “1855’te Türkiye” Edvard Raczyński’nin “1814’te İstanbul’dan Çanakkale’ye Seyahat” ve bunların yanında Antonie Olivier’ in “Türkiye Seyahatnamesi” dir. Tercüme edilen ve yayınlanan bu kaynakların artmasıyla ek kaynak olarak görülen seyahatnameler sunmuş oldukları bilgilerin çeşitliliğinden dolayı değer görmeye başlamış ve ana kaynaklar arasında yer almaya başlamıştır.

Türkiye’de İstanbul’da XX. yüzyılda yaşayan Yerasimos’un⁶ XIV. ve XVI. yüzyıllar arasında Osmanlı İmparatorluğu’na gelen seyyahların eserlerinin, içeriklerinin ve seyahat rotalarının incelediği çalışması bu alanda yapılan önemli çalışmalardandır.⁷ Osmanlı’ya yönelik seyahatnameler olduğu gibi şehre yönelik çalışmalar da bu dönemde hız kazanmıştır. Bu bağlamda Heath W. Lowry’nin 1326-1923 yılları arasında birkaç seyahatnameden yararlanarak oluşturduğu “Seyyahların Gözüyle Bursa” adlı eseri örnek olarak gösterilebilir.

Yerasimos’un seyahatnamelerin önünü açması bunlarla sınırlı kalmayıp daha sonra XVII. yüzyılda yazılmış olan Joseph de Tournefort’un “Tournefort Seyahatnamesi”, Jean-Baptiste Tavernier’in “Tavernier Seyahatnamesi” ve Jean Thevenot’un “Thevenot Seyahatnamesi” kendi notlarıyla yayınlanmıştır.⁸

---

⁶ 1942’de İstanbul’da bir Rum Ortodoks ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Yerasimos, 1980-1985 arasında Doğu’yu ve özellikle Türkiye’yi gezmiş seyyahların metinlerini yayıma hazırlamıştır. Marco Polo, İbn Battûta, J. B. Tavernier, J. Thévenot, J. P. de Tournefort, J. Nicolas de Nicolay’ın yazılarından oluşan on iki ciltlik bir eser ortaya çıkmıştır. Bu seyahatnamelerin bir kısmı ölümünden sonra Türkçe olarak neşredilmiştir.

⁷ Tülay Artan, “Yerasimos, Stefanos”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013, C. 43, s. 482, 483.

⁸ Yılmaz, “Osmanlı Şehir Tarihleri Açısından Yabancı Seyahatnamelerin Kaynak Değeri”, ss. 593, 594.

Osmanlılar hakkında bilgi toplamak için Doğu'ya gelen seyyahların çoğunluğu, eğitim düzeyi yüksek denilebilecek kişilerden oluşmaktadır. Avrupa'nın Doğu olarak görülen Osmanlı topraklarına ve insanlarına olan merakı XVIII. yüzyılın başında Antoine Galland'ın "Bin bir Gece Masallarını" Fransızcaya tercüme edilmesi ile başlamış ve Avrupalının gözünde hayali bir Doğu tasavvuru meydana gelmiştir. XIX. yüzyıl, bu çevirilerin hız kazanmasıyla Doğu'ya olan seyahatlerin ve orayı tanıyıp aktarmaya olan merakın zirvesini oluşturmaktadır. Seyahate gelemeyip bu alana olan meraktan dolayı zihinlerindeki Doğu'yu hazırda bulunan seyahatnamelere dayanarak kendi eserlerini oluşturan yazarlar, İslam toplumuna karşı aslı olmayan bazı bilgiler ve önyargılarla toplumu yanıltmaktadırlar. Bu önyargılara sahip bir şekilde Osmanlı Devleti'ne gelen seyyahlar burada hayallerindeki Osmanlı'yı ve İslam'ı göremediklerinde de şaşkınlıklarını gizleyememişlerdir. Norveç'ten Osmanlı'ya ilk defa gelen seyyah Knut Hamsun'un sözleri bu duruma örnek olarak gösterilebilir:

"Türk'ün ne yapacağını heyecan içinde bekliyoruz. Merhamet eder mi acep? Yoksa sonumuz geldi mi? Bu kibar ihtiyarlar bize Fransızca soru sormaktan başka bir şey yapmıyorlar. Türkler adam yemekten(!) vazgeçeli beri, burada bulunmanın bir tehlikesi kalmamış artık. Gümrük memurlarından birine en son bana baksın diye rüşvet olarak bir sigara uzatıyorum sigaramı alıyor ve bana karşılığında kendi sigarasından ikram ediyor. Bu meyanda Fransızca kibar sözler teatisinde bulunuyoruz. Vahşi bir Türk'le anlaşmak bile mümkünmüş demek, diye düşünüyorum.

Ayağını Türk toprağına basmış olmak bile büyük bir başarı değil mi zaten? Var mı herkeste bu cesaret? Tamam, Türkler adam yemiyor artık. Lâkin hepten dişsiz olduklarını kim iddia edebilir? Benden başka Norveçli bir yazar bu memlekete gelme cesareti gösterebilmiş mi? Goethe bir zamanlar Weimar'dan İtalya'ya kadar gitmişti. Türkiye'yi ziyaret etti mi acep?"⁹

Çıktığı seyahatlerde İstanbul, Selanik ve Edirne'ye uğrayan Fransız seyyah Le Corbusier¹⁰ de ele aldığı kitabında Avrupa'nın Doğu hakkında birçok efsane ortaya

⁹ Tunç, "Seyahatnâmeler", İstanbul Ticaret Odası, 2010, s. 3.4.

¹⁰ 1887 doğumlu İsviçreli-Fransız mimar, tasarımcı, şehirci, yazar ve ressam olan Charles-Edouard Jeanneret ya da bilinen mahlasıyla Le Corbusier 1911 yılında çok bilinen Şark Seyahati ile Berlin'den başlayarak Edirne, İstanbul Selanik, Atina, İtalya güzergâhı üzerinden Avrupa turuna çıkmıştır. Şark seyahati esnasında Le Corbusier notlar çıkarmış, bu notları makaleler halinde derlemiş, gördüklerini hem anlatmış hem de çizimler halinde aktarmıştır. (Bkz. Büşra Dilaveroğlu, "Evrensel ve Yerel Arasında Bir Okuma Denemesi; Modern Mimarlığın Beş İlkesi ve Corbusier", *Uluslararası Hukuk ve Sosyal Bilim Araştırmaları Dergisi*, C.2, S. 1 (2020), ss. 88,97.)

çıkardığından ancak bunun gerçeği yansıtmadığından bahsetmektedir. Hakkında çok pis oldukları söylenen Osmanlı'nın aslında ne kadar temiz olduğunu söyleyerek bu duruma örnek vermektedir. Burada karşılaştığı yaşlı, iyi yürekli Türklerin kendilerine aziz gibi geldiklerini ve onlar tarafından el üstünde tutulduklarını, Türklerin terbiyeli, saygılı ve ağırbaşlı olduklarını, kadınların hayır olsun diye orada bulunan birkaç köre yardımından, sayısız güvercine darı serpererek hayvanları unutmadıklarını da ekleyerek örneğini çoğaltmıştır. Corbusier bizzat yaşadığı olayı şu sözlerle anlatmıştır:

“ Bir kurabiye satıcısı sattıklarından veriyor bize, parasını istemiyor. İki su bardağını deviriyorum, kırılıyorlar. Tazmin etmek isteyince kahveci kızıyor. Gülümsüyor, teşekkür ediyor, kahvelere para bile almıyor.”¹¹

Heath W. Lowry'nin daha önce bahsi geçen “Seyyahların Gözüyle Bursa” adlı eserinde de İslam coğrafyasında yaşayan gayrimüslimlere nasıl muamelede bulunulduğuna dair örnekler bulunabilmektedir. Lowry'nin eserinde, Bursa'da şehirdeki iki yüz bin evle birlikte Hristiyan, kafir ya da Yahudi olmasına dikkat edilmeden yoksullara hizmet veren sekiz tane hastane olduğundan bahsedilmektedir. Ayrıca hastane dışından mevcut olan bazı yerlerde Tanrı adına almak isteyenler için ekmek, et ve şarap dağıtıldığını da eklenmektedir.¹²

Tercüman 1001 Temel Eser arasında yayınlanmış olan Ogier Ghiselin'in “Türkiye'yi Böyle Gördüm” adlı kitabında da Türklere dair önemli gözlemlere rastlanmaktadır. Ghiselin Osmanlı Devleti'nde herkesin hak ettiği mevkiye gelebileceğinden, herkesin memuriyet derecesine göre birbirine saygı duyduğundan ve hiç kimseye önemli bir şahsiyetin neslinden geldiği için ayrıcalık tanınmadığından şaşırarak bahsetmektedir. Çünkü Türkler meziyetlerin ecdattan geldiğine inanmazlar ve herkes meziyetine göre göreve getirilir. Bu sebeple de Ghiselin'in yorumuna göre üstün bir ırk haline gelmişler ve her işte başarı kazanmışlardır. Bu konudan yola çıkarak karşılaştırma yapan Ghiselin Avrupa'daki uygulamanın tamamen bu durumun zıttı olduğunu ve Avrupa'da herkesin nesle göre değerli rütbelere getirildiğini de eklemektedir. Osmanlı Devleti'ni ziyaret eden birçok seyyahın belirttiği gibi Ghiselin de Türklerin hayvanlara olan merhametinden bahsetmiştir. Hayvanlar insanların şefkat ve

---

¹¹ Le Corbusier , *Şark Seyahati / İstanbul 1911*, çev. Alp Tümertekin, 4. bs., Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.

¹² Heath W. Lowry, *Seyyahların Gözüyle Bursa 1326-1923*, çev. Serdar Alper, Eren Yayıncılık, 2004, s. 21,22.

himayesine mecbur olduğundan Türkler, hayvanları besler, onları keserek zarar verilmesine ve işkence edilmesine büyük tepki verirler, onları kafeste beslemeyi bile özgürlüklerini kısıtladıklarını düşünüp razı olmazlardı. Bu durum Avrupalı'yı o kadar şaşırtacak bir durum olmalı ki Ghiselin akıllara Türklerin bütün hayvanları kutsal saydıkları için böyle yapabileceklerine dair soru aklına getirse de Türklerin hayvan eti yemekte bir sakınca görmediğini de belirterek bu davranışlarının merhametten olduğunu söylemek zorunda kalır.¹³

Kendisinin tanınmamasına yardımcı olacak bir elbise giyip Türk karargâhını dolaşan Ghiselin her tarafta derin bir sessizlik olduğundan, sarhoşluğun sebep olduğu kavga, gürültü, şiddet ve kaba davranışın kesinlikle görülmediğinden bahsetmiştir. Vücut temizliğine de çok dikkat edip sık sık yıkanan Türklerin karargâhında hiçbir yerde çöp olmayıp her yerin tertemiz olduğunu hatta çirkin görünüşlü veya kötü kokulu bir şeye bile rastlamadığını anlatmıştır. Bütün pis şeyleri derin çukurlarda yakarak temizlediklerini, içki, kumar, eğlence oyunlarına asla rastlanmadığını gözlemlemiş ve kendi askerlerinde ise bunların çok yaygın olduğunu eklemiştir.¹⁴

Ancak buna rağmen daha önce bahsettiğimiz gibi seyyahların önceki bilgilerle Doğu'yu yorumlamalarından vazgeçmedikleri gibi Ghiselin de tüm bu gözlemlerine rağmen Türkleri barbar olarak nitelemekten geri durmamıştır. Bu asil toprakların barbar Türklerden kurtarılıp Hristiyan yönetimine geçmek istediğini ancak Avrupa'nın eğlence, oburluk, kin, haset ve bencillikten bu isteği görmezden geldiklerini söylemiştir.¹⁵

XIX. yüzyılda misyonerlik görevi için Bursa'ya gelen Eliza Cheney Abbot Schnedier'in yazdığı "Bursa Mektupları" adlı kitap da Osmanlı toplumuna bir Avrupalının önyargılı bakış açısını sunmaktadır. Her anlamda Doğulu insanları barbar olarak niteleyen ve sert eleştirilerini esirgemeyen Schnedier, Müslümanların yanlış dinlerinden dolayı Tanrı'nın inayetine ve kutsamasına nail olamayıp bedbaht bir yaşam sürdüklerini düşünmektedir. Ona göre Müslümanlık ruhani bir din olmadığı için de onlar, günah çıkarmaya da ihtiyaç duymamaktadırlar. Ne var ki müezzin onları ibadete çağırdığında ne işleri olursa olsun camiye gitmekte ve hava ne kadar soğuk olursa olsun abdest almaktadırlar. Schnedier, bu ibadetleri maskaralık olarak nitelendirse de camilerin

---

¹³ Ogier Ghiselin de Busbecg, *Türkiye'yi Böyle Gördüm*, thk. Aysel Kurutluoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser, t.y., ss. 64, 65, 107, 108,

¹⁴ Busbecg, *Türkiye'yi Böyle Gördüm*, ss. 112, 144, 145.

¹⁵ Busbecg, *Türkiye'yi Böyle Gördüm*, ss. 48, 49.

maneviyatının Hristiyan kiliselere oranla çok daha fazla ibadete teşvik edici olduğunu belirtmektedir. Camilerin içinde Tanrı'ya gönülden bağlılığı ifade eden resimler olmadığı halde Müslümanların kalbi iman doludur ve cami içinde asla saygısızlık, düzensizlik olmamaktadır.¹⁶

1884 yılında İngiltere elçiliğinde çalışmak üzere İstanbul'a gelip yazdığı ve 1900 yılında Londra'da basılan "Avrupa'daki Türkiye" adlı iki ciltlik eseriyle Charles Eliot'un kitabı da bu anlamda incelenebilir. Türklerin barbarlığına atıfta bulunan Eliot, Türklerin asla barbar olarak nitelendirilemeyeceğini, ahlakta, medeniyette, insanlıkta, çalışkanlıkta ve beraberlikte Türkler en üstün olanlardır ve diğer milletleri bu konuda geride bırakmaktadırlar diye ifade etmektedir.¹⁷

İngiliz milletvekili olan eşiyile birlikte 1893 yılında İstanbul'a gelen Mrs. G. Max Müller'in İngiltere'ye yazmış olduğu mektupların derlenmesiyle oluşturulmuş "İstanbul Mektupları" da tercüme edilen eserler arasındadır. Daha önceki eserlerde belirtildiği gibi Osmanlı Devleti'ndeki hayvan sevgisine, sarhoşluktan meydana gelebilecek kabalıklara rastlanılmadığından, sokaklarda ahlak dışı hareket eden görülmeceğinden bahseden Müller aynı zamanda Türklerin Hristiyan dininden nefret ettiklerine dair oluşan önyargıyı da reddederek burada hiçbir yerde rastlanmayacak şekilde gayrimüslimlerin yüksek mevkilere gelebileceğinden bahsetmiştir.¹⁸

Dinler Tarihinin kurucusu kabul edilen Max Müller'in XIX. yüzyılda İstanbul seyahatinde gördüklerinin etkisiyle Batı'da yaygın olan düşüncenin aksine Osmanlı Devleti'nin dini ve tarihi eserlere sahip çıkmasından, gayrimüslimlere karşı bir düşmanlık beslemediklerinden bahsetmesi de önemli bir değerlendirmedir.¹⁹

Seyahatnamelerin yayılmasının faydalarından biri de yazılan gözlemler ve notlarla birlikte Avrupa insanının Doğu'ya bakışının hayali yorumlardan sıyrılıp daha gerçekçi bir hal almaya başlamış olmasıdır.

---

¹⁶ Eliza Cheney Abbot Schneider, *Bursa Mektupları*, çev. Neşe Akın, 1. bs., İstanbul: Dergah Yayınları, 2009, ss. 34, 35.

¹⁷ Charles Eliot, *Avrupa'daki Türkiye*, Tercüman 1001 Temel Eser, t.y., C. 1, ss. 67, 68.

¹⁸ Mrs. G. Max Müller, *İstanbul'dan Mektuplar*, çev. Afife Buğra, İstanbul: Kervan Kitapçılık, 1978, s. 24,25.

¹⁹ Ahmet Türkan, "Osmanlı Sarayında Bir Dinler Tarihçisi: Max Müller'in Türkiye Seyahatnamesinin Değerlendirilmesi", C.3, Oksident, Yahudilik, Hristiyanlık ve Batı Araştırmaları Dergisi, 2021, ss.2, 25.

İKİNCİ BÖLÜM

AVRUPA'DA İSLAM ARAŞTIRMALARI VE İSLAM'A BAKIŞ AÇISI

A. AVRUPA'DA İSLAM ESERLERİ ARAŞTIRMALARI

Ortaçağ'da Avrupalı Hristiyanlar tarafından yapılan oryantalizm çalışmaları ile İslam ve Müslümanların yaşam biçiminin öğrenilmesi amaçlanmış ve Avrupalı Hristiyanlar çoğunlukla kendi öznel yorumlarıyla farklı bir İslam algısı oluşturmaya çalışmışlardır. Kimi zaman bu algı hiçbir çalışmaya, bilgi ve araştırmaya gerek duyulmaksızın oluşturulmuştur. Kimi yorumlamalar ise Kitab-ı Mukaddes'in incelenmesiyle Hz. Muhammed'in Deccal, İslam'ın da kıyamet alameti olarak açıklanmasına sebep olmuştur. Tüm bu çalışmaların özünde ise İslam'ın bir nevi *korku* dini olarak yansıtılması amaçlanmıştır. X. yüzyıldan itibaren İslami araştırma kapsamında olmasa da Avrupalı âlimler bilim araştırmalarına başlamışlardır. Bu çalışmalar neticesinde İslam âlimlerinin ilmi çalışmaları da yapılan tercümelemlerle Avrupa'ya ulaştırılmaya başlanmıştır. Ancak tercüme edilen bu eserler İslam'ı araştırmaya yönelik değil genel bilim araştırmalarını ele alan tercümelemlerdir.²⁰

XI. yüzyılın sonlarına doğru 1085 yılında Toledo'nun ele geçirilmesi, 1091'de Sicilya'nın fethinin tamamlanması ve 1099'da Kudüs şehrinin düşmesinin ardından Hristiyan Avrupa'nın askeri başarılar elde etmesinin sonucu olarak İslam'a duyulan *korku* imajı yerini onu araştırma isteği ve öğrenme merakına bırakmaya başlamıştır. Bu amaçla birçok Arapça eserler araştırılmış ve başlıca önemli sayılan eserler ise Latinceye çevrilmiştir. İlk çevirileri bilimsel amaçla tıp, felsefe, mantık, matematik ve gökbilimi, metafizik konularına yönelirken sonraki yıllarda İslami eserler de bu çalışmalara eklenmiştir.²¹

XII. yüzyıla kadar Batı'da İslam hakkında yazılanlar herhangi bir araştırmaya dayanmaksızın yapılan çalışmalardır ve Avrupalı yazarlar İslam hakkında gerçek

---

²⁰ Selda Güner, "Oryantalizmin Ortaçağ Avrupasındaki Düşünsel Kökenleri: Batı'nın "Ötekileştirdiği Müslüman Doğu", Ankara: Edebiyat Fakültesi Dergisi, C. 25, sy. 1 (2008), s. 64.

²¹ Montgomery Watt W., *İslam'ın Ortaçağ Avrupası Üzerindeki Etkisi*, çev. Ümit Hüsrev Yolsal, 1. bs., Ankara: BilgeSu Yayıncılık, 2013, ss. 91.

anlamda bir bilgiye sahip değillerdir. İslam onlara göre sapkınlıktan ibarettir.²² Bu döneme kadar İslam'a ve Müslümanlara dair pek çok aslı olmayan hurafeler ve efsaneler üretilmiştir. Nitekim bu efsaneler arasında İslam peygamberi Hz. Muhammed'in büyücü, Müslümanların ise yanlış bir üçlemeye tapan putperestler olarak görülmesi de yer almaktadır. İslami araştırmalardan son derece uzak olan bu fikirlerin çoğaltılması da mümkün hale gelmektedir. XII. yüzyıldan sonra çeşitli sebeplerle İslam'a duyulan merakın artması ile birtakım çalışmalar başlamış olsa da bu çalışmalar da gerçeği yansıtmayan, bilakis İslam'ı çürütmeye dayalı, nesnel olmayan çalışmalardır.²³

XII. yüzyılın sonlarında Kur'an-ı Kerim, Cluny manastırında bir grup din adamının çalışmalarıyla Latinceye tercüme edilmiştir. Yine aynı dönemde aslında uzmanlık alanı astronomi ve geometri olan Kettonlu Robert'in²⁴ 1143 yılının Temmuz ayında Kur'an-ı Kerim'i tercüme etmesiyle birlikte Avrupa ilk defa ciddi bir İslam araştırması elde etmiş ve bu durum bir dönüm noktası olarak kabul edilmiştir. Kur'an Kerim'in tercüme edilmesinin ardından diğer İslami eserler de tercüme edilmeye başlanmıştır. Ancak bu çalışmalar İslam dinini anlamaya çalışmaktan ziyade eleştiri getirme gayesi taşıyıp kendi inançlarını yüceltme amacıyla kullanılmıştır.²⁵

Kettonlu Robert'in Kur'an'ı tercümesine ek olarak da Cartinthialı Herman²⁶ Hz. Muhammed'in soy ağacını çıkararak İslam araştırmalarına hız kazandırmıştır. El Kindi'nin Risalesi'nin Toledolu Mark²⁷ tarafından tercüme edilmesi ve bütün tercüme

---

²² Richard W Southern, *Orta Çağ Avrupasında İslam Algısı*, çev. Ahmet Aydoğan, 1. bs., İstanbul: Yöneliş Yayınları, 2000, ss. 23.

²³ Selda Güner, "Oryantalizmin Ortaçağ Avrupasındaki Düşünsel Kökenleri: Batı'nın "Ötekileştirdiği Müslüman Doğu", Ankara: Edebiyat Fakültesi Dergisi, C. 25, sy. 1, 2008, ss. 65.)

²⁴ Rodbertus Kettenensis ismiyle de tanınan Kettonlu Robert XII. yüzyılda yaşamış, İspanya'da aktif bir İngiliz çevirmen, rahip ve diplomattır. Toledo Koleksiyonu'nda Kur'an-ı Kerim'in tercümesi görevini üstlenmiştir. (Bkz. Tuğba Öztürk, "Sebepleri ve Sonuçlarıyla İlk Oryantalist Çalışmalar", , Milet ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi, C.12, No.1, 2015, ss.64.)

²⁵ Güner, "Oryantalizmin Ortaçağ Avrupasındaki Düşünsel Kökenleri: Batı'nın "Ötekileştirdiği Müslüman Doğu", Ankara: Edebiyat Fakültesi Dergisi ss. 66, 67; Richard W. Sothern, *Orta Çağ Avrupasında İslam Algısı*, s. 44." Tuğba Öztürk, "Toledo Koleksiyonu: Sebepleri ve Sonuçlarıyla İlk Oryantalist Çalışmalar", *Milet ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, C. 12, sy. 1 (2015), ss. 55, 80.

²⁶ 1100– 1160 yılları arasında yaşamıştır. Filozof, gökbilimci, astrolog, matematikçi, yazar ve Toledo Koleksiyonunun tercüme komisyonunda yer almış bir Almandır. Papaz olduğu sanılmaktadır. Herman, XII. yüzyılın tercümanları arasında Arapçadan Latinceye ve Yunancaya tercüme yapan en iyi kişi sayılmıştır. (Bkz. Tuğba Öztürk, "Sebepleri ve Sonuçlarıyla İlk Oryantalist Çalışmalar", C.12, No.1, Milet ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi, 2015, ss.65.)

²⁷ 1193-1216 yılları arasında yaşayan Toledolu Mark (Mark of Toledo) Toledo Koleksiyonunda Kur'an-ı Kerim'i tercüme edenler arasında yer almıştır. (Bkz. Tuğba Öztürk, "Sebepleri ve Sonuçlarıyla İlk Oryantalist Çalışmalar", C.12, No.1, Milet ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi, 2015, ss.66.)

edilen İslami eserlerin bir araya getirilmesiyle Avrupa'da İslam dinini ele alan en kapsamlı ilk derleme ortaya çıkarılmıştır. Bu derlemeye de *Corpus Cluniacense* veya *Collectra Toletana* adı verilmiştir.

Robert'in Kur'an tercümesinden daha iyi bir tercüme gerçekleştiren Toledolu Mark İslam'a karşıt olarak yazılmış, daha sonra Hristiyanlığı tercih etmiş bir Müslüman'ın eserlerini de tercüme etmiştir.²⁸ Özellikle Hristiyanlığa geçen bir Müslüman'ın eserini tercih etmesinden de anlaşılmaktadır ki Toledolu Mark'ın bu çalışmaları yapmaktaki esas amacı İslam'ın anlaşılmasını sağlamak değil, İslam'ın kötülenmesini ve zarar görmesini amaçlamaktır.

Dini tartışmaların XIII. yüzyılda hız kazanmasıyla Arapça öğrenmek de geniş bir kültürün dili olması sebebiyle önem kazanmıştır. Hristiyanlar Arap şiir ve eserlerini onları çürütmek için değil, düzgün ve fasih bir Arapçaya sahip olmak için okumuşlardır. Hristiyan edebiyatını ise küçümsemişlerdir.²⁹ Antik Yunan eserlerinin hepsi Arapçaya çevrilmişken Yunanca basımlarını bulmak ise pek kolay olmamıştır. Bu eserlerin Arapça ile yazılmış olanlarının tercih edilmesindeki bir diğer sebep ise Arap âlimlerinin yorumlarını içermesi ve yeni çalışmaların da bu eserlerde yer almasıdır. Avrupalı bilim adamları Arapça yazılan eserleri okuyabildikleri takdirde ulaşmanın zor olduğu İran, Hindistan ve Çin gibi ülkeler hakkında bilgi edinebilmişlerdir. Bu durum da Arapça öğrenmeye, Arapça eserlerin önem kazanmasına sebep olmakla birlikte İslam'ın Avrupa tarafından öğrenilmesine de dolaylı olarak yardımcı olmuştur.³⁰

Avrupa'da her ne kadar İslami metinler tercüme edilse de bunların kaliteli tercüme olduğu iddia edilmesi doğru değildir. XV. ve XVI. yüzyılda İslam Hristiyanlık hakkında, Hristiyanlığın İslam hakkında sahip olduğu bilgiden daha fazlasına sahiptir. Hristiyanların sahip oldukları az çalışmalar da tarafsız olamamıştır. Bu eserlerin çoğu İslam'ı çürütülmesi amacı taşıdığından gerçek bilgileri sağlayamamışlardır. Fakat Türklerin Avrupa'ya ilerlemesi ve Avrupalı tüccar ve seyyahların İslam topraklarına ziyaretleri İslam'ı ve Müslümanları daha yakından öğrenme maksatlı çalışmalarla bu durum tersine dönmüştür. Böylelikle Hristiyan âlimler artık İslam hakkında daha fazla bilgi sahibi olmayı istemişlerdir.

---

²⁸ Franco Cardini, *Avrupa ve İslam*, çev. Gürol Koca, 1. bs., İstanbul: Literatür Yayınları, 2004, s. 103.

²⁹ Richard W. Sothern, *Orta Çağ Avrupasında İslam Algısı*, s. 29.

³⁰ Cardini, *Avrupa ve İslam*, s. 105.

Kettonlu Robert'in yazmış olduğu Kur'an'ın Latince tercümesinin Bibliander'in³¹ XVI. yüzyılda yazdığı bir Apologia, Luther'in yazdığı Praemonitio ve diğer başka yazılarla birlikte tekrar basılması İslam araştırmalarında büyük ve geniş bir eser meydana gelmesini sağlamıştır. Ancak bu eserde Luther'in yazısının bulunması, eserin Katolik bölgelerde okunamamasına neden olmuştur. Protestan çevrede ise eserin Almancaya çevrilerek daha çok kişinin okuyabilmesi önerilse de din âlimi Bonifaz Amerback tarafından, insanların bu dine ilgi duyabilme ihtimaline karşı reddedilmiştir.

Bibliander'in Kur'an Kerim'i yanlış yorumlayarak taraflı bir şekilde ele aldığı esere karşın, Sultan Süleyman'ın başarıları ve Osmanlı ekonomisinin de Avrupa'da etkin bir hale gelmesiyle Müslümanlara olan ilgi artmış ve gerçeği daha fazla yansıtan eserlere ihtiyaç duyulmaya başlanmıştır. Bu amaçla Guillame Postel³², Bibliander'in aksine İslam'ı tarafsız anlatmaya çalışan eserler ele alsa da, İslam'a yakınlıkla suçlanmış ve yazılarının okunması yasaklanmıştır.³³

Neticede denilebilir ki İslam araştırmalarında tarafsız eserler nadiren yazılmış olsa da bunların Avrupalı âlimler tarafından kabul görmediği ve İslam'ın sapkınlık olduğu anlayışının devam ettiği söylenebilir.

XVII. yüzyılda ise İslam araştırmaları daha özveriyle yapılmaya başlanmıştır. Bu amaçla Arapça gramer kitapları yayımlanmaya da adım atılmıştır. Özellikle Osmanlı'nın güç kazanmasıyla Doğu tarihi araştırmaları da gelişmeye başlamıştır.

Osmanlı'nın 1683'te Viyana'da yenilgi almasıyla Avrupa'nın oluşturmuş olduğu İslam ve Müslüman korkusu da azalmaya başlamış ve İslam bu olayla birlikte efsaneler ve hurafelerden bir nebze kurtularak daha gerçekçi yorumlanabilir hale gelmiştir. Tüm

---

³¹ İsviçre de doğan Theodorus Bibliander, XVI. yüzyılın Hıristiyanlık ve özellikle Protestanlık tarihinde iz bırakmış önemli isimlerdendir. Aslında dil bilimci olarak tanınsa da Kitâb-ı Mukaddes üzerine yaptığı çalışmaları, kutsal kitap tefsirleri ve vaazları da önemlidir. İslâm kültürü açısından önemi ise Kur'an'ın Kettonlu Robert tarafından yapılan Latince tercümesini ilk defa neşrederek Hristiyan dünyasına sunmasından kaynaklanmaktadır. Kur'an'ın Batı dillerine çevirileri daha eskiye (XII. yüzyıl) gitse de ilk neşir Bibliander'e aittir. (Bkz. Kürşat Demirci, "Bibliander", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2016, C.1, ss. 194,195.

³² 1510-1581 yıllarında yaşayan Postel, Fransa'nın 1535'te Osmanlı Devleti'ne gönderdiği ilk daimî elçi olan Jean de la Forest'in maiyetinde yer almış; bu görevi sırasında Rumca, Kıptice, Ermenice, Arapça ve Türkçe öğrenmiştir. Üç yıl sonra beraberinde İstanbul'dan topladığı birçok değerli yazma eserle Fransa'ya döndüğünde Paris'teki Collège des Lecteurs Royaux'da (Collège de France) matematik, Grekçe, Arapça ve İbrânice profesörlüğüne getirilmiştir. Bu arada Fransızca ilk Arap dili gramerini yazmıştır. (Bkz. Zeki Arıkan, "Postel Guillaume", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007, C.34, ss. 333, 334.)

³³ Cardini, *Avrupa ve İslam*, ss. 197, 198, 199, 201.

bunların sonucunda İslam korkusunun azalmasıyla Luccalı keşiş Ludovico Marraci'nin³⁴ Kur'an Kerim'i Latinceye eksiksiz bir biçimde tercüme etmesi ile bu alanda önemli bir adım atılmıştır.³⁵

Avrupa'nın İslam'a ve Müslümanlara ilgi duyup araştırmalar yapmalarının çeşitli sebepleri bulunmaktadır. Bunlardan biri olarak Avrupa coğrafyası ile İslam coğrafyası arasında gerçekleşen ticaretlerle dini anlamda iki ayrı coğrafyanın insanların bir araya gelmesi, İslam coğrafyasını ziyaret eden tüccarların edindikleri bilgileri kendi ülkelerine döndüklerinde Avrupa'ya aktarmaları örnek gösterilebilir. Avrupalı tüccarlar İslam dünyasına önem vermekte ve bu durum da birbirlerini daha yakından tanımalarına neden olmaktadır. Arap parasının Avrupa'da geçerli hale gelmesi de bunun göstergelerindedir. Bu devletlerarası ticaretler hükümetlerin de işbirliğini gerektirdiğinden Hristiyan dünyası o dönemde İslam dünyası hakkında bilgi sahibi olabilmektedir.³⁶

Avrupa tarafından İslam'ın yorumlanmasında en etkili sebeplerden birini de Haçlı Seferleri oluşturmaktadır. Çünkü Haçlı Seferleri ile Hristiyan ve İslam dünyası en yakın oldukları döneme gelmişlerdir.³⁷ Haçlı seferleri Avrupa'nın İslamiyet'le somut olarak karşı karşıya gelmesine ve İslam'ın Hristiyan nazarında rakip din olmasına yol açmıştır. En yakın dönemlerini yaşayan iki din aynı zamanda rakip din haline de geldiğinden bu durum Doğu-Batı farklılaşmasını da beraberinde getirmiştir. Böylelikle Avrupa nazarında İslam "öteki" haline gelmiştir. Bu "öteki" olma durumu İslam'ın yanlı olarak yorumlanmasına ve *korku* dini imajının da artmasına neden olmuştur.³⁸

İslam'ın "öteki" durumuna dönüşmesindeki en önemli sebeplerden biri de Osmanlı Devleti'nin gelişmesi, önemli ve güçlü bir devlet haline gelmesi ile Avrupa'nın İslam'a *korku* dini gözü ile bakarken aynı zamanda Müslümanlara duyduğu ilgidir. Bu ilgi Osmanlı seyyahlarının Avrupa seyahatlerinde ele aldıkları eserlerden yola çıkılarak öğrenilebilmektedir. Çelebi Mehmed Efendi'nin XVIII. yüzyılda Fransa'ya seyahatinde Fransızların bir Osmanlı vatandaşına ne derece ilgi duyduğu da gözlemlenebilmektedir.

---

³⁴ 1612-1700 yılları arasında yaşayan Marraci, Kur'an'ı tercüme etmesiyle tanınan İtalyan bilim adamıdır.

³⁵ Cardini, *Avrupa ve İslam*, ss. 201, 202.

³⁶ Güner, "Oryantalizmin Ortaçağ Avrupası'ndaki Düşünsel Kökenleri: Batı'nın "Ötekileştirdiği Müslüman Doğu", s. 67.

³⁷ Cardini, *Avrupa ve İslam*, s. 109.

³⁸ Güner, "Oryantalizmin Ortaçağ Avrupası'ndaki Düşünsel Kökenleri: Batı'nın "Ötekileştirdiği Müslüman Doğu", ss. 67, 68.

Bu seyahatlerle Osmanlı vatandaşının savaşçı bir millet olarak algılanmasına ek olarak ilim, kültür, sanat ve edebiyat gibi alanlarında da Avrupalılar bilgi sahibi olmuşlardır.³⁹

Avrupa halkının Osmanlı kültürüne merakı o derece artmıştır ki Fransa'ya gelen Çelebi Mehmed'i görebilmek için dört-beş saat uzaklıktaki yollardan gelenler, onu görebilmek için oluşan izdihamdan nehre düşenler, bayılanlar, soğuk ve yağmurlu havalarda bile gece saatlerine kadar bekleyenler bulunmuştur. Yüksek konumlardaki mareşaller de Osmanlı insanını görebilmek için çaba sarf etmişlerdir.⁴⁰

Müslüman Osmanlı insanına olan bu merakları ilmi ve kültürel alanlarla da sınırlı kalmayıp hayat biçimleri ile de ilgilenmişlerdir. Özellikle nasıl yemek yediklerini merak ettiklerinden yemek saatlerinde izin isteyip kendi perhiz dönemlerine geldiğinden hiçbir şey yemeden Osmanlı insanının nasıl yemek yediğini, nasıl oturduklarını izlemek istemişlerdir. Fransa Kralı XV. Louis ise onları açıkça davet etmek usule aykırı olduğundan her seferinde onları görebilmek için bahaneler uydurmuştur. Bu seyahat Paris'te kadınlar arasında giyimde Türk modasının oluşmasına neden olmuştur ve kendisinden yarım asır sonra "Saraydan Kız Kaçırma" ve "Türk Marşı" bestelerinin Mozart tarafından bestelenmesi de ilginin belirtilerindendir.⁴¹

Osmanlı Devleti'ne ve Müslümanlara duyulan bu ilgi İslam'ın korku dini olarak algılanmasının yanında bir anlamda Müslümanlara özenmeyi de getirerek bir çelişki oluşturmuştur. Böylelikle İslam ve Müslüman araştırmaları daha fazla hız kazanmıştır.

B. AVRUPA'DA İSLAM ALGISI VE MÜSLÜMANLARA YÖNELİK TAVIR

İslam'a dair bakış açısındaki yüzyıllar içerisindeki değişiklikler Müslümanlara gösterilen tavırlarda da değişiklikler meydana gelmesine neden olmuştur. XI. yüzyılla birlikte başlayan Haçlı seferlerinin de etkisiyle Müslümanlara olan tavır da sertleşmiştir.

Özellikle XI. yüzyılda Papa II. Urban'ın Hristiyan askerlerini kışkırtması sonucu Müslümanlar zor dönemlerden geçmişlerdir. Urban'ın sözlerine göre Müslümanlar öldürüldüğü takdirde Hristiyanlar günahlarından kurtulabilecekler, Müslümanlara

---

³⁹ Abdullah Uçman (ed.)İsmail Kara (thk.), *Fransa Sefaretnamesi Yirmisekiz Çelebi Mehmed Çelebi*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2017, s. 14.

⁴⁰ Uçman, Kara, *Fransa Sefaretnamesi Yirmisekiz Çelebi Mehmed Çelebi*, ss. 49, 53, 55.

⁴¹ Uçman, Kara, *Fransa Sefaretnamesi Yirmisekiz Çelebi Mehmed Çelebi*, s. 14, 62, 67.

saldırmayanlar ise cezalandırılacaktır. Çünkü Müslümanlar lanetlenmiştir ve Hristiyanlığa pek çok zulümleri olmuştur. Dolayısıyla onların bu zulmünün intikamı alınmalıdır. Bu gerekçelerle 1096 yılında Kudüs'ü işgal eden Haçlı ordusu Müslümanları öldürmekle kalmamış onlara çeşitli eziyetlerde de bulunmuşlardır.⁴²

Haçlılar gelene kadar Kudüs'te birlik ve barış içinde yaşayan Hristiyan, Yahudi ve Müslümanlar, Haçlıların gelmesiyle bu barış ortamından mahrum kalmışlardır. Çünkü Kudüs'ü işgal eden Haçlıların eziyetleri sadece Müslümanlarla sınırlı kalmamış, Yahudilere karşı da aynı muamelelerde bulunmuşlardır.⁴³

XIII. yüzyılın sonlarına kadar olan dönemde Avrupa'da İslam hakkında ortaya çıkan görüş ve algılar ise birkaç kısımda incelenebilir. Bunlardan ilki İslam'ın Kitab-ı Mukaddes okumaları çerçevesinde yorumlanması ve İslam'ın kıyamet alameti, Hz. Muhammed'in ise Deccal olarak nitelendirilmesidir. İkincisi İslam algısının daha gerçeküstü efsanelere dayanan dönemdir. Bu iki dönem de gerçek anlamda araştırma gerektirmeyen yorumlamalardır. Üçüncü dönem ise kısa süreli de olsa felsefi çalışmalara dayanan ve Hristiyanlık ile İslam arasındaki farklılıkları azaltmaya yönelik, önceki dönemlere kıyasla daha iyimser bir dönem olarak adlandırılabilir.⁴⁴

Müslümanlara ve İslam'a olan tavır genel itibariyle ilk olarak Haçlı seferleri ile şekillenmeye başlasa da, Haçlı hareketlerinden önce Hristiyanlar, bazı Bizans kaynakları ve Müslümanlarla İspanya'daki ilişkiler neticesinde az da olsa bilgi sahibiydiler. Ancak bu bilgiler Hz. Muhammed'in şeytan ve Müslümanların da ona tapan büyücüler olması gibi yanlış yorumlamalar içermektedir. Bu dönemde İslam; Hz. Muhammed'in deccal sayıldığı, zevk, sefa, kılıç ve şiddetin yer aldığı, hakikati saptıran din olarak algılanmıştır. Ortaçağ Avrupa'sında Hristiyanlıktan farklı, hakikati yansıtan bir din olamayacağı düşünüldüğünden İslam, Hristiyanlıkla zıtlaşan her alanda sapmış olarak nitelendirilmiştir.⁴⁵

Hristiyan hâkimiyetinde yaşayan Müslüman ve Yahudileri Hristiyanlaştırmak amacı taşıyan Dominiken Tarikatına mensup olan ünlü düşünür Thomas Aquinas'ın sözleri XIII. Yüzyılın İslam'a bakış açısını aktarmaktadır. Aquinas'a göre Hz.

---

⁴² Önder Şuşoğlu, *Anneciğim Türkler Geliyor Bir Ayıbı Yalanlayan Tarih*, 1. bs., İstanbul, 2007, ss. 68, 69, 71.

⁴³ Şuşoğlu, *Anneciğim Türkler Geliyor Bir Ayıbı Yalanlayan Tarih*, s. 76.

⁴⁴ Paul Hazard, *Batı Düşüncesindeki Büyük Gelişme*, çev. Erol Güngör, 1. bs., İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1973, s. 19; Richard W. Sothorn, *Orta Çağ Avrupasında İslam Algısı*, s. 71.

⁴⁵ Watt, *İslam'ın Ortaçağ Avrupası Üzerindeki Etkisi*, ss. 110, 111.

Muhammed'in ortaya attığı sözleri ve iddiaları hatalarla dolu, tarihsel sayılmayan hikâyeler ve yanlış doktrinlerin harmanlanmasıyla oluşturulmuştur. Onun ilk takipçileri çölde yaşayan barbarlardır ve cahilliklerinden dolayı ona inanmaları kolay olmuştur. Hakikatten uzak olan bu dinin çok fazla yayılmasının sebebi ise barbarların sayıca çok olmaları ve insanların bu dine girmeleri için askeri güç ve şiddet uygulamalarıdır. Aquinas ve bazı yazarlar Hz. Muhammed'in söylemlerinde doğrunun ve yanlışın sık sık birbirine karıştığını iddia ederlerken bazı yazarlar da onun hiçbir sözünde doğru tek bir kelimenin bile olamayacağını savunmuşlardır. Bu kişiler genel olarak bu düşünceleriyle İslam'ın hakikate yanaşamayacağı fikirlerini beyan etmişlerdir.⁴⁶

Aquinas'ın yorumlarında İslam'ın hakikatten uzak bir din olmasına dikkat çekilirken şiddeti içeren tarafına da değinilmiştir. Bu konuda bu fikrin tek temsilcisi Aquinas da değildir. Onun gibi pek çok Hristiyan âlimi, din adamları ve Hristiyan halk da bu fikri benimsemişlerdir. Hâlbuki İslam ilk dönemlerinde dahi Yahudi ve Hristiyanların kılıç zoruyla din değiştirmeye zorlamamış, bilakis isteyen Hristiyan ve Yahudiler kendi dinlerinde yaşamaya devam etmişlerdir. Bunun gibi pek çok örneğe rağmen Avrupa'da Hristiyanlık barış dini olarak algılanırken İslam ise zihinlerde kılıç dini haline getirilmiştir. Bu durum o kadar ilginç hale gelmiştir ki Müslümanlarla savaşan Haçlı askerleri barışı temsil ederken düşman olarak nitelenen Müslüman askerleri ise şiddet dinine mensup edilmiştir.⁴⁷

Avrupa'nın İslam hakkında zaman zaman dönemin şartlarına göre tutum değişiklikleri olmuştur. Bu tutum değişikliklerinin iç sebepleri olduğu gibi dış sebepleri de bulunmaktadır. Bu dış sebepler arasında İslam coğrafyasının genişlemesi ve Müslümanların siyasi-askeri anlamda güçlenmesi gösterilebilir. 1291 tarihinde Akka'nın düşmesi de bu dönüm noktalarından biri olarak düşünülmüştür. Üstelik beklenildiğinin aksine din değiştirmeler Hristiyanlık lehinde değil Müslümanlık lehindedir. Tüm bunların yaşandığı dönemde Floransalı seyyah Ricoldo da Montecroce⁴⁸ Müslümanların

---

⁴⁶ Muhammet Tarakçı, *St. Thomas Aquinas*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2006, s. 19; W. Montgomery Watt, *İslam'ın Ortaçağ Avrupası Üzerindeki Etkisi*, s. 112.

⁴⁷ Watt, *İslam'ın Ortaçağ Avrupası Üzerindeki Etkisi*, s. 113.

⁴⁸ Riccoldo da Monte di Croce veya Ricold of Monte Croce 1243-1320 yılları arasında yaşamıştır. İtalyan bir Dominik rahibi, misyoner, seyahat yazarı ve Hristiyan savunucusudur. En çok Ortaçağ İslam'ı üzerine yaptığı çalışmaları ve Bağdat'a yaptığı yolculuklarla ünlüdür. (Bkz. Kübra Yılmaz "Doğu Seyahatnamesi Bir Dominikan Keşişin Anadolu ve Ortadoğu Yolculuğu 1289 – 1291", *Tarih Kritik Dergisi*, C.5, Sayı: 2,2019, ss.95.)

tavırlarındaki ciddiyete saygı duyduğunu belirtirken, İslam filozoflarını ve İslam'ı da akıl dışı, uydurma gibi sıfatlarla küçümsemektedir.⁴⁹

Başka bir seyyah olan İrlandalı Fransisken Simon Simeonis de görüşlerinde sık sık Kur'an'dan alıntılarda bulunsa da Hz. Muhammed ve Müslümanları anarken çeşitli hakaretleri sıfat olarak kullanmaktan da geri durmamaktadır. İslam'ın kolay ifadelerle çürütülebileceği fikri artık akıllardan çıkarken sözlü saldırılar ve küçük düşürücü ifadeler kullanılmaya devam edilmektedir.⁵⁰

XIV. yüzyıla kadar olan dönemde bir süre İslam eserlerine edebi anlamda bir ilgi mevcuttur. Bu ilgi sadece edebi eserlerle de sınırlı kalmamış bazı bölgelerde genel bir Arap kültürü merakı başlamıştır. Bu duruma özellikle II. Ruggiero⁵¹ ve II. Friedrich⁵² yönetimindeki Sicilya krallığı örnek teşkil etmiştir. Sicilya krallığı Arap kültüründen oldukça etkilenmiş Arap kıyafetleri ve yaşam kültürlerine kadar günlük yaşam biçimlerine yansımışlardır. Ticari bağlantılarla İspanya ve Sicilya'da kendisini gösteren İslam kültürü Batı Avrupa'ya doğru da ilerlemeye başlamıştır. Özetle söylenebilir ki bu dönemde Müslümanlara duyulan tavır korku ile hayranlığın birleşmesine neden olmuştur. Ancak XIV. yüzyıla birlikte Avrupa düşüncesinin birliğinin çöküşüyle İslam'ı İslam'dan, Müslüman filozoflardan öğrenme isteği de Müslümanlara duyulan ilgi de azalmış ve İslam felsefesinin kabulüne yanaşan kısa süreli açık fikirlilik dönemi de sona ermiştir. Bu dönemin yerini yabancı bir din korkusu almıştır. Önceki yıllarda değerli görülen İbni Rüşd gibi filozoflar ise imansızlıkla nitelenen filozoflar haline gelmişlerdir.⁵³

XIV. yüzyıl döneminin özellikleri Avrupa'nın kendi içinde yaşadığı ihtilaflar, Avrupa dışındaki müttefiklere inançsızlık ve hızlı yayılıyor olmasına rağmen İslam'a duyulan kayıtsızlık şeklinde özetlenebilir. Bu kayıtsızlığın sebebi ise Müslümanların Asya ve Hindistan yönünde olan ilerlemeleri ve henüz Avrupa açısından bir tedirginlik

---

⁴⁹ Sothern, *Orta Çağ Avrupasında İslam Algısı*, ss. 71, 72, 73, 75.

⁵⁰ . Sothern, *Orta Çağ Avrupasında İslam Algısı*, s. 74.

⁵¹ 1130- 1154 yılları arasında yaşamıştır Sicilya'da hüküm sürmüştür.(Bkz. Mahmut Şakiroğlu, "Sicilya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.37, s.138,139.

⁵² XIII. Yüzyıl Sicilya kralıdır. II. Friedrich döneminde pek çok Arapça eser Latince'ye çevrilmiştir.

Müslümanlar tarafından elde edilen bilgiler bu dönemde Sicilya vasıtasıyla Avrupa'ya tanıtılmıştır. (Bkz. Mahmut Şakiroğlu, "Sicilya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.37, ss.138,139.)

⁵³ Watt, *İslam'ın Ortaçağ Avrupası Üzerindeki Etkisi*, ss. 49, 50, 88; Richard W. Sothern, *Orta Çağ Avrupasında İslam Algısı*, s. 77.

oluşturmamasıdır. İslam'a duyulan kayıtsızlık ilmi araştırma sınırlamalarında kendini göstermiştir. Ancak İslam hakkında yanlış bilgilerin yayılmasını engellememiş, yalnızca bazı hurafeler yer değiştirmiştir. Bu dönemde İslam peygamberi Hz. Muhammed artık bir büyücü değil, papa seçilmemesinden dolayı Hristiyanlığa düşmanlığı seçen bir kardinaldir.⁵⁴

Aynı zamanda XIV. yüzyıl Avrupa içinde ihtilaflar olması sebebiyle çeşitli fikirlerin de ortaya atıldığı bir dönemdir. Bu hususta Oxford Üniversitesinde Boldon'lu Uthred'in⁵⁵ öne sürdüğü iddia dikkati çekmektedir. Onun iddiasına göre Hristiyanlar gibi Müslümanlar da ölüm anında Tanrı'yı doğrudan görmektedir. Beklenildiği gibi bu iddia hızlı bir şekilde reddedilmiş ve geri çekilmiştir. Ancak bu beklenen redde rağmen böyle bir iddianın ortaya atılabilmesi de önemli bir gelişmedir. İleri sürülen farklı fikirler Uthred ile sınırlı değildir. John Wycliffe⁵⁶, Uthred'in ölüm anında Tanrı'yı görebileceği fikrini benimsemekle beraber İsa Mesih'e inananların Müslüman da olsalar imanlı Hristiyan olarak öleceğini söyleyerek bu fikri genişletmiştir. Wycliffe aynı zamanda İslam'ın temel özelliklerinin Batı Kilisesinin de temel özellikleri olduğunu iddia etmiştir. Onun bu iddiaları bu zamana kadar yapılan Hristiyanlık ve İslam arasındaki kesin çizgilerle yapılan ayrımı reddedip bu iki dini yakınlaştırmıştır. Bu yakınlaştırma onun İslam'a yakınlık duymasından ileri gelmemiştir. Bilakis İslam ve Batı Kilisesi, hırs, gurur, iktidar gibi insani duygularda birleşmiştir. Bu benzerlik Hz. Muhammed'in şeriata kendi icatlarını katması ve Batı'nın dini tarikatlarının da bunu yapıyor olması, Hz. Muhammed'in akli kısıtlamasıyla şeriatın tartışılmasının yasaklanması ve bu durumun Papalığın gücünü belirleyen Kilise hukukunun da kuralı olması şeklinde Wycliffe tarafından çeşitlendirilmiştir. Kilise içinde meydana gelen bu yozlaşma ve tüm kötü haller İslam'ın doğmasına sebep olmuştur ve İslam'ın yok edilmesi de kilisenin yeniden düzelmesiyle mümkündür. Hala sapkınlık olarak nitelenen İslam, Hristiyanlığın iyileşmesi ve Kilise reformu ile yapılan tebliğlerle kurtulabilecektir. Bu fikirler Avrupa'da hiçbir genel etkiye sahip olmamakla birlikte sert bir şekilde de bastırılmıştır.

---

⁵⁴ Sothorn, *Orta Çağ Avrupasında İslam Algısı*, ss. 77, 78.

⁵⁵ XIV. yüzyılda yaşamış İngiliz ilahiyatçı ve yazardır.

⁵⁶ 1328 yılında doğan Wycliffe, bir İngiliz skolastik filozofu ve ilahiyatçıdır. Oxford'da dersler vermiştir. XIV. yüzyılda Roma Katolik Kilisesi içinde, önemli bir muhaliftir. (Bkz. Banu Çetin Ünal, "Avrupa'nın Felaketler Yüzylında Bir Devrimci Olarak John Wycliffe'in Etkisi", *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, C.2, 2019, ss.80.)

Fakat İslam'ın hakikatten uzak durmasında Hristiyanları suçlu bulan bu fikirlerin ortaya çıkması aynı zamanda yeni bir çağa da işaret etmektedir.⁵⁷

İlerleyen yıllarda Osmanlı Devleti'nin tehdidinin de azalmasıyla Hristiyan ve Müslüman âlemi arasındaki düşmanlık da önemini kaybedecektir.⁵⁸ Ancak şu dönem için Osmanlı'nın ilerlemeleri yoğun tartışmaları da tetiklemiştir.

Nitekim XV. yüzyılda İstanbul'un da fethiyle Avrupa'yı hem bir umut hem de korku sarmıştır. Korkunun sebebi İslam'ın daha da ilerlemesiyle umudun sebebi Haçlı ruhunun yeniden canlandırılabilmesine olan inançtır. Haçlı seferleri ihtimali ile umutlananlar dışında İslam'ı zayıflatmak adına farklı fikirler de ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu fikirlerin ortaya koyulması amacıyla Segovia'lı John'un⁵⁹ yeni bir Kur'an-ı Kerim tercümesiyle birlikte yeni tartışmalar ortaya çıkmıştır. John, birçok tartışmaya konu olan Hz. Muhammed'in ahlaki gibi tartışmaların aksine yeni bir konu ortaya atmıştır; Kur'an Allah'ın vahyi midir, değil midir? Bu konu eksik ve hatalı Kur'an tercümeleriyle çözülemeyeceği için yeni, düzgün bir tercüme ihtiyacı vardır. Segovia'lı John'un ortaya attığı bir diğer mesele de İslam'ın savaşlarla çökertilemeyeceği meselesidir. Ona göre savaş doktrini üzerine kurulan İslam, barış doktrini üzerine kurulan Hristiyanlıkla mağlup edilemeyecektir. İslam'ın mağlup edilebilmesi için dini ve siyasi araç olarak kullanılabilir konferansa ihtiyaç vardır. Konferans yöntemi uzun yıllara gerek duysa da daha etkili bir yöntem olacaktır. John, konferans yöntemini hayata geçirebilmek için birçok kişiyle bu fikrini paylaşmıştır. Bu fikri Cusa'lı Nicholas⁶⁰ gibi benimseyip çalışmalara başlayanlar olsa da Jean Germain gibi İslam ülkelerine gidip Hristiyanlığa şüpheyle bakan Hristiyanlara olan nefretten dolayı da savaşı ve Haçlı seferlerinin canlandırılmasını tercih edenler de bulunmaktadır.⁶¹

Tüm bu tartışmaların yaşandığı XVI. yüzyılda da İslam ilerlemeye devam etmiştir. İlerleyiş Akdeniz'de gücünü arttırmış ve bu durum Almanya gibi bazı Avrupa ülkelerini özellikle tedirgin etmiştir. Bu aşamada Luther artık Müslümanların düzeltilemeyeceği

---

⁵⁷ Sothorn, *Orta Çağ Avrupasında İslam Algısı*, ss. 82, 83, 84, 85, 86.

⁵⁸ Rana Kabbani, *Avrupa'nın Doğu İmajı*, çev. Serpil Tuncer, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 1993, s. 164.

⁵⁹ XV. yüzyılın önemli ilahiyatçılarından. (Bkz. Ulli Roth, "Juan of Segovia's Translation of the Qur'an", *Al Qantara*, 2014, s.555.)

⁶⁰ 1401-1464 yılları arasında yaşayan Cusa'lı Nicholas, Alman filozof ve teologtur. Rönesans Hümanizminin Alman savunucularındandır. (Bkz. Dinç Alada, "Cusalı Nikolaus'ın Düşüncesini Küçükömer Ve Ülken'in Felsefi Tavırlarından Hareketle İrdelemek", *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, s.22, 2016, ss.280.)

⁶¹ Sothorn, *Orta Çağ Avrupasında İslam Algısı*, ss. 92, 93, 94, 96, 98.

görüştüğüdür. İslam'a olan savaş artık boşunadır çünkü Hristiyanlık kendi hatalarıyla ve günahlarıyla boğulmaktadır. Önceki yüzyıllarda Deccal olarak nitelendirilen Hz. Muhammed ve inananları artık bu iddianın içerisinde yer almıyordu. Luther tarafından hakiki Deccal'in kilisenin içinden çıkacağı fikri ortaya atılmıştır.⁶²

Sonraki yüzyıllarda Avrupa'da yaşayan Müslümanlara gösterilen tavır çok da barışçıl olamamıştır. Nitekim XV. yüzyılda İspanyol Kilisesi hâkimiyeti altında bulunan Müslümanlara Hristiyan olmaları konusunda baskıda bulunmuş, Müslüman kalmaya devam edeceklerse evlerini terk etmelerini emretmiştir. Kilise bu emre uymayanları ise öldürmekle cezalandırmıştır.⁶³

1502 yılında ise Frenkler İslam dinini resmen yasaklamış ve Müslüman olmayı da suç olarak belirlemiştir. İspanya'da olduğu gibi Müslümanlar Hristiyan olmak veya evlerini terk etmek arasında seçim yapmak zorunda bırakılmışlardır. Bu iki seçime de uymayanlar aynı şekilde öldürülmüşlerdir. Bu amaçlarla Müslümanların camileri yıkılmış ve Arapça eserler de yakılarak yok edilmiştir. Kral Ferdinand ve Kraliçe İzabella Müslümanların gizlice ibadetlerine devam etmelerini engellemek için bazı kurallar koymuştur. Bu kurallara göre, domuz eti yememek, Frenklerden farklı giyinmek, Cuma günü çalışmamak veya Pazar günü çalışmak da yasaklanmıştır.⁶⁴

Tüm bunların yaşandığı XVI. yüzyılın ikinci yarısında ilmi amaçlarla Doğu'ya yapılan seyahatlerin sayısı da artmaya başlamıştır. Bu seyahatler din, tarih, edebiyat, felsefe, coğrafya ve matematik hakkında Doğu'dan bilgi edinme amacına dayanmıştır. Neticede kendi topraklarında Müslüman istemeyen Avrupa, Doğu'dan bilgi aktarımında bulunmak üzere Doğu'ya seyahatler gerçekleştirmiştir.⁶⁵

XVII. yüzyıldan itibaren ise Müslümanlara bakış açısında Avrupalı profesörler olan Kraliyet Koleji'nde profesör olan Mr. Galland, Oxford'da Arap tetkikleri profesörü Mr. Pococke, ve Cambridge'de Arapça Profesörü Mr. Ockley gibi isimlerin Arapça orijinal metinleri incelemesiyle önemli fikirler ortaya atılmıştı. Profesörlerin iddialarına göre eğer Hz. Muhammed saralı bir hayalci olsaydı insanların geniş bir kısmının onu takip etmesi mümkün olamazdı. Aynı şekilde Müslümanlar kaba ve barbar olsaydı da bu ilerleme

---

⁶² Sothorn, *Orta Çağ Avrupasında İslam Algısı*, ss. 104, 105, 106.

⁶³ Şuşoğlu, *Anneciğim Türkler Geliyor Bir Ayıbı Yalanlayan Tarih*, ss. 79, 80.

⁶⁴ Şuşoğlu, *Anneciğim Türkler Geliyor Bir Ayıbı Yalanlayan Tarih*, s. 88.

⁶⁵ Brentjes Sonja, *Travellers from Europe in the Ottoman and Safavid Empires, 16th-17th Centuries - Seeking, Transforming, Discarding Knowledge*, New York: Ashgate Publishing, 2010, C. 1, s. 99.

düşünülemezdi. Öyleyse bu düşünceler tıpkı Yahudilerin Hristiyanlar hakkında ortaya attığı iddialar gibi Hristiyanların Müslümanlar için oluşturduğu asılsız düşüncelerdi. Nitekim eğer Müslümanlar incelenerek bilgi edinilseydi İslam medeniyetinin hayranlık uyandıracak nitelikte olduğu görülebilirdi. Bu yeni düşünce tarzında Batılı profesörler daha da ileri giderek Doğu'nun daha önemli insanlar yetiştirmesini göz önünde bulundurarak Batı'nın Doğu'ya olan üstünlüğünü reddetmişlerdir. Bu düşünce çerçevesinde Cambridge'de Arapça profesörü olan Simon Ockley: *“Tanrı'ya iman, hırsların kontrol altına alınması, sakın ve ihtiyatlı bir hayat, her hal ve şartta daima vekar ve itidalin muhafaza edilmesi; bütün bu hususlarda –ki aslında en önemli şeyler bunlardır- Batı dünyası Doğunun hikmet hazinesine bir pul dahi eklemişse ben kara cahil olduğumu kabul ederim.”* demiştir.⁶⁶

Müslümanlara olan bakış açısı onlara gösterilecek tavrı da belirlemiştir. Haçlı seferleriyle birlikte Hristiyanlar tarafından düşman haline gelen İslam daha sonraki yüzyıllarda olumlu yorumlara şahit olsa da bu durum genele tekabül etmemiş, sınırlı bir kısmın görüşü olarak kalmıştır. Bu sınırlı görüş sahipleri Türk'ün İslam'ı yansıttığı gerekçesiyle yok edilmesi gereken bir düşman önyargısından uzak durarak Doğu'ya seyahatlerini gerçekleştirmiş ve genelin sahiplendiği önyargıların asılsız olduğunu kabul etmişlerdir.⁶⁷

XVIII. yüzyılın felsefesinde Doğu'ya ve İslam'a karşı şekillenen görüşlere bakıldığında kökeni Haçlı Seferleri'ne dayanan Türk imgesinin ortaçağda aydınlanma ile büyük ölçüde bir şekillenmeye girdiği de görülebilir. Bu bağlamda Kant'ın görüşlerine göre; Avrupalı aklın üstünlüğünden yola çıkarak Avrupalılar, Doğululardan üstündür. Kant bu görüşlerine ek olarak Türkler için de açıklamalarda bulunur ancak bu sefer yorumları yaparken küçük gördüğü Doğu halkına ufak bir övgüyle değinmiştir. Ona göre Türkler, yani bundan yola çıkarak İslam özdenetimlidir ve ölçülü davranışlarıyla ön plana çıkmaktadır.⁶⁸

İlerleyen yıllarda Hegel'in İslam'a ve Türklerle olan fikirlerine bakıldığında alışıldığı üzere olumlu cümlelerle pek karşılaşılmamaktadır. Misal olarak onun zihninde

---

⁶⁶ Paul Hazard, *Batı Düşüncesindeki Büyük Gelişme*, ss. 19, 20.

⁶⁷ Gerald Maclean, *The Rise of Oriental Travel Visitors to the Ottoman Empire 1580-1720*, New York: Palgrave Macmillan, 2004, C. 1, s. 139.

⁶⁸ Onur Bilge Kula, *Batı Felsefesinde Oryantalizm ve Türk İmgesi*, 3. bs., İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018, s. XIX, XX, 58.

Doğu ve Doğu'ya ait olan düşünceler felsefi olmaktan çok uzaktır ve bu sebeple Doğu'ya ait olan her şey de felsefeden çıkarılmalıdır. Hegel bu görüşleriyle Avrupa zihniyetini üstün olarak görmekte ve Doğu diye adlandırdığı İslam coğrafyasını küçümsemektedir. Ancak Hegel yaptığı bir açıklamada Türklerle ilgili bir gerçeğe de değinmiştir. Onun cümlelerinde görülür ki Türkler himayesi altında bulundurdıkları Hristiyanları ve Yahudileri mabetlerine gitmekte özgür bırakmışlardır ancak İngilizler himayesi altındaki Katoliklerin kiliselerinin tamamını onlardan almıştır. Hegel'den okunan bu açıklamalar her ne kadar olumlu bir imaj çiziyor gibi görünse de onun cümlelerine bakıldığında bu ifadeyi anlatırken “Türkler bile” ifadesini kullanması onun bakış açısını ortaya çıkarmaktadır.⁶⁹

Netice olarak Avrupa en başından itibaren İslam'la mücadelesini sürdürmüş ve onu bir süreden sonra da rakip din olarak nitelendirmiştir. Önceki dönemlerde ilmi araştırmalardan uzak, efsaneler ve hurafelerden ibaret olan İslam, zamanla araştırılma ihtiyacı duymuştur. Yapılan bu ilk araştırmalar tamamen İslam'ı çürütme amacı taşıdığından ortaya çıkan eserler de gerçeği yansıtmayan, öznel görüşlerle doldurulmuş eserlerdir. Yıllar içinde bu eserlerle de İslam'a karşı mücadele gösterilemeyeceği anlaşılmıştır. Nitekim İslam yayılmaya devam etmiş ve Avrupalı seyyahlar ile tüccarlar da İslam'dan etkilenmeye başlamışlardır. Bu sebeple farklı İslam bakışları ortaya çıksa da İslam'a tam anlamıyla barışçıl bir tavır gösterilmemiş, efsanelerden uzaklaşan İslam zor olsa da yok edilmesi gereken batıl bir inanç haline gelmiş ve öyle kalmaya devam etmiştir.

Nitekim 1920 tarihinde Şam'a giren Fransız General Gouraud'un hızlı bir şekilde öncelikli olarak Selahaddin Eyyübi'nin türbesine yönelmesi ve “*İşte yine buradayız Selahaddin*” nidasıyla sevinmesi Doğu'nun Avrupa için *öteki* olmaktan kolay kolay çıkmayacağını göstermiştir.⁷⁰

---

⁶⁹ Kula, *Batı Felsefesinde Oryantalizm ve Türk İmgesi*, ss. 107, 141.

⁷⁰ Kabbani, *Avrupa'nın Doğu İmajı*, ss. 14, 15.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TOURNEFORT'UN VE GERLACH'IN OSMANLI SEYAHATNAMELERİNDE GAYRİMÜSLİMLER

A. OSMANLI DEVLETİ'NİN GAYRİMÜSLİMLERE KARŞI TUTUMU

Osmanlı Devleti'nde ehl-i kitap olarak görülen gayrimüslimler, zimmiler olarak adlandırılmış ve zimmilerin Osmanlı Devleti tarafından oluşturulan kendilerine has anlaşmaları bulunmuştur. Zimmi olarak görülebilmeyenin şartı kendilerine cihat açılmış olan gayrimüslimlerin haraç ve cizye ödeyerek İslam egemenliğini kabule yanaşmalarıdır.

İslam'ın “dinde zorlama yoktur” anlayışına göre kendi inançlarında özgür bırakılan zimmiler devlete yılda bir kez olmak üzere cizye ödemişlerdir. Buna karşılık olarak da askerlik görevinden muaf tutulmuşlardır. Bu vergi sadece eli silah tutan erkeklerden alınırken kutsal sayılan yerlerde oturanlar, İstanbul'da yaşayanlardan, din adamlarından ve yoksullardan alınmamıştır. Eğer bir zimmi askerlik görevini yerine getiriyorsa cizyeden muaf tutulmuştur. Osmanlı'da gayrimüslimden alınan cizye, yapılmayan askerliğin bir bedeli olarak görülmüştür. Müslümanlar yıllarca askerlik görevleriyle uğraşırken gayrimüslimler sanat ve ticaretle uğraşarak Osmanlı ticaretinde önemli söz sahibi olmuşlardır.⁷¹

Bu durumun Avrupa devletlerinin iddia ettiği gibi eşitsizlik olduğunu söylemek yerine aslında gayrimüslimler için bir imtiyaz olduğunu belirtilebilir. Tanzimat Fermanıyla vatanın muhafazası için asker vermenin ahalinin fariza-i zimmetidir maddesi ile ahali kelimesinden yola çıkılarak sadece Müslümanların değil tüm Osmanlıların askerlik vazifesi alacağına işaretleri verilmiştir. Bu madde Müslüman – Hristiyan eşitliğinin sağlanmasında bir gereklilik olarak da görülmüştür. Ancak Hristiyanların verebilecekleri tepkiler ile tebaa eşitliğinin askerlikte sağlanabilmesi çok da kolay olarak değerlendirilmemiştir.⁷² Nitekim Tanzimat ve Islahat Fermanıyla gelen eşitlik ilkesiyle

---

⁷¹ Gülnihal Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, s. 7,8,23.

⁷² Ufuk Gülsoy, *Cizyeden Vatandaşlığa Osmanlı'nın Gayrimüslim Askerleri*, 1. bs., İstanbul: Timaş Yayınları, 2010, s. 41,42.

gayrimüslimlerin de askerlik yapacakları ancak buna denk olan verginin alınmayacağı kararına ilk karşı çıkanlar yine gayrimüslimler olmuşlardır. Gayrimüslimlerin bu eşitliğe karşı çıkması birkaç yönden de incelenebilir. Özellikle Osmanlı'daki Hristiyanlar Yahudilerle eşit olmaksızın Müslümanların üstün olmasını kabul edeceklerini dile getirmişlerdir. Hristiyanlar içinde Rumlar da gayrimüslimler içinde en imtiyazlı sınıfı teşkil etmişler ve sıklıkla devlet idaresine katılabilmişlerdir. Rum Patriği protokolde cemaat liderlerinin de en önünde yer almıştır. Rum Patriği, Ortodoksların ve diğer gayrimüslimlerin Müslümanlarla eşit olmasına razı olmamışlardır. Bu fermanla cemaatlerin yönetimi laik kişilerin de yer aldığı meclise verilmiş ve Patriklerin hem idari yetkileri hem de maddi kazançları azalmıştır. Osmanlı'nın getirdiği bu eşitlik kararıyla Hristiyan otoritenin sarsıldığını Selanik Konsolosu Charles J. Calvert şu sözlerle aktarmaktadır:

“ Hristiyan otoriteler –ki bununla dini şefleri ve kocabaşları kasdediyorum- yetki alanlarıyla kıyaslanırlarsa Müslüman otoritelerden daha haris ve zalim davranmaktadır. Piskoposlar ve Metropolitanlar pek çok zulüm olayından suçludurlar. O kadar ki eğer bunları Türkler yapsaydı, Hristiyanlar arasında büyük infial dalgası meydana gelirdi...”

Bu gibi açıklamalar pek çok konsolosun ve Hristiyan'ın söylemlerine dayalı belgelerle kanıtlanmıştır. Bu belgelere dayanarak Hristiyanların Türkler'den çok kendi yöneticilerinden zulüm gördükleri sonucuna varılabilir.⁷³

Gayrimüslimlerin askerliğe alımında bir takım kurallar geçerliydi. Bu kurallardan bazıları göreve alımlarda gayrimüslimlerin evli ve ashab-ı ziraatten olmamalarına dikkat edilmesidir. Yine Osmanlı hükümeti tarafından yapılan açıklamaya göre gayrimüslimlerin, kocabaşı ve metropolit aracılığıyla zarar verilmeden toplanmasını bildirmesidir. Aynı zamanda Hristiyanların yortu günlerinde kiliseden papazları getirtilmiş, anlık ve özel bir ibadet alanı oluşturularak ayinlerini yerine getirmeleri sağlanmıştır. Bu hoşgörü üzerine ise askerler teşekkür amacıyla padişahlar için hayır duası etmişlerdir.⁷⁴

Osmanlı zimmileri Müslümanlardan ayıran birtakım sosyal, dinsel, ve siyasi statü farklılıklarını barındırmıştır. Ancak şeri hukukun uygulandığı bu devlette farklı inançlar da barındıran Osmanlı Devleti bu inançları kendi hukuklarına uymalarına zorlamamıştır.

⁷³ Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, s. 63, 64, 65.

⁷⁴ Gülsoy, *Cizyeden Vatandaşlığa Osmanlı'nın Gayrimüslim Askerleri*, ss. 47, 49.

Bilakis kendi hukuklarına göre yargılanma haklarına sahiptiler. Bu durum onların Müslümanlarla farklı statülerde bulunmalarına neden olmuştur. Ancak bu statü farklılıkları her zaman olumsuz sonuçlar doğurmamış, askerlik örneğinde olduğu gibi gayrimüslimlere olumlu yönde farklılıklar da getirmiştir. Gayrimüslimlerin kendi hukuklarının işlediği alanlardan biri de aile hukukudur. Evlilik akdi, bu akdin feshi, mehir, nafaka gibi özel hukuka giren meseleler dini hukuk alanına girdiğinden bu konularda din adamları kendi yetkilerini kullanmakla serbest bırakılmışlardır. Evliliklerle ilgili tek ayırım, bir gayrimüslim erkeğin Müslüman bir kadınla evlenemezken, bir Müslüman erkeğin gayrimüslim kadınla evlenebilmesidir. Bu evlilikten doğacak olan çocuk da Müslüman olarak kabul edilmektedir. Bu evlilikten doğacak olan çocuğun annesi ile miras bağı bulunmamaktadır. Çünkü zimmiler ve Müslümanların birbirine mirasçı olmaları engellenmiştir. Miras hukukunda ölen bir zimmi din adamının mirasının ne olacağı konusunda ise durum yine gayrimüslimlerin yararına olacak bir şekilde 1804 tarihli bir şeriye sicilinde, ölen papaz, keşiş ve diğer din adamlarının miraslarının metropolitlere kalabileceği ve Osmanlı makamlarının ise buna karışamayacağı şeklinde belirtilmiştir. 1856’ da çıkarılan fermanla birlikte zimmilerin vasiyetlerinin durumuna açıklık getirilmiş ve zimminin vasiyeti kilise yararına bir vasiyet bile olsa geçerli olacağı kararı alınmıştır.⁷⁵

Zimmiler Müslümanlarla şarap, domuz eti gibi mallarda borç kısıtlamalarına tabi olmakla birlikte bu malları tasarruf etmekte serbest bırakılmışlardı. Ancak bu konular dışında Müslümanlarla her türlü borç ilişkisine girmekte ve ticaret kurmakta serbesttiler. Eğer bir Müslüman ve zimmi arasında ticari veya borç anlamında bir anlaşmazlık yaşanırsa iki taraf da kadı önüne çıkmakta ve kendilerini savunmakta serbest bırakılmışlardı. Bu duruma örnek olarak, Kıbrıs şeriye sicillerinde bulunan 1804 tarihli bir belgeye göre borcunu zimmiden alamadığını iddia eden Müslüman karşısında zimmi kendi tanıklarını getirmiş ve kadı tarafından haklı bulunarak Müslüman’a para ödememişti. Zimmiler kendi aralarında oluşturdukları sözleşmelerden çıkan anlaşmazlıkları İslam hukuku kuralları ile çözmek zorunda olmamakla birlikte bu sorunları kadıyla çözmeye haklarına da sahiptiler. Eğer bir zimmi kendi sözünü kanıtlamak için senet veya şahit bulamazsa yemin etmesi gerekirdi. Hristiyanlar kadı önünde “ *İncil*’i

---

⁷⁵ Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, s. 14, 15, 16.

Hz. İsa 'ya indiren Tanrı adına and içerim ki'' şeklinde yemin ederken Yahudiler de kendi dinlerine uygun olarak yemin ederlerdi. Aynı zamanda zimmiler, Müslüman köle veya cariyeye alamazlar ve eğer sahip oldukları köleleri din değiştirip Müslüman olmaya karar verirse kölelerini vakit kaybetmeden Müslüman birine satmak zorundaydılar. 1759 tarihinde bir Rum'un idam edilmesine neden olan evindeki Müslüman bir cariyeden dolayı evlerindeki kölelerin Müslüman olduklarını iddia edebilecekleri korkusuyla zimmiler köle edinmekte geri durmaya başlamışlardı.⁷⁶

Osmanlı'nın gayrimüslimlere karşı olan tavrına pek çok eserde örnekler bulunabileceği gibi tezin kapsamı dâhilinde Gerlach'ın notlarının da incelenmesi önemlidir. Yapılan bu okumalarda Gerlach'ın Türklerin Hristiyanlara karşı tutumundaki ifadelerin değişkenlik gösterdiği söylenebilir. Kimi zaman Türklerin olumlu gördüğü uygulamalarını dile getirirse de kimi zaman da olumsuz yanlarından bahsetmiştir. Örneğin Türklerin yönetimi altında olan Bulgarlardan haraç toplamak yerine onlara bazı görevler vermeyi tercih etmişlerdir. Bu görevlerden biri de kendi atlarını otlatan Bulgarlar üç yılda sırayla padişahın atlarını da otlatmak zorundadır. Savaş zamanı da erzak taşımak zorundadırlar ancak bunları yaptıkları için haraç ödemek zorunda değildirler. Ayrıca Türkler Hristiyanların kiliselerine dair hak iddia etmezler ancak her yıl belli bir miktar para ödenmesini isterler. Kiliseler istedikleri şekilde kendi adetlerinde oldukları üzere görevlerini yerine getirebilirler. Gerlach'ın ifadelerine göre Türkler ne zaman zor durumda bir Hristiyan görseler onlara yardım etmektedirler. Hatta Gerlach durumu öyle bir özetlemiştir ki Türklerin çok küçük bir armağan aldıklarında bile karşılığında canlarını verebileceklerini söyler. Ancak güncelyi derleyen Türklerin bu davranışlarından çok etkilenmemiş olacak ki not olarak "Türkler bazen iyilik de yapıyorlar" notunu düşmüştür.⁷⁷

Gerlach kitabında Osmanlı Devleti'nin gayrimüslimlere tutumu ile ilgili çok çeşitli konular ele almıştır. Bunların arasında Sakız Adası'ndaki gayrimüslimlerin Türkleri tercihi, padişahlar ve Yahudiler arasındaki ilişkiler, devşirme, adalardaki Rumların ibadet özgürlükleri gibi konular yer almaktadır. Kitaptaki çeşitli konulara şu şekilde değinilmiştir:

---

⁷⁶ Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, s. 16, 17, 25.

⁷⁷ Stephan Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576 1.Cilt*, çev. Türkis Noyan, 2. bs., Kitap Yayınevi, 2010, ss. 135, 136.

Gerlach Sakız Adası'ndaki Hristiyanların, Türklerin yönetimini başkalarına tercih ettiğinden bahsederek bunun sebebini aktarmaktadır. Anlatılana göre Cenevizli tüccarlar adadaki insanlara işkence yapmaktadırlar. Sakız adasında yaşayan Hristiyanlar silahsız olduklarını ve Türklerin adaya gelip işgal etmesini Türklerin himayeleri altına girmeyi istediklerini söylemişlerdir. Türkler adada yaşayan Hristiyanlara özgürlükler sağlamışlardır ve ada halkı da işkencelerden kurtulmuştur.⁷⁸

Sakız Adası'nda Hristiyanların, Türklerin yönetimini tercih ettiklerini söylemeleri ve Türklerin himayesi altında işkencelerden kurtulup bazı haklarla özgürlük elde etmeleri de Osmanlı'nın gayrimüslimlere tavrı hakkında önemli bir izlenim sağlamaktadır.

Hristiyanlar gibi Yahudiler de özgürce yaşamlarını sürdürebilmişlerdir. Hatta yazar, Yahudilerin çok sevildiğinden, bazı Yahudilerin padişahın sırlarını bildiğinden ve padişahın dostları arasında Yahudilerin de olduğundan bahsetmiştir. Mesela padişahın en yakın dostlarından olan "Koca Yahudi Joseph" aynı zamanda şarap satışı ile ilgili gümrük işlerinin de sorumlusudur.⁷⁹

Kitapta devşirme konusuna da değinilmiştir. Birçok Hristiyan çocuklarının devşirme için seçilmelerini beklemişlerdir. Çünkü onlara göre bu görev büyük bir servetin de kapısı olmuştur. Ancak bütün Hristiyanlar böyle düşünmemekteydiler. Aralarından bazıları eğer sadece tek oğulları varsa ya para vererek ya da çocuklarını evlendirerek bu durumu engellemek istemişlerdir.⁸⁰

Gerlach'ın tercümanının anlattıklarına göre Türkiye'de ticaret yapmak isteyen İranlılar inançlarını değiştirerek Türk mezhebine geçmek zorundadırlar. Mezheplerini değiştirmedikleri müddetçe camiye bile girmelerine izin verilmemektedir. Burada yazar Türklerin inancı olarak duyduğu ilginç bir bilgiden bahseder. Onun kitapta aktardığına göre Türkler dünyanın bir sütun üzerinde durduğuna inanmaktadırlar ve bu sütun da iki öküze dayanmaktadır. Öküzler hareket ettikçe de dünya sarsılmakta ve deprem olmaktadır.⁸¹

Türkler adalardaki Rumların mallarına el koymamışlardır ve onlara ibadetlerini yapma konusunda büyük özgürlükler tanımışlardır. Kadın veya erkek günün hangi saatinde olursa olsun padişahın onlara verdikleri özel izin belgesinden dolayı kiliseye

---

⁷⁸ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576 1.Cilt*, s. 127.

⁷⁹ Gerlach Stephan, *Türkiye Günlüğü 1577-1578 2.Cilt*, çev. Türki Noyan, Kitap Yayınevi, 2007, s. 197.

⁸⁰ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1577-1578 2.Cilt*, ss. 514, 515.

⁸¹ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1577-1578 2.Cilt*, s. 729.

ibadet etmeye gidebilmektedirler. Dini ayinleri gece vakti başlasa da bunu kimse engelleyememektedir ve yolda kandilleriyle gece vakti dolaşan Rumlara gece bekçileri de dokunmamaktadırlar. Hatta öyle ki kiliselerde Türkleri inançsız olarak nitelendirirler ve Türkler bu durumu şikâyet etseler de hiçbir ceza almamaktadırlar. Ancak bu olay kilise dışında gerçekleşirse olay değişmektedir.⁸²

Gerlach'ın kitabında Osmanlı Devleti'nin gayrimüslimlere tutumunun incelendiği farklı detaylar yer aldığı gibi Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında karşılaştırma yapılmasını sağlayacak olaylar da ele alınmıştır. Kitapta geçen ifadelerle göre, Würzburg asıllı saatçi Mustafa Bey, Türklerin Hristiyanlara kıyasla Tanrı'ya karşı daha itaatkâr olduklarını belirtmektedir. Onun ifadelerine göre Türkler hükümdarları sefere çıktıklarında sürekli kazanmaları için dua ederler. Tanrı'ya çok saygılı olan Türkler dualarını hiç aksatmazlar, ağızlarına küfür ya da kötü söz almazlar. Padişahları için her şeye katlanırlar ve onun kötülüğünü asla istemezler. Ayrıca çok temiz insanlar olup savaş esnasında bile yıkanmayı ihmal etmezler. Bu nedenlerle de Tanrı Türklerden yana olur. Bir zamanlar İmparator Ferdinand'ın hizmetinde olan Mustafa Bey istekleri olmadıkları zaman askerlerin hem imparatora hem de din adamlarına lanet ettiklerinden bahsetmektedir. Gerlach ise tüm bu anlatılanları yorumsuz bir şekilde kitabına aktarmaktadır.⁸³

Osmanlı Devleti'nde yaşayan Müslümanların bazı sınırlılıkları ve hakları varsa, gayrimüslimlerin de sınırlılık ve hakları bulunmaktadır. Müslümanların uzun yıllar askerlik yapmaları onları zanaat ve sanattan uzaklaştırması sınırlılık olarak algılanabileceken gayrimüslimlerin de askerlik vazifesi yerine cizye ödemeleri sınırlılık olarak nitelendirilebilir. Ancak Osmanlı'nın Tanzimat ve Islahat Fermanlarında gayrimüslimler için cizyenin kaldırılıp askerliğin şart koşulmasına gelen tepkilere bakılacak olursa sınırlılık olarak görülen cizyenin aslında avantaj haline geldiği de düşünülebilir. Gayrimüslimlerin kendi aralarında çıkan anlaşmazlıkları İslam hukukuna göre değil de kendi hukuklarına göre çözebilmeleri özellikle o dönemin şartlarında adaletin önemli bir göstergesidir. Bunun yanı sıra kiliselerde ibadetlerini özgürce yerine getirebilmeleri de bu haklar altında incelenebilir.

---

⁸² Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1577-1578 2.Cilt*, s. 755.

⁸³ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1577-1578 2.Cilt*, s. 788.

B. OSMANLI DEVLETİ'NDE HRİSTİYAN KİLİSESİNİN HİYERARŞİSİ VE İNANÇLARI

1) Rum Kilisesinin Hiyerarşisi ve İnançları

a) Rum Kilisesinin Hiyerarşisi

Rumları Roma Kilisesinden ayıran temel nokta, Ruh'ul Kudüs'ün Baba ve Oğul'dan geldiğini reddedip, sadece Baba'dan geldiği fikrini benimsemeleridir. Rumlar aynı zamanda kilisenin başı olarak papayı değil, eşit haklara sahip olan dört patriği kabul ederler. Bu patrikler, İstanbul, Antakya, İskenderiye ve Kudüs patrikleridir.⁸⁴

Tournefort'un anlattığına göre Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Rum kiliseleri doğrudan İstanbul patriğine bağlıdır. İstanbul'u lider kabul eden patrikler Rum kilisesinin hiyerarşisini oluşturur. Patrikten sonra sırasıyla; metropolitler, piskoposlar, başpapazlar, papazlar ve en son olarak keşişler olmak üzere sıralanmaktadır.⁸⁵

Eğer bir yerin metropoliti öldüyse ve oraya yeni bir metropolit atanması gerekiyorsa metropolit olmak isteyenler araya tanidik veya rüşvet sokmak durumunda kalmaktadırlar. Bu durumda pek çok kişi önemli Türk görevlilerine başvurmakta ve patriğe mektup yazmasını istemektedir. Bu görevi yapması için de para teklif etmektedirler. Patrik kimi zaman önemli bir Türk görevlisini geri çevirmemek için bunu kabul edebilirken kimi zaman da aklında başka bir isim varsa reddetmek durumunda kalabilmektedir.

Kitapta geçen bir olayda bir gün padişah Manisa Bey' i iken Efes' e gitmiş ve oranın bahçe düzenine hayran kalmıştır. Bu bahçeyi düzenleyeni merak etmiş ve o kişiyi görmek için çağırmıştır. Onunla tanıştıktan sonra tahta geçtiğinde onu Efes metropoliti yapacağına söz vermiştir. Bir zaman sonra Efes metropoliti ölmüş ve padişahın söz vermiş olduğu padişah patriğe giderek padişahın bu sözünü bildirmiş ve kendisini metropolit yapmasını istemiştir. Eğer patrik onu metropolit görevine getirirse bunun padişahın hoşuna gideceğinden bahsetmiş ancak patrik bunu kabul etmezse bile padişahın sözünü tutacağını da eklemiştir. Patrik de papazın iyi bir insan olduğunu bildiği için onu metropolitliğe atamıştır.

⁸⁴ Jean Thevenot, *1655-1666'da Türkiye*, çev. Nuray Yıldız, İstanbul: Tercüman Gazetesi 1001 Temel Eser, 1978, s. 195.

⁸⁵ Joseph de Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, ed. Stefanos Yerasimos, çev. Ali Berktaş, 4. bs., İstanbul: Kitap Yayınevi, 2013, C. 1, s. 100.

Gerlach'ın anlattıklarına göre de Patrikler, başpiskoposlar ve metropolitler, *kalogeri* ismiyle anılan papazlar tarafından seçilmektedirler. Kalogeroslar Aziz Vasiliyos tarikatına bağlı olan din adamlarıdır ve bu kişiler kendilerini dünyevi zevklerden arındırmışlardır, evlenmezler. Elbiselerinde hiç süs kullanmazlar. Rum kilisesinin bütün yüksek rütbeli din adamları bunların arasından çıkmaktadır. Presbyteros ismiyle anılan vaizler ise dünyevi din adamlarıdır ve evlenmekte özgürdürler. Fakat bu kişiler de ömürlerinde sadece bir kez evlilik yapabilirler.⁸⁶

Rumların bu dönemde kabul görmüş üç tane bilge din adamları bulunmaktadır ve bu üç bilge adamın görevlerine de kitapta yer verilmiştir. Bunlardan birincisi bütün Bulgaristan'ın başpiskoposu olan Arsenius adındaki metropolit, ikincisi ise İnebahtı ve Akaranya metropoliti olan Damascenus, üçüncüsü de Hieromonachus Mattheus isimli bilgedir.⁸⁷

Tournefort Rumların patriklik makamının açık arttırma ile elde edildiğini iddia etmektedir. Türkler yeni patriğin atanması için herhangi bir ücret talep etmezken Rumlar arasında böyle bir gelenek başlamıştır ve bu olayın patrikliğe geçişin maddi bir güç yarışı haline getirdiği söylenebilir. Tournefort başa gelen her patriğin din sömürüsü yaptığı fikrini reddetmekte ve onların arasından görevini en iyi şekilde yerine getirenlerin de olduğu fikrini benimsemekle birlikte bu durumda bile patrikliğin parayla satın alınmasının göz ardı edilemeyecek kadar büyük bir hata olduğunu da belirtmektedir. Bu durumun bazı kötü niyetli keşişlerin anlaştığı piskoposlarla kendine de yardımcı olabilecek tüccarlar eşliğinde para ve hediyelerle bu makamı elde edebildiğinden bahsetmektedir. Bu kişi gerekli şartları oluşturur ve sadrazamın veya kaymakamın huzuruna kaftanını almak için yola çıkar. Kaftanını alan patrik ve onun beraberindekiler önlerinde sadrazamın ya da kaymakamın kâtiplerinden biri, Babıali'nin muhafızları, iki padişah muhafızı ve yeniçeri takımı ile patriklik kilisesine doğru giderler. Kilisenin kapısına varıldığında patriğin tanınması kararı okunur ve onun görevini yerine getirebilmesi için şartların sağlanmasına olanak tanınır. Borçlarını ödeyebilmesi için de gerekli paranın sağlanması bildirilir. Ancak Tournefort'un verdiği bilgilere göre bu para dayak, mallara el konması veya kilise yasakları gibi hoş olmayan bir takım yöntemlerle

---

⁸⁶ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1577-1578 2.Cilt*, s. 137; Joseph de Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, 2013, C. 1, s. 100.

⁸⁷ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576 1.Cilt*, s. 233.

elde edilir. Patrik makamına oturduktan sonra ona eşlik eden Türk görevliler de paralarını alır ve oradan ayrılırlar.

Başa gelen yeni patrik önceden yaptığı din sömürüsünün ardından bu sefer de zor kullanmaya başlamaktadır. Tournefort'un zorbalık olarak nitelediği bu durum patriğin, padişahın bildirimlerini bütün metropolitlere ve piskoposlara aktarmasıdır. Artık başa gelen patrik "En Büyük Hazret" olarak adlandırılmaktadır.

Patriğin yaptığı en büyük görev papazların gelirlerini belirlemesidir. Patrik papazları vergiye bağlar ve göndermeleri gereken miktarı mektupla bildirir. Böyle bir durumun sonucu olarak yüksek mevkilerin en çok ödeme yapan kişiye verilmesine neden olur. Böylelikle metropolitler piskoposlara, piskoposlar papazlara baskı yaparlar. Papazlar ise çevresindeki insanları haraca bağlamaktadırlar ve ödemesini yapmayanlara kutsal suyu serpmekten bile aciz bırakılmaktadırlar.

Tüm bu para toplama sistemine rağmen şayet patriğin paraya ihtiyacı olursa Türkler arasında haraç toplamaları için açık arttırma başlatırlar. Açık arttırmayı kazanan kişi Yunanistan'da bulunan yüksek konumdaki din adamlarından haraç toplamaya gider ve topladığı haracın bir kısmını kendi alırken çok daha fazla olan kısmını patriğe gönderir. Örnek verecek olursak 22.000 ekü toplayan Türk 2.000 ekü parayı kendisine alır ve geri kalanı patriğe teslim eder. Türk'ün bu yolculukta harcadığı masrafları da patrik tarafından karşılanır. Bu haraç toplama esnasında yüksek konumdaki kişiler patrikle yaptıkları anlaşmaya rağmen haraçlarını vermek istemezlerse patrik tarafından görevlerinden alınılmaktadırlar. Şayet bu haracı ödeyecek paraları da yoksa yine de ödemeleri gerektiğinden Musevilerden yüksek oranlı faizlerle para almak zorunda kalmaktadırlar.⁸⁸

Patriğin yönetimi altında bulunanlar; Kudüs patriği, Antakya patriği, İskenderiye patriği, başpiskoposlar, piskoposlar, papazlar ve vaizlerdir. Ayrıca patriğin görevlerinden biri metropolitleri tayin etmesidir. Patrik metropolit olacak kişiye göreviyle ilgili bilgilendirme yapmaktadır ve yanlarında piskoposlara ve cemaatlere o kişiyi metropolitliğe tayin edildiği bilgisini taşıyan mektup göndermektedir. Türk görevlilere de bu kişinin metropolitliğe atandığı ve kendisine dokunulmaması amacı ile bilgilendirici mektup gönderilmektedir. Ancak bu metropolitliğe geçiş durumu maliyetli olmaktadır. Kişi geçeceği metropolitliğin konumuna ve getirisine göre ödeme yapmak zorundadır. Aynı şekilde paşa da oraya çavuş göndererek hediye istemektedir. Bu işe maddiyatın

---

⁸⁸ Joseph de Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, 2013, C. 1, ss. 98, 99, 100.

karışması bazen bu kişilerin güçlü maddiyatı ile bu konumlara gelebilmesi gibi olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Bu nedenle de piskoposluk ve başpiskoposluk makamına atanmak isteyenler gerekli parayı toplayabilme amacıyla görevlerini aksatmakta ve dualar, ayinler veya cenaze törenleri gibi para toplayabileceği yerlerde halktan para toplamaktadırlar.⁸⁹

Patriğin rahiplerinden haç taşıyanlar “stavrofori” ismiyle anılır ve sadece bu kişiler Kuddas Ayini düzenleme yetkisine sahiptirler. Başlarında üzerinde haç işareti bulunan yüksek külahlar bulunmaktadır ancak bu külahları yalnızca önemli yortuları düzenlenirken takmaktadırlar.⁹⁰

Gerlach’ın belirttiğine göre Rum papazlar kurallara sıkı sıkıya bağlıdırlar hatta bu bağlılık papalığa bağlı rahiplerden de daha fazladır. Eğer bir kişi açık bir şekilde ahlak kurallarını ihlal edecek bir davranışta bulunursa hemen aforoz ederlerdi. Bu duruma bir örnek olarak şuan bulunan patrik Yeremias’tan üç önceki patrik piskoposluk makamını para ile sattığı için görevinden uzaklaştırılması gösterilmiştir.⁹¹

Papazların kendilerine ödenen herhangi bir maaşı yoktur. Vaftizler, kutsama, nikah ve cenaze törenleri, günah çıkarma gibi yaptıkları hizmetlerden aldıkları bağışlarla geçimlerini sağlamaktadırlar. Bazı papazlar ise öğrendikleri bir takım işlerle gelir elde edebilmektedirler.⁹²

Bazı istisnalar dışında papazlar vaaz vermezler ve keşişler gibi sadece İncil’den bölümler, mezmurlar okurlar ve başka diğer dini görevleri yerine getirirler. Keşişlerden ayrılmaları için takkelerinin altında yaklaşık bir parmak kalınlığında kurdele bulundurlar. Takkelerinin üstü ise düzdür siyah ve yanlarında iki kulağı vardır. Giydikleri cüppeler de takkeleri gibi siyah veya kahverengi olmaktadır. Aynı zamanda bellerinde cüppeleriyle aynı renk olan kemer bulunmaktadır.⁹³

Keşiş olmak isteyenler kutsal rahibe başvurmakta ve keşiş giysisi giyme töreni için bir miktar para vererek bu giysiyi giyebilme yetkisi kazanmaktadırlar. Ortodoks Kilisesi’nin önceki dönemlerindeki keşiş seçimiyle Tournefort dönemindeki keşiş seçimi

---

⁸⁹ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576 1.Cilt*, ss. 138, 431; Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1577-1578 2.Cilt*, s. 544.

⁹⁰ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576 1.Cilt*, s. 430.

⁹¹ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576 1.Cilt*, ss. 142, 144.

⁹² Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1577-1578 2.Cilt*, s. 852.

⁹³ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576 1.Cilt*, s. 137; Joseph de Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, 2013, C. 1, s. 101.

arasında farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklılık, önceki dönemlerde daha titiz bir çalışmayla keşiş seçilirken Tournefort zamanında daha rahat bir seçim yapılmasından kaynaklıdır. Önceki zamanlarda keşiş olmak isteyen kişi Tanrı'ya olan bağlılığını kanıtlaması için üç yıl boyunca manastırda kalır, manastırın başrahibi tarafından titizlikle incelenir ve hala keşiş olma isteği devam ediyorsa ve başrahip tarafından da onay sağlandıysa keşiş elbisesi giymeye hak kazanabilirdi. Ancak Tournefort döneminde keşiş seçiminde Rumlar arasında eskisi gibi bir titizlik bulunmamaktadır. İnsanlar çok genç dönemlerde bile din adamlığına başlatılabilmektedir. Manastırlarda kimi zaman on veya on iki yaşlarında dini eğitim alan çocuklara denk gelmektedir. Bu çocuklar genellikle papazların çocukları olmaktadır.

Keşişler, diğer kilise adamlarının da durumu gibi temiz değillerdir ve saçları ile sakalları bakımsız durumdadır. Keşişler geçim kaynaklarını kendi emekleriyle kazandıkları için toprağı sürme, bağ yetiştirme gibi her türlü işle ilgilenebilmektedirler. Tournefort tarikata bağlı olmayan keşişleri kendi keşişleriyle benzeştirmekte ve bunların keşişler arasında en kötülerini belirtmektedir. Herhangi bir tarikata bağlı olmayan bu keşişler yaşamlarını çiftçilikle sürdürürler ve eşleri öldükten sonra mal varlıklarını manastıra bağışlarlar.

Keşişler, münzeviler ve çileciler olmak üzere ikiye ayrılırlar. Münzevi olarak adlandırılanlar manastır keşişlerinden farklı olarak diğer insanlarla daha az iletişimde bulunmaktadırlar ve inzivaya çekildikleri yerde az sayıda olmalarıyla bilinmektedirler. Bu keşişler üç dört kişi olmak üzere manastıra bağlı olan bir evi ömür boyu olacak şekilde kiralamaktadırlar. İbadetlerini yerine getirdikten sonra kendilerine yetecek kadar meyve ve sebze yetiştirmekle uğraşırlar.⁹⁴

Çileciler ise en uç noktada sayılabilecek keşişlerdir. Yaşam şartları daha zor ve kısıtlıdır. Kimselerin bulunmadığı sert kayalıklarda dünya hayatından uzak bir şekilde yaşamaktadırlar. Bayram günleri dışında günde sadece bir kez yemek yemekte oldukları ki bu da ölmemelerini sağlayacak kadardır. Geçimlerini diğer keşişlerin verdikleri yiyeceklerle sağladıkları gibi buldukları otlar da yiyecek ihtiyaçlarını karşılayabilmektedir.

Münzeviler ve çileciler dışında manastır keşişleri olarak adlandırılan bir grup daha vardır ki bunlar çilecilere kıyasla çok daha rahat içindedirler ve daha az tefekküre dalmaktadırlar. Manastırda yaşayan keşişler her gün gece yarısından sonra ve önemli

---

⁹⁴ Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, 2013, C. 1, ss. 101, 102, 103.

yortuların olduğu gecelerde kalkıp dua etmektedirler. Gece dualarını tamamlayan keşişlerin her biri kendi hücrelerine çekilir ve sabah saat beşte güneş doğarken yapılan dua için kiliseye dönmektedirler. Dua işleri bittikten sonra her keşiş kendi işiyle ilgilenmektedir. Sonrasında saat dörtte ikindi duası ve akşam yemeğinin ardından saat altıda da akşam duası yapılmakta ve sekizde yatılmaktadır.⁹⁵

Rum keşişlerin giyiminden bahsedecek olursak kıyafetleri Rum papazlarının kıyafetine benzemektedir ve bunun da bir sebebi bulunmaktadır. Rumlar arasında anlatılana göre dualarını hiç aksatmadan yapan bir adam bir gün Tanrı'ya hayattaki en doğru yolu kendisine göstermesini istemiştir. O esnada yanına Rum papazların kıyafetlerini giyen bir melek gelmiş ve "Bu giysiye bürünen her beden esenliğe ulaşacaktır" diyerek adama yol göstermiştir. Bu sebeple Rum keşişler de bu kıyafeti benimsemişlerdir. Ancak bu anlatılan Gerlach'a göre Tanrı'ya yapılan büyük bir aşığılamadır.⁹⁶

b) Rumlar ve İnançları

Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimler; Yahudiler ve Hristiyanlar olmak üzere iki gruptur ancak Hristiyanların da kendi içlerinde Rumlar ve Ermeniler olmak üzere ikiye ayrılmasıyla üç farklı millet ortaya çıkmıştır. İstanbul'un fethiyle Fatih döneminde şehrin yeniden canlanabilmesi amacıyla Rumlar ile ilişkiler iyi tutulmuş ve şehirden kaçan Rumların yeniden dönmeleri için evleri işgal edilmiş olanlara yeni evler verileceği ilan edilmiştir. Fatih dönemiyle Rumlara verilen bazı haklar ilerleyen yıllarda da düzeni korumak adına sistemli şekilde devam ettirilmiştir.⁹⁷ Gerlach'ın kitabındaki ifadelerle göre ise Osmanlı Devleti'ndeki Rumların durumu şu şekildedir:

Rumların kendilerine ait köyleri, bu köylerde ibadet edebilecekleri manastırları ve geçimlerini sağlayacak tarlaları bulunmaktadır. Rumlar bu tarlaları Türklere para ödeyerek geri almışlardır ve hala çiftlik, tarla gibi arazileri satın alma hakları bulunmaktadır. Tarlada çiftçilik işleri dışında ticaretten de oldukça para kazanan Rumlar vardır. Özellikle İstanbul'da bulunan Rumlar oldukça zengindirler. Ancak servetlerinin

---

⁹⁵ Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, 2013, C. 1, ss. 103, 104.

⁹⁶ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576 1.Cilt*, s. 465.

⁹⁷ Ramazan Erhan Güllü, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Rumların İdaresi", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 5, sy. Özel Sayı "Türk Yunan İlişkileri (2021)", s. 154.

ellerinden alınmasından korktuklarından etrafta varlıksız olduklarını belli edecek kıyafetler giymektedirler.⁹⁸

Rumların bir özelliği de paraya çok düşkün olmalarıdır. Onlar hizmeti kimseye bedava yapmamaktadırlar. Hemen hemen her şey için nakit para istemektedirler. Gerlach onlardan almak istediği kitabın birkaç sayfası için bile gereğinden fazla para istemişlerdir. Bu durumu Gerlach, Rumlar neredeyse her harf başına ücret talep edecekler diyerek Rumların paraya olan tutkusunu özetlemiştir. Onların para sevgisine ek bir örnek olarak Türklere esir düşen bir Hristiyan'ın kaçmasına izin vermemekle birlikte para karşılığında onları cellada teslim etmeyi kabul etmeleri de gösterilebilir.⁹⁹

Her şey için para isteyen Rumlar aynı zamanda her şey için para ödemek de durumunda kalmaktadırlar. Çünkü halkın parayı sevmesi gibi din adamları da parayı sevmektedir ve din adına yaptıkları ayin, nişan, düğün ve cenaze törenleri gibi işlerden de para almaktadırlar. Bu sevgi Rum din adamları arasındaki hiyerarşiyi de belirlemektedir. Çünkü bazı zamanlarda yüksek konuma gelmek isteyen din adamı para ödemek zorundadırlar. Dolayısıyla görevler kimi zaman hak eden din adamına değil, parayı çok veren din adamına devredilmektedir. Bu durum dini işlerde bilgin kişinin başta olmamasından kaynaklı olarak Rumlar arasında cahilliğin yayılmasını da dolaylı olarak etkilemektedir.¹⁰⁰

Gerlach bir vaizle olan konuşmasında vaizin Rumlardan yalancı olarak bahsettiğini aktarmıştır. Rumlara karşı hoşgörüyü bakmaya pek yaklaşmayan yazar onların yalanı günahtan saymadıklarını belirtmiş ve kendilerini sürekli olarak aldattıklarını, birbirlerine kötülük yapmayı alışkanlık haline getirdiklerini vaizin de söylemiyle onlar hakkındaki genel kanaatlerine eklemiştir.¹⁰¹

Rumların gelenekleri ve yaşam şekilleri arasında da farklılıklar bulunmaktadır. Gerlach'ın ifadesine göre Rumlar arasındaki en kötü huylu sayılabilecekler İstanbul'da yaşamaktadırlar. Burada yaşayan Rumlar sadakat, doğruluk gibi erdemlerden yoksun oldukları gibi ters insanlarla yaşayan ters olmalıdır cümlesinden yola çıkarak birbirlerinin arkasından iş çevirmeyi ve birbirlerini aldatmayı doğal, hatta yapmaları gereken davranışlar arasında saymaktadırlar. Bu kötü davranışların yanında sinsisi ve kıskançlık

---

⁹⁸ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576 1.Cilt*, s. 144.

⁹⁹ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576 1.Cilt*, s. 227; Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1577-1578 2.Cilt*, s. 586.

¹⁰⁰ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1577-1578 2.Cilt*, s. 596.

¹⁰¹ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576 1.Cilt*, s. 351.

doludurlar. Müsriflik ve küfrü çok sık kullanmaları da kötü huyları arasındadır. İçkiye de oldukça düşkün olduklarından içmedikleri gün bulunmamaktadır. Gerlach, buradaki Rumların bu kadar kötü davranışı benimsemelerine sebep olarak onların Türklerle birlikte yaşamalarını göstermiştir. Ters insanlarla yaşayan ters olmalıdır sözündeki ters insanların Türkler olduğunu düşünmektedir. Türklerin daha az olduğu bölgelerdeki Rumlar nispeten daha ahlaklıdır ancak onlar da kötü huylardan tamamen uzaklaşmış değildir.¹⁰²

Hem Tournefort hem Gerlach Rumların batıl inançlarına çok sıkı bir şekilde bağlı olduklarını sürekli bir şekilde belirtmişlerdir. Rumlar kendilerinden önce yaşayan eski din adamlarının çok daha bilgili olduklarını düşünmektedirler ve bu yüzden eski görüşleri terk etmekten, okumalar yapıp yeniliğe yönelmekten uzaktırlar. Onların düşünce yapısına göre eski din adamlarının sözlerinden dışarı çıkılmaması gerekmektedir. Her iki yazar da bu konuda Rumları cahil olmak ve batıl inançlara sahip olmakla eleştirmişlerdir.¹⁰³

Rumlar Gerlach'ın onlarla tartışmak üzere açtığı, azizlere dua etmek, ekmeğin dönüşümü gibi bazı konularda görüşler olumlu da olsa olumsuz da olsa ispatlayamadıklarını söyleyerek onlar arasında gerçek anlamda bir din bilgini olmadığından yakınmaktadır.

Yine onlara Pavlus'taki çelişkiler açıklandığında eski görüşlerinden vazgeçmeyi kabul edemediklerinden bir kanıt dahi getiremedikleri halde eski din adamlarının, atalarının Pavlus'u kendilerinden daha iyi anlayabileceklerini belirterek konuyu kapatmaktadırlar ve düşüncelerinden geri dönmemektedirler.

Rumlar için yedi kez düzenlenen ruhani toplantılara katılan Hrisostomos havari mertebesinde görülmekte, Kutsal Kitabın en doğru yorumlayıcısı olarak kabul edilmekte ve onun sözünden biraz bile olsa sapmak doğru bulunmamaktadırlar. Yine bu konunun sebebi olarak eski din adamlarına olan aşırı saygı sebep olarak gösterilmektedir.¹⁰⁴

Konsillerdeki kararların ve kilise babalarının görüşleri onlar için çok önemlidir ve bu görüşlerden hiçbir şekilde sapılmamalıdır. Onlara göre sadece inançlı olmak esenliğe kavuşmaya yetmektedir ve sevap işlemek de esenliğe kavuşmak için işe yaramaktadır. Evliyalara, ölenlere dua etmenin de faydalı olduğuna ve bu durumun Tanrı'dan geldiğine

---

¹⁰² Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576 1.Cilt*, s. 372.

¹⁰³ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576 1.Cilt*, s. 215.

¹⁰⁴ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576 1.Cilt*, ss. 226, 227.

ve dalalete götürmeyeceğine inanmaktadırlar. Gerlach onların bu inançlarını bilgisizlikle bağdaştırmaktadır.¹⁰⁵

Rumlar azizleri de Tanrı'nın hizmetkârı olarak gördüklerinden onlara kendi dileklerini yerine getirmeleri için dua etmekte ve yalvarmaktadırlar. Ama burada asıl istenilen muhatabın Tanrı olduğunu ve asıl güvenin ona bağlanması gerektiğini düşünmektedirler. Onların görüşlerinde İsa peygamber kendisinde bulunan lütufları annesine de devretmiş ve onu benimseyenleri de Tanrı'nın evladı olma kudretini bağışlamıştır. Rumlar bu sebepten yola çıkarak azizlere istekleri için dua etmekte ve onlardan şefaahat beklemektedirler.¹⁰⁶

2) Ermeni Kilisesinin Hiyerarşisi ve İnançları

a) Ermeni Kilisesinin Hiyerarşisi

Ermeniler genellikle Trabzon, Ermenistan ve İran'da çoğunluğu oluşturmaktadırlar. Patriğin yönetimi altında on iki tane piskoposları bulunmaktadır. Roma'daki papa en yüksek otoritedir ve Hristiyan kilisesinin başıdır. Papanın Ermenilere tanıdığı bir takım özgürlükleri de vardır ve Ermeniler papaya bir ödemede bulunmamaktadırlar. Ermeniler arasında dini bir anlaşmazlık yoktur ve dini konularda bir bütün içerisindedirler. Fazla sayıda keşişleri, kendilerine ait dini okulları, ibadet yerleri bulunmaktadır ve bu okul ve manastırlarda kendilerine ait ibadetleri de yerine getirmektedirler.¹⁰⁷

Ermeni din adamları Gregoryen Ermeni veya Katolik Ermeni olmak üzere iki kısma ayrılmaktadırlar. Gregoryen olanlar Aziz Basileios'un, Katolik olanlar ise Aziz Dominicus'un öğretilerini dikkate almaktadırlar. Tournefort, Gregoryen Ermenileri sapkın olarak betimlemektedir.¹⁰⁸

Ermeni din adamlarının sınıfı; bir patrik, başpiskoposlar, piskoposlar, vartabet veya doktorlar, papazlar ve keşişlerden meydana gelmektedir. Patriğin unvanı Ermenice *katolikos*'tur ve birden fazla patrikleri bulunmaktadır. Roma'ya bağlı olan Katolik Ermenilerin papadan sonra en çok önem verdikleri patrik de Nahçıvan patriğidir.

¹⁰⁵ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576 1.Cilt*, s. 232.

¹⁰⁶ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576 1.Cilt*, s. 377.

¹⁰⁷ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576 1.Cilt*, ss. 138, 357; Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1577-1578 2.Cilt*, s. 568.

¹⁰⁸ Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, C. 2, s. 207.

Türkiye’de papazlar sadrazam tarafından patriklik makamına yükseltilebilirdi ve iki yüksek mertebeli papaz sadrazam tarafından patrikliğe yükseltilmiştir.

Yüksek rütbeli bütün papazlar patriğe bağlıdır ve görevlerini yapmaları gerekmektedir. Fakat Tournefort’a göre görevlerini yerine getirecek kadar bilgiye sahip değildirler. Ermeni başpiskoposları veya piskoposlarının çoğunun ise piskoposluk yetki alanı değildir ve tümü başrahiplik yaptıkları manastırlarda kalmaktadır.¹⁰⁹

Eğer bir başpiskopos patrik olarak seçilip de patrik unvanını alırsa Roma’dan bu seçimin onayını almaktadır ve ibadetlerinde Roma ayin yöntemlerini uygulamaktadır. Ancak farklı olarak halkın anlayabilmesi için ayinler ve dualarda Ermenice kullanılmaktadır.

Bunun yanı sıra ilahiyat dalı olan vartabetler de bulunmaktadır. Vartabetler ilahiyat doktorlarıdır. Bu doktorlar aslında en bilinen büyük doktorlar olmayıp, Ermeniler arasında en yetenekli olan kişilerdir. Bir kişinin vartabet olabilmesi için uzun yıllar ilahiyat okuması, Ermeni dilini bilmesi ve büyük usta olarak gördükleri Krikor Atenasi’nin öğütlerini ezbere bilmeleri gerekmektedir. Bu kişiler Ermeniler tarafından kutsal olarak görülürler ve daha çok vaaz verme görevini üstlendiklerinden ayinlere katılmazlar. Vartabetlerin verdikleri bu vaazlar ciddiyetle yapılır ve halk tarafından da oldukça ciddiye alınır. Bu vaazların bu kadar ciddiye alınması vartabetin patrik kadar saygınlık kazanmasına ve aforozun kötüye kullanılmasına neden olmaktadır. Ayrıca bu vaazlarda geçen konular İncil’in içindeki kıssalardan alınsa da bunları yanlış anlaşılma halleriyle halka aktarılır. Aynı zamanda bu vaazlarda halk arasında gelenek yoluyla aktarılan bazı hikâyeler de anlatılmaktadır. Doktor olmayan piskoposlar ayakta vaaz verirken doktor olanlar oturabilme ve ellerinde papaz asası taşıma yetkisine sahiptirler. Evlenmezler ve yılın büyük bir kısmını da perhiz ile geçirirler. Geçimlerini ise vaaz verdikten sonra onlar adına toplanan yardımlarla sağlamaktadırlar.¹¹⁰

Ermeni papazları Rum papazlarında olduğu gibi evlenebilirler ancak onlardan farklı olarak ikinci bir evlilik yapmaları yasaktır. Bu sebepten dolayı evlenecekleri insanları uzun yaşayabileceğini düşündükleri kızlar arasından sağlıklı olanları seçmektedirler. Papazlar ailesinin geçimini sağlayabilmek için görevlerine ek olarak

---

¹⁰⁹ Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, C. 2, ss. 203, 205.

¹¹⁰ Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, C. 2, s. 206.

başka bir meslekte de çalışmaktadırlar ancak bu sebeple kendi görevlerini yeterince yerine getirememektedirler.

b) Ermeniler ve İnançları

Gerlach seyahatnamesinde Ermenilerin inanç esaslarından bahsetmektedir. Onun bildirdiklerine göre:

İsa, Bakire Meryem'den doğmuş olan Tanrısal bir varlıktır, ölümsüzdür ve dünyaya gelip insanların kurtuluşu için eziyetlere dayanmıştır. İsa Tanrısal bir varlık olmakla birlikte aynı zamanda insandır yani o, hem Tanrı'nın oğlu hem de insanoğludur. Kutsal Ruhun kaynağı ise Baba ve Oğul olarak görülmektedir. Tüm bunların birleşimi olarak Kutsal Teslis tek olan Tanrı'nın üç varlık halinde olmasıdır.

İnsan kurtuluşa kendi çabasıyla ulaşamaz. Sadece Tanrı isterse bir insanı kurtuluşa erdirebilir. Ancak ne var ki kendi çabalarıyla kurtuluşa eremeyen insan kendi özgür iradesiyle iyi veya kötü davranışlarda bulunabilme yetkisine sahiptir.¹¹¹

“Son Yemek” ayininde ekmeğin ve şarabın bizzat İsa'nın bedenine ve kanına dönüştüğüne inanmaktadırlar. Ermeniler, İsa'nın ölümünde tıpkı insanlar gibi acı çektiğine inanırlarken diğer insanlar gibi doğal gereksinimlerini yerine getirdiklerine inanmayıp onun tamamının temiz olduğunu ve yediklerinin vücudu tarafından özümsemişini düşünmektedirler. Bu konuda da Rumlarla fikir ayrılığına düşmekte ve tartışmaktadırlar.

Ermenilerde Araf inancı pek yaygın değildir. Onlara göre iki yer vardır: Cennet ve cehennem. Eğer bir insan İsa'ya inanıyorsa cennete kavuşur ancak Tanrı'nın varlığını inkâr ediyorsa cehenneme gitmesi gerekir. Cehenneme giden bir kişinin de bir daha oradan çıkışı mümkün değildir.

Ermeniler ve Rumlar arasında bir karşılaştırma da yapan Gerlach, Rumların çok kibirli, kurnaz olmalarına karşın Ermenilerin, çok samimi, içten konuşan, kurnazlıkları bulunmayan ve riyadan, kibirden uzak insanlar olduklarını gözlemlemiştir. Rumların hiçbir şey bilmediklerini de belirtip aksine Ermenilerden çok fazla şey öğrendiklerini eklemiştir.¹¹²

Yine iki grup arasında karşılaştırma yapan Tournefort ise, Ermeni rahiplerin çok ciddi olduklarını fakat Rum rahiplerin çok daha neşeli ve güler yüzlü olduklarını

¹¹¹ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576 1.Cilt*, s. 356.

¹¹² Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576 1.Cilt*, ss. 357, 358.

düşünmektedir. Ancak genel olarak Rumlardan hoşnut olmadığını sürekli dile getiren Tournefort, Ermenilerin genel özelliklerinden bahsederken onların, iyi yürekli, dürüst, namuslu ve terbiyeli olduklarından bahsetmiştir. Ona göre Ermeniler kimseye de rahatsızlık vermezler, herkese eşit davranmaya önem gösterirler ve sakin insanları gürültülü insanlara tercih ederler. Çok uyumlu ve sade insanlar olmakla birlikte kibirden de çok uzaktırlar. Tüm bu olumlu yorumlara ek olarak Ermenilerin gerekmedikçe silah kullanmadıklarını, kullandıklarında ise bunu bir kişinin zararını engellemek için yaptıklarını anlatmıştır. Yoldan bir kervan geçeceğini öğrendiklerinde özellikle o kervanı rahatlatmak için onlara içecek sunma amacıyla beklemektedirler. Şarabı içerken abartmazlar ve fazla içmezler.¹¹³

C. HRİSTİYAN PERHİZLERİ

Hristiyanlıkta yerine getirilmesi gereken ibadetlerden biri perhizdir. Perhiz, kişinin nefsinin arzu ve isteklerini kontrol altına almasını sağlayan bir ibadettir. Bu ibadeti gerçekleştiren kişi kendi günahlarının farkında olup tövbe etmesi gerektiğinin bilincinde olmalıdır.¹¹⁴ İncillerde geçen bilgilere göre de Hz. İsa çölde kırk gün boyunca oruç tutmuş ve tebliğ faaliyetlerini yerine getirirken de oruçlu olmuştur. Hz. İsa, orucun en güzelinin gizli yapıldığını, oruçlu iken perişan bir halde durup gösteriş içerisine girilmemesini ve insanlara karşı güler yüzlü olunması gerektiğini belirtmiştir. Oruç tutanlar ahirette karşılığını alacaktır dolayısıyla bu ibadet Hristiyanlık için önemli hale gelmiştir.¹¹⁵

Tournefort'a göre Ermenilerden sonra en çok oruç tutanlar Rumlardır. Paskalya orucu diye de anılan oruçlarından biri Paskalya'ya kadar iki ay boyunca sürer. Halk oruç boyunca balık yemez ancak sebze bal yer ve şarap içebilirler. Balık ise paskalya öncesi Pazar günü eğer kutsal haftaya rastlamamışsa yenilebilir. Keşişler oruç işinde daha sıkıdırlar ve oruç boyunca sadece köklerle beslenirler.¹¹⁶

---

¹¹³ Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, thk. Stefanos Yerasimos, Teoman Tunçdoğan, 4. bs., İstanbul: Kitap Yayınevi, 2013, C. 2, ss. 168, 198, 200, 201.

¹¹⁴ Abdurrahman Küçük, Günay TÜMER, Mehmet Alparslan KÜÇÜK, *Dinler Tarihi*, 4. bs., Ankara: Berikan Yayınevi, 2014, ss. 441, 442.

¹¹⁵ İlbek Döley, Yeşeya: 58 Bağlamında Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam'da Makbul Orucun Anlamı, C.10, s.23, Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2019, ss. 619, 621, 622.

¹¹⁶ Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, 2013, C. 1, s. 105.

İkinci oruçları ise Noel orucudur. Bu oruç kırk gün boyunca sürer ve bu dönemde Çarşamba ve Cuma günleri hariç olacak şekilde balık yiyebilirler. Bazı insanlar bu perhizi pazartesi günü de uygulurlar.

Üçüncü oruçları yani “Büyük Perhiz” Paskalya’dan sonraki ellinci günün ilk haftasında başlar ve Aziz Petrus günü sona erer. Bu oruç Paskalya’nın durumuna göre uzayıp kısalabilir ve diğer oruçlardan farkı balık yenebilirken süt içeren besinlerin tüketilmesinin yasak olmasıdır. Ayrıca eğer Havariler bayramı perhize denk gelirse et yemek de yasaklanır.

Dördüncü oruçları Ağustos ayının ilk günüyle birlikte başlayarak Meryem Ana’nın göğe yükselişi bayramına kadar devam eder. Bu orucun diğer bir ismi de bu sebepten dolayı Meryem Ana orucudur. 6 Ağustos dışında da balık yemek yasaktır. 6 Ağustos’un hariç tutulmasının sebebi ise İsa’nın biçim değiştirme günü olmasıdır. Keşişler bu perhiz boyunca yalnızca sebze, kurutulmuş meyve ve su tüketirler.

Rumlar; Yahuda’nın İsa’ya ihanet etmek için Museviler’den para almasından dolayı çarşamba günleri, İsa’nın çarmıha gerildiği gün olmasından dolayı da cuma günleri perhiz yaparlar. Eğer Noel günü çarşamba veya cumaya rastlarsa papazlar ve keşişler perhizden muaf tutulurlar.¹¹⁷

Rumlar Haçın bulunmasını önemli saydıklarından 14 Eylül günü ve Vaftizci Yahya arifesine denk gelen 24 Haziran günü de perhiz uygulamaktadırlar. Bu perhizlerinde de balıktan uzak durarak sebzeyle beslenilir.

Tournefort çocukların, yaşlıların, hastaların ve hamile kadınların da perhizi uygulamaları gerektiğini ekler ve Rumlarda orucun önemini vurgular. Önem vermeleri gereken pek çok şeydense orucu önemserler ve Tournefort bunu papazların suçu olarak görür ve Rumların dindarlığını perhizlere düzenli uymakla eşdeğer kılar.¹¹⁸

Keşişler kilisenin buyurduğu oruçlara ek olarak üç tane daha oruca sahiptirler. Bunların birincisi 1 Ekim’de başlayan, Aziz Demetrios’un din uğruna canını verdiği güne denk gelen ve 26 Ekim’de sonlandırdıkları oruçtur. İkincisi ise 1 Eylül’de başlayan ve Haçın icadına denk gelen 14 Eylül gününe kadar süren on dört günlük oruçtur.¹¹⁹

---

¹¹⁷ Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, 2013, C. 1, s. 106.

¹¹⁸ Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, 2013, C. 1, s. 107.

¹¹⁹ Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, 2013, C. 1, s. 104.

Diğer oruçları ise 1 Kasım'dan 8 Kasım'a kadar tuttıkları oruçtur. 8 Kasım onlar için Cebrail, Mikail ve tüm meleklerin yortusu olması bakımından önemlidir. Tüm bunların dışında ek günlerde oruç tutan keşişler de bulunmaktadır.¹²⁰

Rumları eleştirdiği gibi Ermenileri de eleştiren Tournefort perhiz konusunda onları acınacak durumda ve sapkın olarak nitelendirir. Ermeniler çarşamba ve cuma günlerini hafif yiyeceklerle geçirmekte ve balık, yumurta, yağ, süt ürünleri bu günlerde tüketmemektedirler.¹²¹

Bunlara ek olarak Rumların orucuyla Ermenilerin orucu arasında karşılaştırma yapmaktadır. Rumların Paskalya'dan önce tuttıkları Büyük Perhiz'i Ermenilerin perhizinin yanında çok hafif kalmaktadır. Ermeniler bu perhiz dönemi boyunca yalnızca kök yemekte ve çoğu zaman karınları bile doymamaktadır. Cumartesi günü ise bazı yiyecekleri yemelerine izin vardır. Perhiz boyunca et olarak sadece balık eti yiyebilmektedirler ve Paskalya günü et yemelerine izin verilmesine rağmen buradaki şart ise eti yenilecek hayvanın o gün kesilmesi gerekliliğidir.

Büyük Perhiz kadar katı olan ve her biri sekiz gün süren dört perhizleri daha bulunur. Sekizer günden oluşan bu perhizlerin her biri bayramlara hazırlık amacı taşımaktadır. Bu perhizler sırasında çoğu yiyecek sınırlı olduğu gibi üç gün boyunca hiç yemek yemeyenler de mevcuttur.¹²²

Gerlach'ın ifadelerine göre Rumlar perhiz yaptıkları dönem boyunca güneş doğmadan üç saat önce kalkar, mumlarını yakar, Kutsal Üçlü için olan mezmurları ve ilahileri okurlar. Aynı ibadeti akşamları da tekrar ederler. Bu ibadetleri esnasında da sık sık haç işareti yaparlar çünkü bunlarla günahlarından arındıklarına inanırlar.¹²³

Perhizlerini genellikle her yortudan önce yapan Rumlar, bu perhizleri boyunca kanlı yiyeceklerden sakınırlar ve sadece arada balık yerler. Perhiz boyunca ilahiler okuyup dua etmek için kiliseye gitseler de sıradan halk o günlerde de çalışmaya devam eder. Balık yedikleri ve yemedikleri günler de o günlerin özelliğine göre değişebilir. Ancak et yemedikleri günlerde de istiridye, midye, deniz salyangozu, zeytin ve sardalya, badem, kuru üzüm, ot cinsinden sebzeler, tuzlanmış balık, tuzlanmış balık yumurtası yiyebilirler. Perhizlerine başlamadan önceki gün ise oldukça fazla yiyerek midelerini doldururlar.

---

¹²⁰ Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, 2013, C. 1, s. 105.

¹²¹ Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, C.2, s. 207.

¹²² Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, C. 2, s. 208.

¹²³ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576 1.Cilt*, s. 307.

Hatta perhiz döneminden iki hafta öncesine kadar haftanın her günü sabahtan akşama kadar et, balık yemeye dikkat ederler çünkü onların inancına göre perhiz döneminde çarşamba ve cuma günleri et yemek çok büyük günah sayılmaktadır.¹²⁴

Gerlach'a verilen bir bilgiye göre Rumlar her gün sadece yanında biraz katıkla ekmek yiyebilirler. Hafta sonları ise et ve balık dışındaki yiyecekler haricinde daha iyi yemek yiyebilmektedirler.¹²⁵

Ermenilerin ve Rumların perhizlerini Gerlach ve Tournefort'a karşılaştırma maksatlı XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'ni ziyaret eden Schneider'ın yorumları da incelendiğinde dindarlıklarının büyük bir kısmını perhizlerin oluşturduğu görülür. Schneider'in yorumları perhizin, Hristiyanların hayatında yüzyıllar sonra da önemli bir ibadet olarak yer aldığına göstergesidir. Bu perhizlerde hayvansal gıdalardan uzak durulduğuna Schneider de değinmiştir ancak o farklı olarak bu perhizlerin kimileri için çok zorlayıcı olmadığından bahsetmektedir. Yiyebildikleri yemeklerden istedikleri kadar yediklerini ve aç kalmadıklarını hatta kimi zenginlerin izinli yiyeceklerle çok lezzetli olan yemekler hazırladıklarını da eklemektedir. Her ne kadar perhiz döneminde olsa da perhizi uygulayan kişinin alkolden sarhoş bir şekilde gezdiği de gözlemlenebilir.¹²⁶

Perhizi uygulamayanlardan da bahsedilecek olunursa kimileri papazların hükmüne dayanamayıp tutmakta kimileri ise dayanamayıp perhizi bozmakta ve sonradan kiliseye gidip günah çıkarmaktadır. Bazı kişiler ise böyle perhiz tutmanın nefse hiçbir zararı olmadığından ve faydasına inanmadıklarından kendi kararları ile uygulamaktan geri durmaktadırlar.¹²⁷

D. HRİSTİYAN YORTULARI VE KUTLAMALARI

Hristiyanlıkta ibadetler günlük, haftalık ve yıllık olmak üzere üç kısımdır. Yıllık ibadetler, Hristiyan bayramlarını ve önemli günleri anma şeklindedir. Bazı bayramların günü her yıl sabitken bazı bayramlar ise yıldan yıla değişiklik göstermektedir.¹²⁸ Kitapta ele alınan yortu, kutlama ve törenler; Yeşil Perşembe, Meryem'in göğe çıkması,

---

¹²⁴ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576 1.Cilt*, ss. 307, 308; Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1577-1578 2.Cilt*, s. 525.

¹²⁵ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1577-1578 2.Cilt*, s. 736.

¹²⁶ Schneider Eliza Cheney Abbot, *Bursa Mektupları*, s. 116.

¹²⁷ Schneider, *Bursa Mektupları*, s. 117.

¹²⁸ KÜÇÜK, Günay TÜMER, Mehmet Alparslan KÜÇÜK, *Dinler Tarihi*, ss. 433, 434.

Ermenilerin Kutsal Haç yortuları, Panktot, Paskalya, kutsanma, vaftiz, Kuddas ayini, Meryem'in hamileliği, Aziz Georgius, İsa'nın göğe çıkması, Petrus ve Paulus yortusudur.

1) Yeşil Perşembe Yortusu

Yeşil Perşembe Yortusu, Paskalya'dan önceki perşembe günü için kullanılır. Hristiyanlıkta; doğanın yeniden canlanması, bolluk ve bereket anlamına gelen yumurtanın kırmızıya boyanarak İsa'nın dirilişini sembolize etme inancı hâkimdir. Yumurtanın kırmızıya boyanması İsa'nın kanına işarettir. Bugün yenilen Kutsal Yemek esnasında yumurtanın birbirine vurulması ve kırılan yumurtanın İsa'nın mezardan çıkışının anılması ise Hristiyanlar arasındaki gelenektir.¹²⁹

Kutlama çoğu zaman olduğu gibi kilisede yapılmaktadır. Bu yortuya özel olarak İsa ve havarileri arasında geçen bir olay tiyatral bir şekilde her yıl bugün tekrar tekrar canlandırılmaktadır. Gerlach, İstanbul'da bulunduğu süre zarfında bilhassa Rumların gerçekleştirmiş olduğu yortuları kaçırmamak üzere bu özel günlerde kiliseye ziyaretçi ve gözlemci olarak uğramaktadır. Bu yortularla ilgili genel bilgiler verirken ekseriyetle kendi inancına farklı gelen durumları aktarmıştır.

Gerlach'ın gözlemlerine göre patrik beyaz bir çarşafa sarınır ve havarileri temsil eden on iki tane din adamı bulunur. Patrik bu din adamlarının sırayla, tek tek ayaklarını yıkar. İlk olarak Havari Judas'tan başlanır çünkü inanışa göre Judas havariler aralarındaki en saygısız olanıdır ve ilk olarak ayaklarını o yıkatmak istemiştir. En son da Petrus'un ayakları yıkanır çünkü yine inanışa göre ayaklarını yıkatmak istemediğinden ağlamıştır. Bu yıkama esnasında da İsa ile Petrus arasında onun ayaklarını yıkamak için ikna eden konuşması canlandırılarak o gün anılır.¹³⁰

19 Nisan gününe denk gelen bir Yeşil Perşembe yortusuna göre patrik ayak yıkama töreninden sonra kilisenin önünde, arkasında asılı bir halı bulunan kadife kaplı yüksekçe koltuğuna yanında iki diakos ve etrafında cemaati bulunacak şekilde oturmuştur. Yüksek zeminin altında kilisenin kapısına doğru on iki iskemle konmuş ve bu iskemlelere de on iki papaz oturmuş şekildedir. Bu esnada patrik İncil'den metinler okumakta ve papazlar da ilahi söylemekte diğerleri ise ellerinde meşalelerle eşlik etmektedirler. Çünkü Rumların geleneğinde İncil veya ilahi okunurken meşale yakılmalıdır. Bu törenden sonra patriğin öncülük etmesiyle cemaat kiliseye girer ve patrik halkı kutsar. Tüm bu olaylardan

¹²⁹ Elam Nilgün, Konstantinopolis'te Dinî Bayramlar, C.5, Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, 2015, ss.76.

¹³⁰ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576 1.Cilt*, s. 184.

sonra en güzel takılarını takmış olan kadınlar kiliseye girerek istavroz çıkarırlar ve İsa ile Meryem'in resimlerini öperler.

Anlatıma göre Galata'daki rahipler de ikindiden sonra on iki keşişin ayaklarını yıkamakta ve bu işlemi tamamladıktan sonra orada bulunanlara vaaz vermektedirler. Yortu gün içinde yapılan anmalar ve vaazlar ile sınırlı kalmayıp gece yarısından sonra da kilisenin bütün ışıkları kapatılarak sadece küçük bir ışıkla İsa'nın acı dolu yaşamı hakkında vaaz verilerek devam etmektedir. Bu vaazı dinleme esnasında üzüntülerini belirtmek amacıyla bazı insanlar dövünseler de bu Rumlar arasında pek yaygın bir davranış biçimi değildir.¹³¹

Verilen bir başka bilgiye göre patrikler Paskalya'dan bir önceki pazar günü kutsal yağı hazırlamaya başlamaktadırlar. Kutsal Perşembe günü bu yağın yakılacağı ateşin içine o güne kadar saklanmış eski ikonalar, yıpranmış süsler, eski kitaplar ve kiliseye hizmet eden her şeyin atılmasıyla kaynatılarak bir tören haline dönüştürülmektedir. Tournefort bu ateşin çok güzel kokmadığından ancak yağın içerisine güzel koku ve otların atıldığından bahseder. Ateş yakılırken alt rütbelere görev düşmemekte ve görev verilen yüksek rütbeli papazlar sürekli dua etmektedirler.¹³²

2) *Rumların Meryem'in Göğe Çıkma Yortusu*

Rumlar 15 Ağustos'ta Meryem'in göğe çıkışını kutlamaktadırlar. Bu kutlamalardan birine de Gerlach denk gelmiş ve Rumların bu özel günde neler yaptıklarından bahsetmiştir. Yazarı patrikhanenin vaizi patriğin evine götürür ve Gerlach bu evde ilk olarak uzun bir ziyafet masasını, tuzluklarına ve masa örtülerine, üzerlerine alacak örtülerin rengine kadar ayrıntılı bilgi vermektedir. Masanın yanında da bir fıçı şarap ve tahta bardaklar bulunmaktadır ve bu şarap bir yandan papazlar tarafından kutsanmaktadır. Rumlarda bulunan âdete göre eğer patrik, metropolit ya da başka önemli kişiler şarap içeceklerse etrafında bulunan kişiler başlıklarını çıkararak dua edip içkilerini kutsamaları gerekmektedir.¹³³

Toplantı odasına varılmasıyla yaklaşık elli yaşlarında bulunan altı metropolit oturmaları gereken yerlere geçmişlerdir. Toplantı odasına gelen kişiler öncelikle Rumlarda ve Türklerde adet olduğu gibi hafifçe eğilmiş ve içerdekiler de onu selamlamak için hafifçe doğrulmuşlardır. Yaşlı ve önemli sayılan kişiler odanın kuzeyinde, papazlar

¹³¹ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576 1.Cilt*, s. 317,318.

¹³² Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, C. 2, s. 205.

¹³³ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576 1.Cilt*, s. 209.

batısında ve Gerlach ise odanın güneyinde bulunmuşlardır. İçeriye gelmesi beklenen kişiler tamamlandığında patrik Gerlach'ın ve beraberinde olduğu kişilerin ayini daha yakından izleyebilmeleri için kilisenin iç kısmına davet etmiştir. Yaşlı olanlar önde olacak bir şekilde kilisede kutsal eşyaların önünde duracak bir biçimde yol almışlardır. Patriğin elinde gümüşten bir asa ve başında da bir keşiş başlığı bulunmaktadır. Dışına giydiği cüppesi patriklere özel koyu renkten, içindeki kıyafeti ise koyu renktir. Patrik, papazların da ilahisi eşliğinde sırayla İsa ve Meryem'in ikomaları önünde dua edip onları öpmüştür. Metropolitler, papazlar ve diakoslar patriğin elini öpüp iznini aldıktan sonra "Son Yemek" ayinini icra etmek üzere kilisenin iç kısmına doğru yönelmiş ve başları açık olan sırma ile işlenmiş ipekten yapılmış kıyafetlerini giymişlerdir. Patriğin giymesi gereken üç kattan oluşan ve her birinin üzerinde İsa'nın resmedilmiş olduğu tokalar bulunan kıyafetleri de diakoslar giydirdikten sonra kollarına dirseklerine kadar gelecek şekilde incilerle süslenmiş bileklikler takmışlar ve onu yerden yüksek bir tahta oturtmuşlardır. Tüm bu giydirme işlemi esnasında papazlar İsa'yı ve Meryem'i öven, Musa'nın da İsa'yı müjdeleyici kehanetlerinden bahseden ilahiler okumaktadırlar. Daha sonra Patriğin önüne okuyuculuklarını onaylaması için iki erkek çocuk getirmişlerdir. Çocuklar sırayla İsa ve Meryem'in resmini, ardından da patriğin elini öpmüş ve enselerine koyulan kitaptan sırayla patrik ve çocukların okumalarıyla okuyucu yani "Anagtois" olmaya hak kazanmışlardır. Ardından patriğin kutsal mekâna gelmesiyle "Kuddas Ayini" başlamıştır.¹³⁴

Kuddas Ayini esnasında cemaat papazlar tarafından tütsülenmiş, ilahiler söylenmiş, patrik elinde üç mumlu bir şamdanla en yüksek yerde durarak kilisenin her tarafına yönelmiştir. Daha sonra sunağın önüne gelmiş, onu öpmüş ve dua okuduktan sonra haç işareti yapmıştır. Baş diakos Luka İncil'inden "Meryem ve Marta" bölümünü okumuş, dualar edilmiş, cemaatin önünde dışarıda "İznic İnancası" okunmuş ve törensel yürüyüş başlamıştır. Yedi papaz elinde farklı nesnelere törensel yürüyüşü tamamlayıp tekrar kilisenin iç bölmesine gelmişlerdir. Sıra ekmek ve şarabın kutsanmasına gelmiştir ve kutsamadan önce bazı sözler ve ilahiler söylenip dualar edilmiştir. Ardından patrik ekmek ve şarabı kutsamış parmaklarıyla haç işareti yapmış, önce ekmeği duayla ağzına atmış ve ardından kadehi eline alıp tekrar yerine koymuştur. Patriğin kutsaması ardından sırayla papazlar bölünmüş ekmeği dualarla yemiş ve şaraptan içmişlerdir. " Son Yemek

---

¹³⁴ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576 1.Cilt*, ss. 209, 210, 211.

Ayini” sona erince diakos geride kalan ekmek kırıntılarını toplamış, üzerini bir örtüyle örtmüş ve cemaate göstermiştir. Cemaat ise yerlere kadar eğilip “*Kirie Eleison*” yani; “*Efendimiz, bize merhamet et*” sözleriyle dua etmişlerdir. Ardından içlerinden biri kutsama yerine geçerek bir metin okumasıyla papazlar üzerlerindeki ayin kıyafetlerini çıkarmışlardır. Baş diakos içinde çeşitli kuruyemişlerin bulunduğu bir tepsiyi patriğe sunmuştur. Patrik ve metropolitler bu yemişlerden birer avuç aldıktan sonra tepsidekiler cemaate de ikram edilmiştir. Bunun yanında cemaate gümüş bir kaptan şarap da ikram edilmiştir. Yortu artık tamamen sona erdikten sonra patrik cemaati kutsayarak oradan ayrılmıştır.¹³⁵

Ayinden sonra patriğin evde vereceği masadaki şölene sıra gelmiştir. Ancak bu esnada vaiz Gerlach’ı alarak ısrarla kendi evine götürmek istemiş ve öyle de yapmıştır. Bunun sebebi olarak herkesin çok içeceğinden ve geceden önce ayılamayacaklarından bahsetse de Gerlach vaizin bu tavrından orada olacakların görünmesini istemediklerini düşünmüştür. Vaizin evinde dini konuşmalar yaptıktan sonra Gerlach aklına takılan soruları vaize sorsa da istediği cevapları alamamıştır. Öyle ki Rumların batıl inançlarından vazgeçmek istemediklerini ve onların eski din adamlarının kendilerinden daha çok bildiklerine inandığını belirterek onları eleştirmiştir.¹³⁶

3) *Ermenilerin Kutsal Haç Yortuları*

11 - 12 Eylül tarihinde Ermeniler tarafından Galata’da St. Franciscus yakınlarında kutlanan ayinde Kudüs’ten gelmiş olan bir metropolit öncelikle Kuddas ayinini yaptırmış ve ardından da vaaz vermiştir. Gerlach, bu metropolitin giyinişini ve ayinde yapılanları Papistlerin yaptıklarına benzetmiştir. Kuddas Ayininden sonra pek çok kurban kesilmiş ve kurban etleri de fakir ailelere dağıtılmıştır. Bu dağıtımla beraber iki gün sürecek olan şölen de başlamıştır. Bu şölen esnasında perhiz yapmaktadırlar ve yaptıkları perhize göre kutsal Sabbath gününe kadar et, süt, balık, yumurta, peynir ve kuru sebze yememektedirler.

Ermeniler İsa’nın doğumunu ve Üç Kutsal Kral bayramını aynı günde kutlamaktadırlar. Gerlach’ın yorumuna göre Ermenilerin ibadetleri Rum Ortodoks mezhebinden çok Roma Katolik mezhebini andırmaktadır. Ermeniler Rumların “Son Yemek” ayinlerine katılsalar da Rumlar Ermenilerin ayinlerine katılmazlar.¹³⁷

¹³⁵ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576 1.Cilt*, ss. 212, 213, 214.

¹³⁶ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576 1.Cilt*, s. 215.

¹³⁷ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576 1.Cilt*, s. 229.

4) *Panktot Yortusu*

Genellikle mayıs ve haziran aylarına denk gelen ve Yunancada “Ellinci Gün” anlamını taşıyan Panktot yortusu “Hamsin” ismiyle de bilinmektedir. Kutsal Ruh’un havariler üzerine inişi anısına Paskalya’dan elli gün sonra kutlanmaktadır.¹³⁸

21 Haziran’da Peralılar, Panktot Yortusu için bir tören düzenlemişlerdir ve bu töreni Türkler, Yahudiler, Rumlar, Ermeniler gibi pek çok millet izlemek için dışarı çıkmıştır. Panktot Yortusu için yürüyüş düzenlenmiştir ve bu yürüyüş esnasında dört kişi Tanrı’nın resmini, dört kişi semanın resmini geri kalanlar ise mumları taşımaktadırlar. Bu taşıma esnasında da ilahiler söylenmektedir.

Gerlach Türklerin Hristiyanların bazı adetleriyle dalga geçtiklerinden bahsetmektedir. Bunlardan biri ise Hristiyanların kendi tanrılarını sokak sokak gezdirmeleridir. Bunun dışında Türkler kiliselerdeki resimlerle de alay etmektedirler çünkü kiliselerde azizlerin dışında başka insanların resmi de sergilenir ve bu resimlerden bazıları kıyafetsiz kadınlardır. Türkler ve Yahudiler özellikle bu hususta çok sinirlenmektedirler. Kiliselerin başlarında Türklerin içeri girip aşağılayıcı ve dalga geçer konuşmalarını engellemek için kapılarda yeniçeriler görevlendirilmiştir. Bu da dalga geçme hususunun kabul gören bir davranış biçimi olmadığına, devlet sisteminin genel tavrına uymadığının da bir göstergesidir.¹³⁹

Gerlach’ın iştirak etmiş olduğu başka bir Panktot yortusunda patrikhanede patrik Kutsal Ruh ile ilgili söylevini okurken cemaat dizleri üzerine çökmüştür. Bu esnada kimi yüzünü yere sürerken kimi de elleri ve dizleri üzerine yatmıştır. Bu durumda çok uzun süre kalmamaları için patrik okuduğu metni bölümlere ayırmış ve bölümler esnasında ilahiler okunurken insanlar da ayağa kalkmışlar ve patrik okumaya başlayınca tekrar diz çökmüşlerdir. Onların belirttiğine göre bir yıl boyunca Panktot gününe kadar hiç diz çökmeyip sadece Panktot gününde bu hareketi yapmaktadırlar. Herkes diz çökerken Gerlach’ın diz çökmediğine dikkat eden patriğe, ondan özür dileyerek onların diz çökmeyi senede bir kez yapmalarına karşın kendilerinin haftada iki kez yaptıklarını belirtmiştir. Patrik metni okumayı bitirdikten sonra ise kiliseyi dolaşip insanlara

---

¹³⁸ Öztürk Özhan, *Hamsin Yortusu Hristiyan Mitolojisi, Dünya Mitolojisi*, Ankara: Nika Yayınları, 2016. KÜÇÜK, Günay TÜMER, Mehmet Alparslan KÜÇÜK, *Dinler Tarihi*, s. 436.

¹³⁹ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576 1.Cilt*, ss. 373, 374.

buhurdanlığı savurarak onları tütsülemiş ve insanlar da buhurdanlıktan çıkan tütsüyü içlerine çekmişlerdir.¹⁴⁰

5) *Paskalya*

İncillerde geçen bilgilere göre Hz. İsa, Fısıh yemeğinin ertesi günü çarmıha gerilmiş ve son akşam yemeğinde havarilerine söylediği gibi ölümünün üçüncü günü olan Pazar günü yeniden dirilmiştir. Bu olayın üzerine Hristiyanlar bugünü özel kabul etmişler ve kutlamışlardır.¹⁴¹

Paskalya yortusu tek bir gün olmayıp Paskalya gününden bir hafta öncesini ve bir hafta sonrasını da kapsamaktadır. Bu günlerde sabah olmadan üç saat önce kalkan cemaat ayine katılıp ilahiler söylemektedir. Birçok özel günde olduğu gibi bugün de insanlar en gösterişli kıyafetlerini tercih etmektedirler.¹⁴² Ayrıca Paskalyada yine diğer bazı önemli günlerde olduğu gibi bağışlar yapılmaktadır. Örneğin Gerlach, her yıl padişah ve paşanın zindanlarında kalan Alman ve Macar asıllı tutsaklara üç koyun bağışlandığından bahsetmektedir.¹⁴³

Gerlach 29 Mart günü Paskalya akşamı olması münasebetiyle ayine katılmış ve gözlemlerini aktarmıştır:

Papazlar Paskalya'dan önceki akşam kiliseye gider, okumalar ve ilahilerle vakit geçirirler. Yaptıkları okumalarda da belli bir düzen bulunur. Bu sıralama; I. Havarilerin İşleri, II. Aziz Basilius Gregori, Thelogi, Chrysostomi, Epiphanius ve Damascenus'n İsa'nın yeniden dirilişi hakkında konuşmaları, III. Ayinin kitaplarda yazılı olduğu gibi başlaması, IV. yeniden ilahi söylenmesi, Theodosius, Athanasius'un Paskalya hakkındaki konuşmaları, kilisenin bakıcısı tarafından bir azizin yaşam öyküsünün okunması şeklindedir. Söyledikleri ilahiler ise genel olarak İsa'nın çektiği acılar ve onun yeniden dirilmesi üzerinedir. İlahiler koro ile söylenir, önce bir kişi sözleri söyler ardından da koro toplu bir şekilde tekrar eder.

İsa peygamberin acıları, sıkıntıları, fedakârlıkları, ölümü, yeniden dirilişi üzerine söylenen ilahiler sona erdiğinde Paskalya kutlamaları da başlar. Bu kutlamalar günün

---

¹⁴⁰ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1577-1578 2.Cilt*, s. 589.

¹⁴¹ Mehmet Katar, "Paskalya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007, C. 34, ss. 181, 182.

¹⁴² Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576 1.Cilt*, s. 324.

¹⁴³ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576 1.Cilt*, s. 259.

doğmasından bir iki saat öncesine denk getirilir çünkü İsa'nın bu zamanlarda yeniden dirilip göğe çıktığına inanılır.¹⁴⁴

Paskalya kutlamaları önemli kişilere hizmetliler tarafından mum dağıtılmasıyla başlanır. Kiliseye gelen sıradan bir insan kendi mumunu kendisi getirir ve bütün mumlar yakılır. Böylece kilisede bulunan herkesin ellerinde yanan mumlar olur. Özel kıyafetlerini giyinmiş olan beş-altı papaz kilisenin içinden geçerek kapısından çıkarlar. Kilise kapısının önünde de ellerinde mumlarla insanlar bulunur ve papazın çıkmasıyla sevinç içinde ilahi söylemeye başlarlar. Papazların her birinin elinde özel eşyalar vardır ve papazların da önünde duran iki kişinin elinde ise büyükçe mum bulunur. Papazların ellerinde taşıdıkları eşyalar ise şu şekildedir: Yuhanna'nın altın levhalarla kaplı İncil'i, Küçük bir haç, İsa peygamberin dirilişini temsil eden bir ikona, üzerinde altı kanatlı melek resmedilmiş olan altın kaplama bir levha ve gümüş üzerine altın kaplama bir buhurdanlıktır.¹⁴⁵

Sevinçle dışarıda toplanan insanlar beraber ilahiler söylemekte, sevinçle zıplamakta ve eğlenmektedirler. Kilisenin iç bölmesinin kapısında bulunan papaz elinde kırmızı ipekten bir örtü ile İncil'i taşımaktadır. Gerlach'ın yorumuna göre bu haliyle sanki İncil'i çıplak elle tutulamayacağı izlenimini uyandırmaktadır. Orada bulunan bütün din adamları ve halk sırayla rahibin taşıdığı kitabı, rahibin elini ve yanaklarını öpmüşler ve rahip de onları öpmüştür. Bunu sırayla tekrar ederlerken de söz olarak da biri "İsa peygamberimiz yeniden dirildi" derken diğeri de "O gerçekten dirildi" diyerek cevap vermektedir. Esasen bu onların Paskalya gününde sürekli tekrarladıkları sözlerdir. Bayram olması itibariyle küs olan insanlar da bu sözleri tekrar eder ve barışırlar.

Önemli din adamlarının kitabı öpmelerinden sonra sıra halka gelmiştir fakat halkın hücum etmesiyle ortamda kargaşa oluşmuştur. O esnada zayıf ve çelimsiz bir adamın kitabı öpmek istemesi üzerine orada bulunan insanlar dalga geçmişler ve Gerlach bu durumdan hoşnut kalmamış ve bir ibadete yakıştırmamıştır.¹⁴⁶

Kitabın öpülmesi sona erdiğinde sıra Hrisostomos ayinine gelmiştir. Bu ayinde Hrisostomos'un İsa'nın dirilişi hakkındaki söylevi okunmuş dualar edilmiştir. Kilisenin ortasında ise havarilerin mektubu, onun arkasından da Yuhanna'nın Evangelion'u

---

¹⁴⁴ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1577-1578 2.Cilt*, s. 762.

¹⁴⁵ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1577-1578 2.Cilt*, s. 763.

¹⁴⁶ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1577-1578 2.Cilt*, ss. 763, 764, 765.

okunmuştur. Evangelion’u üç papaz aynı anda okumuşlardır. Bunun sebebi olarak seslerini duyurmayı dile getirmişlerdir.

Okumalar bittikten sonra büyük tören yürüyüşüne çıkılması için altı-yedi papaz kilisenin iç bölmesinde dolaşmaya başlamışlardır. Oradaki diğer insanlar ise papazların önlerinde eğilmiş, kimileri yere kapanmış kimileri de papazların eteklerini öpmüşlerdir. Bu törenden sonra da “ Son Yemek” ayini yapılmış, bugüne mahsus olarak kilisenin özel bölmesi açık tutulmuş ve halk da ayini izleyebilmiştir. Normal zamanlarda hep kapalı tutulan bu bölme üç gün boyunca İsa’nın yeniden dirilişi için açık tutulmaktadır. Ayinin ardından ekmek parçalara bölünmüş ve kilisenin dışında insanlara dağıtılmıştır. Kilisenin dışında dağıtılmasının sebebi ise Paskalya yortusunda sadece basit halkın, kadınların ve çocukların katılmasıdır. Hâlbuki Paskalyadan önceki Perşembe günü yüksek mertebeden insanlar geldiğinden dağıtım kilisenin içinde yapılmaktadır. Gerlach’ın aktarmasına göre ekmek ve şarap verilirken şu sözler söylenir:

“ *Sana İsa Efendimiz değerli, kutsal, tertemiz bedenini ve kanını, Yuhanna, Petrus vb. adına, günahlarından arındırılman, bağışlanman ve ebedi hayata kavuşabilmen için sunuyorum.* ”¹⁴⁷

İsa peygamberin insanlara görünmesinin yıldönümü vesilesiyle bugün su kutsanır ve insanlar bu kutsanmış sudan alırlar ve hastalıklardan korunmak için kullanırlar. Eğer bir Rum daha önce bir Yahudi’nin oturduğu bir evde oturacaksa bu suyla evi kutsamaktadır. Ayrıca Son Yemek’ten almayı kendilerine layık görmeyen insanlar da bu sudan içerler.

Bir başka zamana tekabül eden ve 27 Nisan’a denk gelen bir Paskalya gününde Rumlar ve Ermeniler “Hrisopeyi” yortusunu kutlamaktadırlar. “Hrisopeyi” Meryem’e verilen bir başka ad olup aynı zamanda Galata’da bir kilisenin de ismidir. Kutlanan bu yortu bir zamanlar pek çok mucize göstermiş, hastalıkları iyileştirmiş fakat bugün insanların günahlarından dolayı mucizelerini kaybetmiş bir çeşmenin onurunadır.¹⁴⁸

Paskalya yortusu haftasında değişik gösteriler de düzenlenirdi. Bunlardan birine denk gelen Gerlach bize gayda çalan, şarkı söyleyip dans eden ve kılıçlarla yapılan tehlikeli gösteriler yapan siyahilerden bahsetmektedir. Bunu izleyen padişah da bu göstericilere 50 duka para vermiştir.¹⁴⁹

¹⁴⁷ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1577-1578 2.Cilt*, s. 766.

¹⁴⁸ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1577-1578 2.Cilt*, s. 767; Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576 1.Cilt*, s. 327.

¹⁴⁹ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1577-1578 2.Cilt*, s. 556.

Tournefort'un aktardıklarına göre bazı bölgelerde Paskalya bayramına yakın bulunabilen bütün yumurtalar toplanır. Toplanan bu yumurtaların sayısı on - on iki bin civarını bulmaktadır.¹⁵⁰

6) Kutsanma Töreni

Gerlach 18 Temmuz'da denk geldiği bir kutsanma töreninden bahseder. En önemli din adamları da bu törene katılmışlardır. Bunların arasında Evangelion vaizi ve Zebur vaizi de bulunmaktadır. Din adamları özel kıyafetlerini giymiş bir şekilde törene katılmaktadırlar. Gerlach törenden bahsetmeden önce din adamlarının gerçek görevlerini yerine getiremediklerinden bahseder çünkü onların yeteri kadar kendi kitaplarını okumadıkları düşüncesindedir. Kendi kitaplarını okuyabilmekten bile uzak oldukları için onları yorumlamak ve anlatmakta da başarısız olmaktadır. Ancak ismen bile olsa itibarlarını korumaktadırlar.

Törenin başında tüm itibarlı kişiler patriğin önünden yürümektedirler ve ardından patrik kilisenin iç kısmına ilerlemektedir. Kilisenin iç bölmesine geldiğinde cemaate haç işareti yapmış ve yüksekte bulunan koltuğuna oturmuştur. Ardından metropolitler sırayla patriğin elini öpmüşlerdir. Tüm bunlar olurken de okuyucular Meryem'i öven onun mucizelerinden bahseden ilahiler okumaktadırlar. El öpme töreniyle birlikte gelen metropolitler sırasıyla patriğin yanına oturmuşlardır. Bu metropolitler sırasıyla Larissa metropoliti, Didimotiku metropoliti ve Midias metropolitidir. Bu metropolitlerin yanında bir de piskopos bulunmaktadır.

Philadelphia metropolitliği için gelen yeni metropolit patriğe doğru eğilerek elindeki kitaptan ilk olarak inancın temel öğretisini okumuş, kendisini bir girizgâhla tanıtmış ve ardından Konstantinopolis'in inanç esaslarını okumuştur. Bunlardan sonra da dini meclis olan Sinod'un aldığı tüm kararları kabul ettiğini, din adamlarının öğretilerini ve kilisenin yasalarını benimsediğini açıklamış, Konstantinopolis patriğine de her zaman sadık kalacağına dair söz vermiştir. Bütün yeminlerini tamamladıktan sonra aralarındaki en yaşlıları onun başlığını çıkarmış ve yeni metropolit o halde patriğin elini ve yanaklarını öpmüştür. Ardından bir din adamı onu kilisenin ortasına getirmiş ve şu sözleri dile getirmiştir:

---

¹⁵⁰ Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, 2013, C. 1, s. 197.

*“Tanrı’nın lütfuyla biz aciz kullarının arasından kutsal Philadelphia kentinin metropoliti olmak üzere seçilmiş bulunuyorsun.”*¹⁵¹

Bu sözlerle birlikte metropolit olma töreni tamamlandıktan sonra diakos olma töreni başlamıştır. Patrik koltuğunda oturmaya devam ederken bir papaz kilisenin iç bölmesine getirilmiş ve bu papaz patriğin önündeki yeri, ardından da patriğin elini öpmüştür. Patrikten sonra aynı şekilde İsa peygamberin resminin bulunduğu yeri ve resmi öpmüştür. Aynı olayı Meryem’in resmi önünde tekrarladıktan sonra bu işlemi ikinci kez yapmıştır. Bu işlemlerden sonra üzerine farklı bir kıyafet giydirilmiş ve elindeki kitaptan bazı sözler okumuştur. Patrik papazın saçından bir tutam kesmiş, dua okumuş ve eline leğen vermiştir. Papaz da leğenden patriğe su dökmüş ve *“Burada bulunan bütün Hristiyanlar beni Tanrı’ya hizmet etmeye layık bulduklarına şahit olsunlar”* sözlerini söylemiş ardından bölmede kapının önünde beklemeye başlamıştır. Ayinden sonra kilisenin iç bölmesine konan sunağın etrafında üç kez dönmüş, patriğin elini üç kez, sunağı da üç kez öpmüş ve sunağın önünde eğilmiştir. Patriğin duaları etmesinden sonra da kutsanma tamamlanmıştır.

Tüm bu işlemlerden sonra üzerinde dört Evangelistin resmi bulunan İncil getirilmiş ve patrik bu İncil’i öpmüştür. Hem kilisenin içinde hem de dışında ilahiler ve şarkılar söylenmeye başlanmıştır. Yeni atanan metropolit de kilisenin içinde bulunan sunağın etrafında üç kez dönmüş ve her seferinde patriğin elini öpmüştür. Patrik söylenmesi gereken sözleri söylemiş, İncil’den bölümler okunmuş ve kutsanma töreni tamamlanmıştır.

Ayinin tamamlanmasının ardından orada bulunan küçük bir oğlan kilisenin içinde herkesin duyabileceği yükseklikte bir seste havari mektubu okumuştur. Baş diakos da üzerinde sırma kumaştan yapılmış özel kıyafeti giydirilmiş bir şekilde kilisenin içine gelmiş ve ortaya bir tabure koymuştur ve bu taburenin üzerine sırma bir örtü yayılmıştır. Orada bulunan diakos bu örtünün üzerine, üstünde dört havarinin resmedilmiş olduğu İncili yerleştirmiştir. Yanında duran iki okuyucu da ellerindeki mumlarla birlikte Matta’dan bölümler okumuşlardır.

Bu törenler oldukça masraflı olduğundan bu masrafların ödenmesi için metropolite yardımsever biri harcamalar için yardım etmiştir. Metropoliti seçtikleri için de

---

¹⁵¹ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1577-1578 2.Cilt*, ss. 607, 608.

patrikhanenin bütün görevlilerine ve törende yardımcı olanlara para verilmesi gerektiğinden tüm bu masrafları da metropolit için yardımsever üstlenmiştir.¹⁵²

7) *Vaftiz Töreni*

“Suya daldırma, yıkama” anlamlarına gelen vaftiz genel olarak suya girme anlamını taşıırken aynı zamanda Hristiyanlıkta önemli bir dini merasimdir.¹⁵³ Hristiyanlığa giriş olarak nitelendirilen vaftiz, kişinin doğuştan gelen asli günahtan temizlenmesi amacıyla doğumdan bir süre sonra kilisede gerçekleştirilir.¹⁵⁴

Vaftiz törenleri çocukları iki üç yaşlarına geldiklerinde ve kendi mumlarını kendileri taşıyabildikleri zaman yapılmaktadır. Evlerinde ya da kilisede düzenlenebilir. Başlarından aşağı bütün vücutlarına kutsal su dökülerek yapılır.¹⁵⁵ Vaftiz törenlerinden sonra “Son Yemek” ayini için çocuklara şarap ve ekmek verilir. Eğer çocuk bunu tükürürse – yazarın dediğine göre çoğu zaman tükürürler – papaz onları kilisenin iç bölmesinde dövebilir.¹⁵⁶

Gerlach 10 Kasım’da Aziz Georgius kilisesinde katıldığı bir vaftiz töreninden bahsetmektedir. Bir kadın kucağında çocuğuyla vaftiz için kiliseye gelmiştir. Getirilen çocuğun büyükbabası olan papaz çocuğa doğru dualar okuduktan sonra çocuğun üzerindeki örtüyü kaldırmış ve çocuğun üzerine üflemiştir. Yine bazı sözler söyledikten sonra çocuk vaftiz taşının bulunduğu yere getirilmiştir. Çocuk vaftiz babasının eline teslim edilmiş ve orada bulunanlara mum ve kandil dağıtılmıştır. “Bizim cennetteki babamız “ duası okunmuş, vaftiz kurnasına su doldurulmuş, su da dualar ve haçlarla kutsanmıştır.¹⁵⁷

Vaftiz suyu hazırlanışı şu şekilde olmuştur: Suya her seferinde üflenmek suretiyle dualar okunmuş, üç kez el ile haç işareti yapılmış ve bazı sözler söylemiştir. Ardından üç kez de haç biçiminde yağ dökülmüş ve tekrar başka sözler söylenmiştir.

Su hazırlandıktan sonra çocuk karın hizasına kadar suya daldırılmış ve başına da bu sırada kutsal sudan dökülmüştür. Bu esnada söylenen söz ise şu şekildedir:

---

¹⁵² Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1577-1578 2.Cilt*, ss. 609, 610, 611.

¹⁵³ Salime Leyla Gürkan, “Vaftiz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012, C. 42, ss.424.

¹⁵⁴ Kürşat Haldun Akalın, “Hristiyanlığa Aktarılmış Ritüeller Olarak İsis Kültündeki Vaftiz Ve Günah Çıkartma Ayinleri”, Erzurum: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2014, ss.42.

¹⁵⁵ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576 1.Cilt*, s. 272.

¹⁵⁶ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576 1.Cilt*, s. 296.

¹⁵⁷ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1577-1578 2.Cilt*, ss. 672, 673.

“ İsa'nın bu hizmetkarını Baba, Oğul ve Kutsal Ruh adına vaftiz ediyor ve Saphira adını veriyorum.”

Çocuk sudan çıkarıldıktan sonra alınına, yanaklarına ve çenesinin altına yağ sürülmüş haç işareti yapılmıştır. Yine bu esnada dualar edilmiştir. Vaftiz işlemi sona erdiğinde çocuk vaftiz babasının boynuna asılmış olan atkıya konulmuş ve vaftiz babasının eline de iki tane mum verilmiştir. Papaz çocuk vaftiz babasının kucağında onu haç şeklini oluşturacak şekilde tütsülemiştir. Çocuk vaftiz babasının kucağında her dört yöne üçer kez dönmüş ve her seferinde papaz bazı sözler söylemiştir.

Bu törenin ardından vaftiz babası ve çocuk havaya kaldırılmış ve oradaki insanlar tarafından onlara şerbet veya su verilmesi istenmiştir. Orada bulunan pek çok kişi de “Tanrım bize merhamet et” diye bağıarak dua etmişlerdir.

Ancak çocukla ilgili bir bilgiyi de buraya eklemek gerekir ki burada bahsi geçen vaftiz edilen çocuk daha önce bahsedildiği gibi iki üç yaşlarında olmayıp yirmi günlük bir bebektir.¹⁵⁸

Vaftiz töreninden sonra ailenin evine geçilmiştir. Eve üç tane din adamı ve üç tane de çalgıcı getirilmiştir. Bu çalgıcıların ikisi arp ve keman çalarken üçüncü alet için kevgire benzeyen bir aletten bahsedilmiştir. Bu eğlenceyle birlikte misafirlere et, sebze ve çeşit çeşit yemeklerle ziyafet sunulmuş ve şarap ikram edilmiştir. Tatlıların içeri gelmesiyle din adamları ayağı kalkmış, altın kaplama bir kasede şarap sunulmuş ve herkes birbirinin elini sıkıştır. Vaftiz edilen çocuğun sağlığı ve uzun ömürlü olması için de kadeh kaldırılmıştır. Bu ziyafet ve kutlama sabaha kadar sürmüştür.

Gerlach, Rum çocuklarının vaftiz kutlamalarının üç gün sürdüğünden bahsetmektedir. Türk görevlilere de ibadetleri esnasında kendilerini korumaları ve baskı yapılmamaları için para vermektedirler.¹⁵⁹

Tournefort'un vaftiz ile ilgili aktarımlarını incelerken Rumlarda vaftizin genelde doğumdan sekiz gün sonra yapıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Rumlarda vaftizin bebeğin bütün vücudunun suya batırılarak yapıldığından bahseder ve her batırışta hangi sözler söylendiğini ekler. Birinci batırışta : “ Tanrı'nın hizmetkarı olan ... , şuan için, her zaman için ve yüzyıllar için Baba'nın adına vaftiz edildi.” İkinci batırışta aynı cümle Oğlu adına diyerek ve üçüncü batırışta Kutsal Ruh adına şeklinde değiştirilerek tekrarlanır. Çocuğun

¹⁵⁸ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1577-1578 2.Cilt*, s. 673.

¹⁵⁹ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1577-1578 2.Cilt*, ss. 674, 675.

bedeni de bolca yağlanmış olur ve Tournefort'a göre bu yağ o kadar fazladır ki çocuğun bedeni ıslanmaz. Ayrıca vaftizden sonra suya güzel kokulu çiçekler atılır ve bu su daha sonra bir çukura dökülür. Tournefort Rumların dinine geçen Latinlerin yeniden vaftiz edilmesinden bahsetmekte ve bunun sebebini de Rumların bütün vücudu suya daldırırken Latinlerin sadece baştan aşağı su dökerek vaftiz yapmalarına dayandırılmaktadır.¹⁶⁰

Vaftiz işlemi bittikten sonra dualar edilmekte ve çocuğun vücudunun çeşitli yerlerine de kutsal yağ sürülmektedir. Tournefort, Gerlach'ın da bahsetmiş olduğu gibi çocukların ağzına kutsal ekmek ve şarap verildiğinden ancak çocukların bunu tükürdüklerinden bahsetmektedir.

Vaftizden yedi gün sonra çocuk tekrar kiliseye götürülür ve papaz okunması gereken duaları okur, çocuğun gömleğini yıkar ve temiz bir süngerle çocuğun vücudunu siler;

“İşte vaftiz edildin, semavi ışıkla aydınlandın, vaftiz pekiştirme aynıyle donandın, Baba, oğul ve Kutsal Ruh adına kutsandın ve yıkandın” diyerek vaftiz işlemini tamamlar.¹⁶¹

Ermenilerin vaftizi Rumların vaftizi gibi aynı sözler tekrarlanarak ve bu sözlerle birlikte suya batırılarak yapılmaktadır. Hazırlanan kutsal yağı çocuğun alnına, eline, ayaklarına, çenesine, koltukaltına ve karnına haç işareti yapacak şekilde sürmektedir. Bu işlem çarmıhta mızrak darbesi alan İsa'nın akan kanının anısına yapılmaktadır. Vaftiz edilecek çocuğu kiliseye ebesi getirir annesine ise vaftiz annesi teslim eder. Yapılan vaftiz işlemi için eğer çocuğun bir yaşam tehlikesi yoksa pazar günü seçilir. Din adamları da bu vaftizlerde mutlaka yer alır.

En görkemli vaftizler de Noel günü yapılır. Eğer çocuk sağlıklıysa aileler Noel günü vaftiz ettirebilmek için beklerler. Bu törenler gün doğar doğmaz başlanır ve şölen halinde geçer. Pederler de bu gün de verilen armağanlardan yararlandıkları için şanslı durumda olmaktadır.¹⁶²

8) Kuddas Ayini

Kuddas Ayini, ölen insanların günahlarının bağışlanması için Tanrı'ya adanan kansız kurbanı ifade ederken hala hayatta olan insanların günahlarının bağışlanması için

¹⁶⁰ Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, 2013, C. 1, s. 110.

¹⁶¹ Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, 2013, C. 1, s. 111.

¹⁶² Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, C. 2, ss. 208, 209.

de rahibe başvurulup yapılan bir ayindir.¹⁶³ Bu ayinle rahip İsa peygamberin çarmıhta insanlar için kan dökmesi üzerine günahların bağışlanması için dua etmektedir. Kuddas Ayini karşılığında 12, 15 veya 20 akçe ödenmesi gerekmektedir.¹⁶⁴

Kendisi için Kuddas ayini yapılmasını isteyen kişi rahibe iki ekmek, iki mum ve şarap gönderir. Papaza da 10 – 20 akçe bağışlanır. Ayinden sonra kutsanmış ekmek dağıtılır ve bu dağıtım esnasında cemaate uzatılan tabağa bir veya yarım akçe atar. Bu yapılan bağışlardan da rahip ve kilisenin yöneticisi faydalanır ve kilisenin ihtiyaçları için harcanır.¹⁶⁵

Gerlach İsa'nın göğe çıktığı günü anmak için yapılan bir Kuddas Ayininden bahsetmiştir. Önemli bir gün olması sebebiyle kilisenin önünde kalabalık bir topluluk oluşmuştur. Bu topluluk kilisenin iç tarafına ilerleyerek kendi üzerlerine haç işareti yapmış ve sonra gitmişlerdir. Daha sonra patrik kiliseye gelmiştir ve onun da önünde mum taşıyan bir papaz bulunmaktadır. Papaz dua okumaya başlamış ve cemaat bu duadan sonra “Efendim bize merhamet et” diyerek katılmışlar ve kalabalık bir grup da ilahi söylemeye başlamıştır. Bu esnada Rumların İncil’i patriğin önüne getirilmiş ve herkes saygı içinde bakışlarını yere indirmiştir. İncil yerine geri götürüldüğünde ise yeniden ilahiler söylenmeye başlanmış ve bir papaz cemaati tütsülemiştir ve İsa'nın göğe çıkış hikâyesi okunmuştur. Cemaat sohbeti sessizlikle dinledikten sonra bir papaz başının üstünde kırmızı bir bezle örtülmüş çanakta kutsanacak ekmeği bir diğer papaz da kadehi getirmiştir. Ekmek ve kadeh önlerinden geçerken cemaatten bazıları yere kadar eğilirken bazıları da kendilerini yere atmışlardır. İznik konseyinde saptanan inanç bildirisi de okunduktan sonra kilisenin özel bölmesi kapatılmış, bir takım dualarla ekmek ve şarap kutsanmış ve kutsamadan sonra da dualara ve ilahilere devam edilmiştir. Kadeh ve şarap cemaate gösterildikten sonra cemaatten isteyenlerin de katılımıyla “Son Yemek” ve Kuddas Ayini tamamlanmış ve ekmek patrik tarafından oradaki bütün halka dağıtılmıştır.¹⁶⁶

Tournefort da kitabında Kuddas Ayini'ne değinmiştir. İlk olarak mayasız ekmeğin yapımından bahsetmiştir. Ermeni papazlar kutsamayı yapacakları günden bir gün önce

---

¹⁶³ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1577-1578 2.Cilt*, s. 736.

¹⁶⁴ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576 1.Cilt*, s. 471.

¹⁶⁵ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1577-1578 2.Cilt*, s. 737.

¹⁶⁶ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576 1.Cilt*, ss. 190, 191.

mayasız ekmeği hazırlarlar. Bu ekmekleri Tournefort kendi ekmekleriyle benzer bulsa da bu ekmekler onların ekmeklerine göre üç dört kat daha kalın olmaktadır.

Ayinden önce papaz mayasız ekmeği çok derin olmayan bir kabın içerisine yerleştirmiş ve şarabı da kutsal kaseye koymuştur. Bu esnada “*İsa Son Yemek’te şarap içmiş ve suyu vaftiz için saklamıştı.*” demiştir ve mayasız ekmeğin bulunduğu kabı ve şarabı İncil’in de yakınında bulunan sunağın yanındaki bir dolaba kaldırmıştır.

Ayin sırasında papaz, arkasından gelen ve ellerinde meşale ya da ıngıraklı asalar taşıyan diyakoslar eşliğinde önceden koyduğu mayasız ekmeği ve kutsal kâseyi almaya gitmiştir. Bunları alan papaz henüz kutsanmamış bir halde mihrabın çevresinde dolaştırır ve bu esnada cemaat de bu eşyalara secde etmişlerdir. Tournefort bunu cahillik olarak görmektedir. Çünkü ona göre kutsanmamış bir eşyaya secde edilmemelidir ve cemaatin yaptığı bu hatayı din adamlarının cahilliklerinde bulur. Ermenilerde gördüğu bu cahil adetin Rumların kutsanmamış mayasız ekmeğe ve şaraba tapmalarından dolayı Rumlardan onlara geçtiğini düşünmektedir.

Papaz elinde bulunanları mihrabın üzerine bırakır ve kutsama için gerekli olan sözleri söyledikten sonra yeri öpüp göğsüne vurur ve “*İşte İsa’nın bedeni ve bizim için akıttığı kanı*” diyerek mihraba dönüp şaraba batırılmış olan mayasız ekmeği yer. Mayasız ekmeği inananlara verir ve bu esnada da “*Bunun, dünyanın günahlarını bağışlatan ve yalnızca benim değil, bütün insanların kurtuluşunu sağlayan Tanrı’nın Oğlu’nun bedeni ve kanı olduğuna kuvvetle iman ediyorum.*” sözünü üç kere tekrarlar.¹⁶⁷

Tournefort Ermenilerin Kuddas ayininde yanlış gördüğu yerleri eleştirmeye devam etmektedir. Örneğin o kutsanmış şaraplı ekmeğin çocuklara verilmesini yanlış olarak görmektedir. Çünkü bu çocuklar kutsanmış şeyleri çoğu zaman yere atmaktadırlar. On beşli yaşlardaki günah çıkarmamış çocukların gelmesine de karşıdır. Bunun sebebi o yaşlardaki çocukların sanıldığı kadar masum olmamasıdır. Bir diğer husus da Ermenilerin bu Kuddas Ayini’nin önemini ve büyüklüğünü kavrayamamış olmalarıdır. Çoğu insan bu ayine hazırlıksız bir şekilde gelmektedirler.

Ayrıca Tournefort kırsal kesimde yaşayan Ermenilerin çok fazla şaraplı ekmeğ yiyemediklerinden de bahsetmektedir. Çünkü yeteri kadar para kazanamamaktadırlar ve

---

¹⁶⁷ Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, C. 2, s. 210.

papazların açıklamasına göre para ile karşılığı ödenmeyen bir ayinin erdeminin de fazla olamayacağı ifade edilmektedir.¹⁶⁸

9) *Meryem'in Hamileliği Kutlaması*

Gerlach 25 Mart'ta Meryem'in hamileliğinin müjdenmesi gününün hatırasına yapılan kutlamayı görmek için Galata'da bulunan Aziz Petrus kilisesine gitmiştir. Rahip vaazını yaptıktan ve ardından duasını da tamamladıktan sonra İtalyanca yüksek bir sesle konuşmasını yapmaya başlamıştır.

Konuşmaların geneli Meryem'in önemi üzerine geçmektedir. Çünkü insanların kurtulabilmelerinin sebebi Meryem'e dayanmaktadır. O, Tanrı'nın emrini kabul etmeseydi kurtuluş da söz konusu olmayacaktı ancak Meryem'in Tanrı'nın buyruğu üzerine "Sen nasıl istersen öyle olsun" yanıtını verince melekler sevinçlerinden şarkılar söyleyip dans etmeye başlamışlardır ve Ruhani Birleşme de gerçekleşmiştir. Tanrı bu olayların öncesinde Meryem'i tüm günahlardan uzak tutarak onun temiz kalmasını sağlamıştır. Rahip Tanrı ile Meryem'in arasında geçen bu olayı biraz daha farklılaştırarak İsa'nın, yani Tanrı'nın oğlunun Meryem'den doğmasının sebebi olarak Tanrı'nın ona aşkla tutulmasına bağlamıştır ve böylelikle kutsal birleşme gerçekleşmiştir. Öyle ki eğer Meryem bu birleşmeyi kabul etmeyecek olsaydı cehennem ve şeytandan kurtuluş diye bir durum mümkün olmayacaktır.¹⁶⁹

Rahip, İsa Peygamberin güzel huy ve özelliklerinden bahsetmiş ve İsa'da bulunan pek çok özelliğin Meryem'de de bulunduğunu eklemiştir. Ona inanmayan, onu tanımayan Türklerin ve Yahudilerin bahtsız olduğunu ve ona inanların ise kurtuluşu hak ettiklerini konuşmasında belirtmiştir. Konuşmasını bitirdikten sonra Meryem'in ikonasına dönerek ondan kendileri için şefaet ve destek istemiştir.

Bu kilisedeki kutlamadan sonra Gerlach Hrisopeyi adındaki başka bir Rum kilisesine uğramıştır. Bu kilisede de yapılan konuşma Meryem'in üstünlüğü hakkındadır. Konuşmaya göre Meryem tüm yaratılanlardan daha üstündür ve bunun sebebi Tanrı'nın oğul için Meryem'i seçmesidir. Bunun dışında insanın kibirli olmasının yanlış olduğundan çünkü bu sahip olunan eşyaların insana ait olmadığından da konuşmasında bahsetmiştir.

¹⁶⁸ Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, C. 2, s. 211.

¹⁶⁹ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1577-1578 2.Cilt*, ss. 758, 759.

Konuşmadan sonra Meryem'e hamilelik müjdesinin verildiği bir ikona sırayla oradaki insanlar tarafından öpülmüş ve haç işareti yapılmıştır. Orada bulunanlar Gerlach'ın da ikonaya saygı gösterisinde bulunması gerektiğini, aksi halde saygısızlık yapmış olacağını söyleseler de o, bu isteklerini kabul etmemiştir. Gerlach'ın bildirdiğine göre Rumlar bu tür kutlamalarda ikonalara da büyük önem vermektedirler. En çok önem verdikleri şeylerden biri de papazın kilise içinde yapılan törensel yürüyüşte başının üstünde bulunan tepsinin içindeki kırmızı bez ile örtülmüş ekmeği cemaatin önünden geçirdiği andır. Bu işlem esnasında orada bulunan herkes yerlere kadar eğilmekte ve yakalayabilenler rahibin eteklerini öpmektedir.¹⁷⁰

10) Aziz Georgius Kutlaması

Aziz Georgius Kilisesi Gerlach'a göre İstanbul'da bulunan kiliseler arasında Ayasofya'dan sonra en güzeldir. Bu kilisenin kapısında Aziz Georgius'un, içinde ise bütün patriklerin, havarilerin, peygamberlerin, patriklerin, şairlerin, filozofların ve daha pek çok kişinin resmi bulunmaktadır. Yukarı kısmında denize bakan bir odası bulunmaktadır ve konumu itibarıyla yüksek bir yer olduğundan Marmara denizi ve bütün adalar seyredilir vaziyettedir. Kilisenin önü de güzel bir meydana sahip ve etrafında meydana dahil olan binalar mevcuttur. Bu ek binalarla büyük bir manastır görünümüne sahiptir.¹⁷¹

Ermeniler Aziz Georgius gününde Aziz Georgius Kilisesi'nde her yıl yaptıkları gibi kutlama yapmışlardır. Bugüne özel olarak kilisenin önüne uzunca bir masada şölen sofrası kurulmuş ve yine başka bir binanın içine de sofralar hazırlanmıştır. Her sene Aziz Georgius günü için hazırlanan bu ziyafete Ermenilerin önemli sayılan kişileri ve bütün rahipleri katılmaktadır.

Gerlach'ın belirttiğine göre Aziz Georgius gününe Türkler de önem vermişlerdir. Bugüne özel olarak Galata'da yaşayan bir Türk Aziz Georgius'a adadığı bir kuzu yu kestirip etini fakirlere dağıtmıştır.¹⁷²

24 Nisan'a denk gelen Ermeniler gibi Rumların da kutladığı Aziz Georgius gününde kilisede kutlama yapılmıştır. Bu kutlamada kadınlar kilisenin önünde üstü kapalı olan avluda veya holde oturarak içeride olan ayini kilisenin kapısından bakarak izlemişlerdir. Kilisenin gerisinde bir kuyu bulunmakta ve bir kişi bu kuyudan sürekli su

¹⁷⁰ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1577-1578 2.Cilt*, ss. 759, 760.

¹⁷¹ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576 1.Cilt*, s. 326.

¹⁷² Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576 1.Cilt*, s. 327.

çıkartmaktadır. Buraya gelen insanlar da bu kuyudan çıkarılan sudan almaktadırlar. İnançlarına göre kuyudan çıkan bu su, göz hastalıklarına, ateşli hastalıklara karşı korumakta ve bu suyun bazı hastalıklara da iyi geldiği düşünülmektedir. Kutsanmış mumlar yandıktan sonra kilisede bulunanlar da kendi mumlarını bu kutsanmış mumlarla yaktıktan sonra kimileri söndürüp bu mumları evlerine götürmüş, kimileri de diğer yanan mumların arasına dikmişlerdir. Kuyu başından su alıp yıkanan ve ardından kutsanmış mumları yakan Rumların bu işlemi yaklaşık iki saat boyunca sürmüştür.

Buraya gelen insanlar tarafından başta Aziz Georgius da olmak üzere önemli şahsiyetlerin resimleri öpülmüş ve önlerinde haç çıkartılmıştır. Buradaki kadınlar bazı azizlerin önüne kırmızı renkte perdeler asmış ve o azizlerin önüne geldiklerinde bu perdeleri de öpmeyi adet edinmişlerdir.

Rumlar başlarındaki sarıkları çıkararak kilisenin iç bölmesinde bulunan papazın yanına gelmiş ve papaz da onların başına yortuyla ilgili kitabı koyup dua etmekle günahkârı günahlarından arındırmıştır. Günahtan arınmak isteyen günahkâr da papaza bu işlemden sonra para verip haç çıkarmış ve rahibin de önünde eğilerek bağışlandığı hissiyle dışarı çıkmıştır.¹⁷³

Ayinin bitiminden sonra toplanan yüzlerce kişilik kalabalık grup dışarıda bulunan avluda yere oturarak kutsanmış yemeklerden yemişlerdir. İkrâm edilen yemekler ise; pilav, fasulye, ekmek ve şaraptır. Bu kalabalıkta grup kadınlar ve çocuklar ayrı, erkekler ve gençler ayrı bir şekilde oturmuşlardır. Yaklaşık üç dört saat boyunca yemek yiyip sohbet ederek bu günü kutlamışlardır.¹⁷⁴

11) İsa'nın Göğe Çıkma Yortusu

Rumların kutladığı yortulardan biri de İsa'nın göğe çıkışının yıldönümüdür. Rumlar bu kutlamaya “*yükseliş yortusu*” da demektedir. Bu yortunun ortaya çıkmasında anlatılan bir hikaye vardır. Bu hikayeye göre bir gün kilisede yapılan tartışmada Tanrı'nın da kendi doğası içinde öldüğü görüşünü savunan bir grup “*Tanrı kutsaldır, güçlü olan Tanrı kutsaldır, ölümsüz olan Tanrı kutsaldır*” sözlerine “*çarmıha gerilen Tanrı kutsaldır*” sözlerini eklemişlerdir. Bu konuşma esnasında kilisede bulunan bir çocuk göğe doğru yükselmiş ve çocuk geri geldiğinde tartışmayı yapanlar çocuğa orada ne gördüğünü, ne duyduğunu sormuşlardır. Çocuk da bunun üzerine meleklerin “*Tanrı*

¹⁷³ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1577-1578 2.Cilt*, s. 779.

¹⁷⁴ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1577-1578 2.Cilt*, s. 780.

kutsaldır” sözleriyle şarkı söylediklerini duyduğunu belirtmiştir. Orada bulunanlar çocuğun bu ifadelerinden “*çarmıha gerilen Tanrı*” kısmının çıkarılması gerektiği sonucuna ulaşmışlardır ve Tanrı’nın da kendi doğasında ölebileceği fikrinde olanları da kafir olarak ilan etmişlerdir.¹⁷⁵

Gerlach İsa’nın göğe çıkma yıldönümü için gittiği Yedikule yakınlarında bulunan Aziz Georgius Ermeni Kilisesi’nden bahsetmektedir. Daha önce belirtilen Gerlach’ın yine çok beğendiği Aziz Georgius Kilisesi’nden farklı olarak bu kilisede çok fazla resim bulunmamaktadır. Manastırı andıran bu kilisede bina çok geniş bir yer kaplamakta ve yemek salonu yüksek bir yerde durmaktadır. Gerlach bu durumu Ayasofya dışında İstanbul’da bulunan bir kilisede görmediğini ifade etmektedir. Bu kilisenin içi aydınlık değildir ve kilisenin gerisinde kadınlara yönelik ayrı bir bölge bulunmaktadır.

İsa’nın göğe yükselmesinin yıldönümünde kilisenin ayin bölmesinin orta yerindeki sunağın önüne oturan papaz kilisede bulunan halka kutsal kitaptan bazı kısımları okumaktadır. Bu papazın başında siyah yünden bir takke bulunmakta ve kilisenin karanlık olmasından dolayı mum ışığından faydalanmaktadır. Kiliseye gelenler de ellerinde üç dört adet mum getirdiklerinden kilise kalabalıklaştıkça aydınlanmaktadır. Okuması biten papazın yerine başka bir papaz gelmiş patriğin elini öpmüş ve sunağın önünde eğilmiştir. O esnada patriğe, okumayı yapan papaza, bir diğer başka papaza ve orada bulunup sunağın önündeki serili olan halıda oturup ilahiler söyleyen dört çocuğa özel işlemeli kıyafetler getirilmiştir. Patriğin kıyafeti üzerinde sırma ipliğiyle yaprak ve dal işlenmiş kadifeden bir kıyafet ve başına da tiftik yünden yapılmış bir başlık takılmıştır. Okumayı yapan papaza üzerinde haç işareti ve kutsal simgeler bulunan altın rengi olan ayin giysisi, başına ise yaprak motifleri işlenmiş biçimi Türklerinkine benzer sivri bir başlık getirilmiştir. Geri kalan dört çocuk için de sırtlarına denk gelecek şekilde üzerinde kırmızı haçlar bulunan beyaz gömlekler giydirilmiştir.¹⁷⁶

Patriğin elini öpen papaz kürsüye çıkacağı merdivenleri de öptükten sonra ayin başlamıştır. Gerlach, ayin sırasında patrik ve papazların ayaklarında ayakkabı bulunmadığı ve beyaz keten çoraplarla ayini yaptıkları ayrıntısını da eklemiştir. Ayine ilk olarak papazın kürsüde kitaptan bir bölüm okumasıyla başlamıştır. Okumanın bitmesiyle ilahiler söylenmiş ve patrik duaya başlamıştır. Birlikte duanın edilmesinin

¹⁷⁵ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1577-1578 2.Cilt*, s. 786.

¹⁷⁶ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576 1.Cilt*, ss. 352, 353.

tamamlanmasıyla kilise görevlisi bir tütsü kabı ve tütsü malzemelerinin bulunduğu bir kap getirmiştir. Patrik kaptaki malzemeleri tütsü kabındaki korun üzerine serpmiş ve papaz tütsüyü sunağa, patriğe ve cemaate yöneltmiştir. Tütsülenmeden sonra papaz sunağın üzerinde bulunan İncil'i patriğe uzatmıştır. Patrik İncil'i ve altındaki örtüyü öpmüştür ancak bu esnada papazın eli İncil'e değmemiştir. Eli ayin giysisinin içindeyken İncil'in bulunduğu örtüyle İncil'i eline almıştır ve o şekilde patriğe uzatmıştır. Patrik İncil'i öptükten sonra papaz onu sunağa koymuş, orada bulunan çocuklar ellerinde bulunan asaları öperek sunağın önüne yerleştirmişler ve patrik İncil'i tekrar alıp etrafta dolaştırmıştır. Bu esnada cemaat ise dizlerinin üzerine çökmüş ve haç işareti yapıp göğüslerine vurmuşlar ve üç kez de yeri öpmüşlerdir. Patrik ve keşişler tarafından İncil'den bölümler okunmuş ve koro tarafından da mezmurlar okunmuştur. Üç kez daha yer öpme işlemi tekrar edildikten sonra kilise görevlileri tarafından ilahiler söylenmeye devam edilmiştir. Bu esnada bir papaz ayin kadehini ve ekmeği kaldırarak cemaate göstermiş ve cemaat de tekrar dizlerinin üzerine çöküp, haç işareti yapıp göğüslerine vurmuşlardır. Ardından herkes birbirinin yanağını öpmüş ve cemaat yeniden tütsülenmiştir. Papazın ayin kadehini ve ekmeği tekrar cemaate göstermesiyle İsa'nın göğe çıkmasını konu alan ilahiler söylenmeye başlanmıştır. Bir kilise görevlisi patriğe pide getirmiştir. Cemaat sırayla İncil'i ve patriğin elini öpmüş ve patrik de onlara pidelerden birer parça vermiştir. İncil'i ve patriği öpüp pide alma işleminde erkekler ve kadınlar karışık sıraya girmemişlerdir. Öncelik erkeklere verilirken erkeklerin sırası bitince kadınlar sırayla bu işlemi tekrarlamışlardır.¹⁷⁷

Ayin bittikten sonra patrik kilisenin önünde bulunan koltuğa oturmuş ve cemaat de onun etrafında toplanmıştır. Patriğe bir Türk tarafından Kudüs'ten mektup getirilmiş ve bu mektuba göre Kudüs'teki Hristiyanlar bir bağışta bulunulmasını istemişlerdir. Bu mektubun da okunmasıyla cemaat dağılmıştır. Patrik de Gerlach'ı da misafir olarak davet ettiği evine geri dönmüştür.¹⁷⁸

12) Petrus ve Paulus Yortusu

Hristiyanlar Petrus ve Paulus yortusunu tepede bulunan Aziz Georgius'a adadıkları önünde dikili ağaçlar bulunan genel Rum kiliselerinde olduğu gibi içinde oturak yeri ve uzun masalar bulunan bir kilisede kutlamışlardır. Ayine kadınlar kilisenin dışından

¹⁷⁷ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576 1.Cilt*, ss. 352, 353, 354, 355.

¹⁷⁸ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576 1.Cilt*, s. 355.

katılırken içeride ise yalnızca yaşlı adamlar bulunmaktadır. Dışarıda bulunan kadınlar ise ayinle pek ilgilenmeyip genel konular üzerinde konuşmuşlardır. Ayinde ilk olarak kendisine eşlik eden bir din görevlisiyle papaz ilahi okuyarak başlamışlardır. İlahiden sonra ise rahip sesi duyulmayacak bir şekilde içinden kitaptan bir bölüm okunmasıyla devam edilmiştir. Ardından sesli bir şekilde okumaya devam etmiş ve orada bulunan din adamı da ona cevaplar vermiştir. Bu sesli ve sessiz okumalar ile ilahiler art arda devam etmiştir.

Dua ve ilahi okumaları sona erdikten sonra ise papaz içinde üzeri örtüyle kapatılmış bir şekilde içinde ekmeğin bulunduğu bir çanağı başına koymuş ve kadehi de eline alarak kilisenin iç bölmesinden çıkıp ortasına doğru ilerlemiştir. Bu esnada onu izleyen cemaat yere kadar eğilerek haç çıkarmıştır ve papaz da buhurdanlığı cemaate doğru tutarak cemaati tütsülemiş ve kutsal malzemeyi hazırlamaya başlamıştır.

Papaz kutsal malzemeyi hazırlamak için ahşap kadehin içine sıcak şarabı doldurmuş ve içerisine haç şeklinde olacak bir biçimde ekmeğin parçalarını atmıştır. Tadına baktıktan sonra bir miktar soğuk şarap eklemiş ve sıraya giren cemaate kaşıkla kutsanmış ekmeğinden vermiştir. Ekmeği düşürmemek için dikkatlice peçeteyle alan cemaat ekmeği yedikten sonra rahibin elini öpmeye başlamışlardır. Kutsanmış ekmeği yedirmek için yanında iki üç yaşlarında çocuklarını getirenler olsa da Gerlach bu çocukların ekmeği yedikten sonra çıkardıklarını daha önce de bahsettiği üzere eklemiştir.

Bütün ayin işlemleri tamamlandıktan sonra da Gerlach'ın söylemiyle içki alemi başlamıştır. Evlerden getirilen ekmeğin, şarap ve meyveler kilisenin içinde ve dışında oturanlar tarafından yenilmiştir. Bazıları ayinden sonra papaza para vermişlerdir. Yemeğin yenilmesi sona erdikten sonra da genç kızlar koro halinde şarkı söyleyip dans etmeye başlamışlardır.¹⁷⁹

E. HRİSTİYAN KADIN VE ERKEKLERİN GİYİMİ

Osmanlı toplumunda gayrimüslimlerin kıyafetlerine İslam hukukuna uygun olarak bazı kısıtlamalar getirilmiştir. Gayrimüslimler kendi aralarında da farklılıklara tabi olmuşlardır. Müslümanların kavuk ve ayakkabıları sarı renkte, Ermenilerin şapka ve ayakkabıları kırmızı, Rumların siyah renkte, Yahudilerin mavi renktedir ve Yahudilerin

---

¹⁷⁹ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1577-1578 2.Cilt*, ss. 839, 840, 841.

elbiselerinin kumaşının ketenden olması gerekmektedir. Hristiyanların da sarık sarmaları yasaklanmıştır.¹⁸⁰

Gayrimüslimlerin özellikle belirli kumaşları kıyafetlerinde kullanmaları kısıtlanmıştır. 1568 tarihli bir fermanla Hristiyanların yakalı kaftan, ipek elbise, kürk ve sarık taşımaları yasaklanmıştır. 1630 tarihli bir fermanla da İstanbul'daki gayrimüslimlerin samur kürk, kalpak, atlas elbise giymeleri ve kadınların da Müslümanlara benzeyecek kıyafetleri, ferace ve yaşmak giymeleri yasaklanmıştır. Onların kullandıkları kumaşlardan dolayı bu kumaşların fiyatlarında da artış gözükmektedir. Çeşitli fermanlarla kıyafet kumaşlarına kısıtlama getirilmesi yalnızca gayrimüslimlere yapılan bir dezavantaj gibi görülmemeli, ekonomik etkenlerin de bu gibi kısıtlamalara sebebiyet verdiği göz önünde bulundurulmalıdır. Kıyafeti fermanların kanunlarına uyan gayrimüslime de karışılması yasaklanmıştır. İstanbul'daki Yahudilerin şikâyeti üzerine, Yahudilerin şapka ve elbiselerine kimsenin müdahale edemeyeceği ve incitilemeyeceği de emredilmiştir. Bu fermanla anlaşılmaktadır ki bu kısıtlamaların amacı gayrimüslimlerin ötekileştirilmesi olarak algılanmamalı ve onların haklarının da gerektiği yerlerde fermanlarla savunulduğu da göz önünde bulundurulmalıdır.¹⁸¹

Osmanlı Devleti'nde yaşayan gayrimüslimler kıyafetlerinde bazı renkleri kullanmamışlardır. XVII. yüzyılda Osmanlı beldelerini ziyaret eden Jean Thevenot, Rumların Türklerle aynı tip kıyafetler giydiklerini gözlemlerken, gayrimüslimlerin kıyafetlerinde yeşil kullanmadıklarından bahsetmiştir. Yeşil rengi Müslümanları temsil eden bir renk olarak algılanmış ve Müslümanların dışında bu rengi kullanan bulunmamıştır. Yeşil rengi gibi bazı renkler de sadece belli kıyafetlerle kısıtlı olmak üzere gayrimüslimler tarafından kullanılmamıştır. Gayrimüslimler düz beyaz sarık tercih edememişler ancak bu renklerin dışında istedikleri rengi kullanabilmişlerdir.¹⁸² Esasen giyimdeki bunlar gibi bazı zorunlulukların amacı bir üstünlük meselesi olmaktan ziyade herkesin ait olduğu dini belirlemek ve toplum içinde herhangi bir karışıklığa ve meydana gelebilecek çatışmalara engel olmaktır.¹⁸³

---

¹⁸⁰ Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, s. 19.

¹⁸¹ Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, s. 20.

¹⁸² Jean Thevenot, *1655-1666'da Türkiye*, ss. 193, 194.

¹⁸³ Stanford J Shaw, *The Jews of the Ottoman Empire and the Turkish Republic*, London: Macmillan Press Ltd, 1991, C. 1, s. 79,83.

Tüm bu fermanlara rağmen XIX. yüzyılda İstanbul’u ziyaret eden İtalyan seyyah gözlemlerine dayanarak milletlerin elbiselerinin birbirine karıştığını, Rum ve Ermeni kadınların kıyafetlerinin de göz kamaştırdığını belirtmiştir.¹⁸⁴

Gerlach, Rum kadınlarının giyime çok önem verdiğinin üzerinde durarak kadınların, altın, gümüş ve ipek kumaşlarından yapılan elbiseleri tercih ettiklerini ve gösterişi sadece kıyafetlerinde bırakmayarak boyunlarında, saçlarında, kollarında ve ayaklarında da çeşitli takılarla öne çıkardıklarından, ayaklarına gümüş terlikler giydiklerinden bahsetmektedir. Ayrıca Rum kadınlarının Avrupalı kadınlar gibi küpe taktıklarını ve takılarında firuze, yakut gibi değerli taşları tercih ettiklerini de eklemektedir.¹⁸⁵

Altın, Rum kadınlarının kıyafetlerinde ve özellikle takılarında çok sıklıkla kullanılmaktadır. Rum kadınları başlarına genellikle altından yapılmış veya altınla kaplanmış taçlar ve kulaklarına da değerli taşlar bulunan takılar takmaktadırlar. Takı ve altın merakları o kadar fazladır ki kaşlarının aralarını bile altın tellerle süslemektedirler. El ve ayak parmaklarında da bu takıları taşımaktan hoşnuturlar ve kolları da genellikle dirseklerine kadar bileziklerle dolu olmaktadır.

Rum kadınlarının takılarında kullandıkları gösteriş kıyafetlerine de yansımıştır. Elbiseleri sırmalarla işlenmiş kadife veya ipek kumaşlarından olup gömlekleri de bu şekilde gösterişlidir. Şalvarlarının renkleri ise sarı, kırmızı veya mavi renktedir. Değerli kumaş ve taşlara önem veren Rumlar, bu gösterişi sırma ipler kullanılan kadife yahut ipek olan minderlerine de taşımaktadırlar. Rum erkekleri de Rum kadınları gibi sırma iplerle işlenmiş ipek gömlekler giymektedir ve bellerinde de ipekten yapılmış kuşak sarıdır. Buradaki gösterişi kendi toplumunun kadınlarıyla kıyaslayan Gerlach, buradaki esnaf eşlerinin kendilerinin konteslerinden bile daha gösterişli oldukları sonucuna varmıştır. Giyim ve gösteriş konularında Gerlach, Türklerle Rumları benzeştirmiş hatta Türk erkeklerin kadınların servetinden, malından hiç harcayamadıklarını ve Türklerin bunu Rumlardan aldıklarını belirtmiştir.¹⁸⁶

Ermeni kadınların kıyafetini ise Türk kadınlarının kıyafetine benzettirmektedir ve onun gözlemlerine göre Ermeni kadınlar geniş şalvarların üzerine ipek gömlekler giyerler

---

¹⁸⁴ Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, s. 20.

¹⁸⁵ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576 1.Cilt*, s. 95,444.

¹⁸⁶ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576 1.Cilt*, s. 451.

ve yüzlerini aynı Türk kadınları gibi örterler fakat aradaki terk fark yüzlerini örttükleri kumaşın renginin siyah olmamasıdır. Yüzlerine örttükleri peçeler ve başlarına örttükleri örtüler de Rum kadınlarının kıyafetlerinde olduğu gibi sırma ipliklerle işlenmiş vaziyettedir. Ermeni kadınlarının da vücutlarında takılar bulunmaktadır ancak bunlar Rum kadınlarının takıları gibi değerli ve gösterişli takılar değildir.¹⁸⁷

Tournefort'un seyahatnamesinde Rum kadınların giyimi için rengi griye kaçan etek giymeleri, Ege adalarındaki kadınların şalvar giymesi ve başlarını omuzlarına dökülen beyaz bir başörtüsüyle örttükleri ve pek de temiz olmadıkları gibi daha ayrıntılı detaylar bulunabilmektedir.¹⁸⁸

Onun izlenimlerine göre Sifnoslu kadınların ciltlerini korumak için yüzlerini bez şeritlerle sadece ağız, burunları ve gözleri açıkta kalacak şekilde örttüklerini ve bu halleriyle yürüyen mumyalara benzediklerini eklemiştir.¹⁸⁹

Tournefort sokaklarda pek de Türk kadınına rastlanmadığını belirtse de rastlananların da yüzlerinin kapalı olduklarını ve çarşaf giydiklerini belirtmiştir. Gezdiği yerlerdeki kadınların giyim farklılıklarından dolayı her yeri ayrı olarak incelemiştir.

Amorgos adasının Hristiyan kadınlarının başlarına sarı tülbent bağladıklarını gözlemlemiş ve bu halleriyle diğer Mikonoslu kadınlar gibi gülünç durdukları yorumunda bulunmuştur. Çünkü Mikonoslu kadınlar hayatlarında sadece bir kez kıyafet diktirmekte ve bu kıyafetlerin fiyatı yüz elli fındık altınına kadar çıksa da parçaları Tournefort'a göre kaba durmaktadır. Tournefort bu kıyafetleri öylesine ayrıntılı işlemiştir ki başlarından ayaklarına kadar giydikleri her parçanın tek tek özellikleri seyahatnamesinde bulunmaktadır.¹⁹⁰

Kıyafetlerine dair bu kadar olumsuz yorumlarına rağmen Tournefort, Rumlar için yeryüzünde bulunan en samimi insan olduklarını, kadın, kız, erkek, çocuk demeden onlarla ilgilendiklerini ve yardımcı olmaya çalıştıkları düşüncesindedir. Ancak ne yazık ki bu güzel sözlerin arasına yine de sıkça onların köylülükleri ile ilgili alaycı yorumlarda bulunmuştur.

---

¹⁸⁷ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576 1.Cilt*, s. 327; Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1577-1578 2.Cilt*, s. 568,569.

¹⁸⁸ Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, 2013, C. 1, s. 90.

¹⁸⁹ Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, 2013, C. 1, s. 146.

¹⁹⁰ Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, 2013, C. 1, s. 182,202.

Mikonoslu kadınlar ilk olarak içlerine boyunlarını da örten uzun kollu gelir durumuna göre çeşitli kumaşlardan yapılma ve sırma veya nakışlarla süslenmiş kısa gömlek giyilmektedir. Bu gömleğin üzerine de yine süslenmiş ve işlenmiş ancak birinci gömlekten farklı olarak dize incek uzunlukta ikinci bir gömlek bulunmaktadır. Üçüncü parça tüm kadınların kullanmadığı, koltuk altlarında geçirilip iplerle bağlanan ve yine işlenmiş, süslenmiş olan bir çeşit boyunluktur. Bu boyunluğun üzerine hava sıcaklığına ve mevsime göre kollu veya kolsuz cepken giyilir ve altına da çok fazla pilisesi bulunan ve dize kadar inen etek şekline benzeyen bir içlik giyilmektedir. Bu içliğinde üzerine yine nakış işlemesi bol ayak bileklerine kadar inen veya ondan biraz daha kısa olabilen etek şeklinde bir önlük takılmaktadır. Kıyafetlerinin ayrıntılarında nakış işlemler, ipek kumaşlar, inciler sıklıkla kullanılmaktadır. Ayaklarında ise simli ipliklerle süslenen dört beş tane çoraplar bulunmaktadır. Başlarını da duruma göre farklı kumaşlardan yapılma örtülerle örtmektedirler.¹⁹¹

Erkeklerin kıyafetlerini inceleyecek olursak her iki yazar da bu konunun üzerinde kadın kıyafetlerinin ayrıntıları kadar durmamışlardır. Tournefort, Rum erkeklerinin kırmızı bir takke taktıklarını ve ince giyindiklerini ve pamuk bezlerden yapılma geniş şalvarlar giydiklerini ve bu halleriyle komik göründüklerini düşünür. Ayakkabıları için ise kalitesiz ayakkabı giyen birine rastlanamayacağını söyleyerek kırmızı renkte yıllarca sağlam kalabilen kaliteli iskarpinler giydiklerini ve bunların genellikle çok temiz olduklarını gözlemler.¹⁹²

Gerlach'ın anlatımına göre, Ermeni erkek çocuklarının parmaklarında da kaliteli taşlar döşenmiş altından yapılma yüzükler takılıdır ve başlarında sarık takılı olup üzerlerinde de ipek gömlekler bulunmaktadır. Yetişkin erkeklerin de başlarında sarıklar bulunmaktadır ve bu sarıklar tıpkı Yahudilerin sarıkları gibi mavi ve beyaz renklerindedir.¹⁹³

Gerlach ve Tournefort seyahatnamelerinde gayrimüslimlerin giyim renklerinde bir takım farklılıklar da göze çarpabilir. Bu farklılıklar çeşitli eserlerde de görülebilir ancak bu bir çelişki değildir. Nitekim değişen dönem ve padişahlarla beraber bazı ufak değişiklikler de meydana gelmiştir.¹⁹⁴

---

¹⁹¹ Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, 2013, C. 1, ss. 203, 204.

¹⁹² Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, 2013, C. 1, ss. 89, 90.

¹⁹³ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1577-1578 2.Cilt*, ss. 568, 569, 734.

¹⁹⁴ Shaw, *The Jews of the Ottoman Empire and the Turkish Republic*, C. 1, s. 79.

Gerlach'ın yazdıklarından da anlaşılmaktadır ki Osmanlı padişahları Hristiyan ve Yahudilerin kıyafetlerine kısıtlamalar getirmiştir. Bu kısıtlamalara göre padişahın tebaasından olan Hristiyan ve Yahudiler ipek ve ince dokuma kıyafetler giymeyecekler ve kaba kumaşlardan yapılan kıyafetler giyeceklerdir. Yine zarif ayakkabılar ve sarıklar yerine kaba olanlarını tercih edeceklerdir. Eğer bu kurallara uymazlar ve ipek kumaş kullanan bir Hristiyan ya da Yahudi yakalanırsa ceza olarak elbiselerine el konulacak ve falakaya yatırılacaklar buna ek olarak da para ödemek zorunda kalacaklardır. Fakat bu kısıtlamalara yabancılar ve tüccarlar uymak zorunda değildir. Yine Gerlach'ın belirttiğine göre bu kısıtlamanın sebebi olarak gayrimüslim erkeklerin gösterişli giyinerek sokaklarda göze battıkları sebep gösterilmiştir.¹⁹⁵

İslâm hukukunda, altının kullanımı erkek ve kadınlara göre değişmektedir. Kadınların altın süs eşyası kullanmaları helâl iken erkeklerin kullanması ise haramdır.¹⁹⁶ Hadîs-i şerifte, “Altın ve ipek ümmetimin erkeklerine haram, kadınlarına helâldir.” buyurulmuştur.¹⁹⁷ Müslüman erkeklerin ipek veya altın giymeleri İslam'ın emirlerine göre yasaklanmasından dolayı gayrimüslimlerin bu değerli kıyafet ve takıları kullanarak toplumda sıkıntılara ve tartışmalara yol açmasına neden olması muhtemeldir. Halkın ve toplumun sakinliği için böyle bir kural getirilmesi mümkün görülebilir.

F. HRİSTİYAN CENAZE VE EVLİLİK TÖRENLERİ

1) *Evlilik Törenleri*

Bir Rum evlenmeye karar verdiğinde erkek ve kadın yakınlarıyla birlikte kiliseye gider, papazın sorusuna evlenmek istedikleri cevabını verirlerse elleri bir bezle bağlanır ve Tanrı, Baba ve Kutsal Ruh adına adet olan sözler söylenir. Evlenen eşlerin öldükten sonra eşlerine bırakacakları eşyalar bildirilir. Cenaze törenlerinde olduğu gibi görevlilere ücretleri verilir. Bu esnada da evlenenlerin yakınları şarap içip çalgı eşliğinde dans ederler. Çalgıda kullanılan aletler Türklerin kullandığı gibi vurmali ve nefesli olanlardır. Gerlach'ın gözlemlerine göre Rumların dansları onların âdetine kıyasla daha edepli yapılıdır. Dans edenlerin çoğunluğunu kadınlar oluştururken genç kızlar danslara çok fazla katılmazlar. Dans eden kadınlar ellerine bez bağlarlar ve böylece erkeklerle ellerine

¹⁹⁵ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1577-1578 2.Cilt*, s. 633,634.

¹⁹⁶ Osman Eskicioğlu, “Altın”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989, C. 2, ss. 536,537

¹⁹⁷ Ebû Dâvûd, “Libâs”, 11; Tirmizî, “Libâs”, 1; İbn Mâce, “Libâs”, 19.

değmeden, bezi tutarak dans ederler. Dans figürleri çok hareketli olmayıp sade adımlar ve yürüyüşler eşliğinde oluşturulur. Dans eğlencesine ek olarak çeşitli güzellikte yemeklerle donatılmış sofralar kurulurdu. Gelinin dışında törene katılan kadınlar da en güzel kıyafetlerini giyer ve en değerli takılarını takarlardı. Düğünler genelde bir gün sürse de bazı düğünlerin iki-üç gün sürdüğü de görülebilir.¹⁹⁸

Gerlach'ın da davet edildiği bir düğünde öncelikle gelenlerin bulunduğu evde herkesin bir masanın etrafına toplanmasıyla bir kesenin içindeki paralar ortaya dökülmüş ve ne kadar para çıktığı sayılmıştır. Parayı kabul edip etmediği damada sorulunca ise bütün para gelinin babasına teslim edilmiştir. Damat gelinin babasını öpünce gelinin giysileri ve takıları için vereceği parayı açıklamış ve bu parayı teslim edeceğine de söz vermiştir. Böylelikle ne kadar para verilip alınacağı kâğıda yazılarak belge düzenlenmiş ve orada bulunanlar tarafından bu belge imzalanmıştır. Onların geleneklerine göre düğün için takılacak veya verilecek paralarda söz yeterli olmayıp belge düzenlenmesi gerekmektedir.¹⁹⁹

Belgelerin düzenlenmesinden sonra kadınların da bulunduğu odaya geçilmiştir. Daha sonra odaya yanındaki sağdıçlarıyla birlikte güzelce giydirilmiş, yüzüne makyaj yapılmış en değerli altın takılar takılmış ve başında da değerli mücevherlerle döşeli taç takılmış olan gelin getirilmiştir. Gelinin de odaya gelmesiyle rahip tarafından önce damada sonra da geline birbirlerini kabul edip etmedikleri sorulmuştur. İlk muhatap olan damat soruyu olumlu cevaplar ken gelin sessiz kalmış ve onun cevabını yanında bulunan sağdıçları vermiştir. Daha sonra ise geline orada bulunanlar tarafından çeşit çeşit hediyeler sunulmuştur.²⁰⁰

Gece vakti devam eden törende rahip gelin ve damada dualar okumuş ve bir ibadet kürsüsünün önünde gelin ve damat diz çökmüşlerdir. Rahibin hazırladığı içine ekmek ufalanmış olan şarap gelin ve damat tarafından birer yudum içilmiştir. Bunların ardından eğlencelerle düğün devam etmiştir.²⁰¹

Eğer bir Rum kadını Türklerden biriyle evlenirse din dışı ilan edilir. Evlendiği eşlerinden olan çocukları oğlansa sünnet edilirken, kız olursa vaftiz edilmektedir.²⁰²

---

¹⁹⁸ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576 1.Cilt*, ss. 272, 281.

¹⁹⁹ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1577-1578 1.Cilt*, s. 278.

²⁰⁰ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576 1.Cilt*, s. 279.

²⁰¹ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576 1.Cilt*, ss. 278, 279, 280.

²⁰² Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576 1.Cilt*, s. 274.

Tournefort'un Rumların geleneğinde cenaze törenleriyle birlikte eğlenceli bulduğu bir tören de evlenme törenleridir. Onun ifadelerine göre evlenen kız ailenin büyük kızıysa diğerlerine kıyasla daha şanslıdır. Onlar diğer kızlara oranla daha fazla sağdıç seçebilirler. Ailenin parasının yarısı büyük kızın düğünü için harcanırken diğer yarısı geri kalan kardeşler arasında paylaşılır. Evde kaç kardeşin olduğu da bu durumu etkileyebilir. Tournefort'un ziyaret ettiği düğün genel olarak Gerlach'ın anlattıklarıyla uyumlu giderken o, yine ilginç bir geleneği aktarır. Bu geleneğe göre evlenme töreninin sonunda yüzükler takıldıktan sonra papaz yardımcıları, anne, baba, komşular ve düğüne eşlik edenler gelin ve damadı yumruklayıp tekmelemeye başlarlar. Hatta öyle ki Tournefort'un bu esnada gelin ve damada hoş davranması yadırganır.

Evlilik törenlerinde kiliseye gelenleri papaz kapıda karşılar ve gelin ile damadın başına süslenmiş olan asma dallarından yapılmış bir taç yerleştirilir. Erkeğin parmağına altın, kadının parmağına ise gümüş yüzük takılır. Düğüne özel söylenmesi gereken sözler söylenirken damat ve gelinin parmaklarındaki yüzükler sürekli değiştirilir ama en son yine altın yüzük damatta, gümüş yüzük gelinde bırakılır.²⁰³

Fransız korsanları Yunanistan'da yaşayan kadınlarla evlenirlerse cizye vermekten muaf tutulurlardı. Bu durumdan yararlanmak isteyen pek çok kişi buradan bir kadınla evlenmeyi tercih ederdi. Tournefort bu durumda Rum gelinleri için, onlarla evlenen ihtiyar balıkçıların bedbahtlığından bahseder. Çünkü Rum kadınları çok erdemli kadınlar olmamakla birlikte mal varlıkları da fazla değildir.²⁰⁴

Ermenilerde evlilikler genellikle annelerin kocalarıyla konuşup duruma el atmasıyla gerçekleştirilir. Ancak eğer kızın annesi hayatta değilse evliliği en yakın akrabalar gerçekleştirir. Onay verilen durumda da erkeğin annesi yanında papaz ve birkaç kadınla gelinin evine gelirler ve erkeğin verdiği yüzük kıza teslim edilir. Daha sonradan erkek de kız evine gelse de kızın yüzünde peçe olmasından dolayı onu göremez. Tournefort bunu görmeden mal almaya benzetir. Ermeni kadınlar evlendikten sonra da peçelerini çıkarmazlar. Hatta o kadar ki kimi zaman evlenseler de erkekler eşlerinin yüzünü çok göremedikleri için onları tanıyamadıkları olur.²⁰⁵

---

²⁰³ Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, 2013, C. 1, ss. 111, 112.

²⁰⁴ Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, 2013, C. 1, s. 189.

²⁰⁵ Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, C. 2, ss. 213, 214.

Ermenilerin düğünleri ise üç gün sürer. Kadınlar da erkekler gibi düğünlerde çok içki tüketseler de kadınlar ve erkekler bir arada bulunmazlar. Erkeklerin bulunmadığı bir toplumda kadınlar yüzlerini açarlar.

Eğer bir kadın dul kalmışsa genç bir erkekle evlenemez. Dul bir erkek ise sadece bir kadınla daha evlenebilir. Üçüncü bir evliliğin yapılması zina olarak görülür. Karısı ölen bir papaz ise eski adetlere göre hiç evlenmemesi gerekse de bu adet sonradan değişmiştir. Ancak ikinci kez evlenen papaz artık ayin düzenleme yetkisini kaybeder. Tournefort bu evliliklerin diğer dinlerden daha sağlıklı olabileceğini düşünse de Ermenilerde yapılan evliliklerin aşk evliliği olmamasından yakınıdır. Bunun sebebi evliliklere gelin ve damadın değil, ailelerin karar vermesidir. Hatta kimi zaman aileler kendi aralarında iki – üç yaşındaki çocukların ileride evlendirilmesi üzerine söz verirler. Kimi zaman bu durum daha gebelik esnasında da gerçekleştirilir. Sözlerin kesilmesinden evlenme çağına kadar erkek her paskalyada kıza bir elbise gönderir.²⁰⁶

2) *Cenaze Törenleri*

Gerlach ve Tournefort Hristiyan ve Yahudilerin cenaze törenleriyle ilgili ayrıntılı olacak şekilde bilgiler vermiştir.

İlk olarak Gerlach, Rumların bir yakınları öldüğü zaman aşırı bir tepki göstererek kendilerini yıpratmak bir şekilde hareket ettiklerini, özellikle de kadınların saçlarını yolduklarını, kendilerini dövüp feryat ettiklerini gözlemlemiştir. Rum kadınların bu davranışlarını da İtalyanların davranışlarıyla benzer bulmuştur. Para karşılığında ölünün arkasından ağlamaları için kadınlar tutulmasını da Yahudilerin davranışlarıyla benzetmiş ve Rumların cenazeden sonra üzüntülerini unutmak için de şölenler düzenlediklerini eklemiştir. Yine ifade edilene göre Rumlar kendi ölümlerini Türkler gibi yıkamaktadırlar.²⁰⁷

Eğer ölen bir kadının kocası ise kadın yeniden evleninceye kadar başına sarı bir örtü örter ve bu örtüyü hiç yıkamaz, parçalanıncaya kadar kullanır ve ancak parçalanırsa yenisini alabilir. Kocasının öldüğü günün haftasında da bir gün boyunca akşama kadar ağlaması gerekir. Ölen kişi eğer kadınsa ona en değerli takıları takılır, erkek ise altın işlemeli süslü sarık giydirilir.²⁰⁸

²⁰⁶ Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, C. 2, s. 212.

²⁰⁷ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576 1.Cilt*, s. 233,418.

²⁰⁸ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576 1.Cilt*, s. 182.

Cenaze törenlerinde eğer ölen kişinin de ailesi varlıklılırsa çok fazla para dağıtılır. Bu dağıtılan paralardan papazlar ve Türk görevliler de yararlanır. Ayrıca vaizlere ve fakirlere de 30-40 duka civarı para dağıtılır.²⁰⁹

Gerlach'ın katıldığı bir cenazede yaptığı gözlemlere göre rahipler güzel bir şekilde hazırlanmış olan tabutun içine ölüyü yerleştirmiş ve ellerindeki mumlarla ilahiler söyleyerek ölüyü kentin içinden geçirmiş, ölüyü yerleştirirken Pater Noster (Babamız) duasını okumuş ve kabrin üzerini kutsayarak su serpmişlerdir. Rumların inancına göre bir insan ölmeden önce kutsanırsa bedeni otuz yıl boyunca bozulmayacaktır.²¹⁰

Rumların inancında ölen insanın ruhu hemen göğe çıkamaz, bu ruhların göğe çıkabilmeleri için dua ve sadaka gerekmektedir. Ölümünden sonraki yaşam için Rumlar, ölen kişilerin eğer iyi ve imanlı insanlarsa cennete gideceğini ancak buranın da gelinmek istenen son nokta olmadığını ve burada esenliğe kavuşmak için beklenilmesi gerektiğini düşünürler. Tanrı'ya iman etmemiş kişiler ise karanlık ve izbe bir yerde beklemektedir. Tanrı'ya iman etmiş ancak dünyada yeteri kadar günah itirafında ve iyilikte bulunmamış kişiler ise üçüncü bir yerde hala dünyada yaşayan akrabalarının duaları ve sadakalarıyla buradan kurtulmayı beklemektedirler.

Cenaze törenlerine Gerlach'ın anlatımına göre bakılacak olunursa; öncelikle ölen kişi kadın ve erkek olmasına göre farklı eşyalarla süslenmekte ve ölen kişi direkt olarak mezara götürülmek yerine şehir içinde, sokaklar arasında dolaştırılmaktadır. Bunun yapılmasının amacı ise daha çok kişinin ölene acıyıp ağlamasıdır. Törene katılanlara ise kutsanmış olan kuruyemişler dağıtılmaktadır. Yukarıda da bahsi geçtiği gibi ağlaması için kadınlar tutulmakta ve erkeklerin de elleriyle göğüslerine vurmasıyla üzüntüleri belli edilmektedir. Ölünün yanında olan kişilerin ellerinde çeşitli renklerde ve farklı figürlerde mumlar, güller ve çiçekler bulunmaktadır. Din adamları ise ölüye ilahiler söyleyerek eşlik etmektedirler.²¹¹

Cenaze törenleri de kişinin mali durumuna göre değişkenlik göstermektedir. Zengin olanlar ölünün iki elinin arasına yanında mumla birlikte gül suyuyla doldurulmuş şişe koymaktadır. Yine ölünün yakınlar en gösterişli kadifeden yapılmış elbiselerini giymekte ve en değerli takılarını da başlarına ve bileklerine takmaktadırlar. Mezarlığa

---

²⁰⁹ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576 1.Cilt*, s. 471.

²¹⁰ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576 1.Cilt*, s. 99.

²¹¹ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576 1.Cilt*, s. 148; Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1577-1578 2.Cilt*, s. 595.

gelindiğinde erkekler mezarın yakınında din adamlarıyla birlikte durmakta ancak kadınlar daha uzaktan izlemekle yetinmektedirler.²¹²

Gerlach'ın şahit olduğu törene 13 – 14 yaşlarında evli olan kişinin en güzel elbiseleri giydirilmiş, başı altın mücevherlerle süslenmiş, ellerine altın teller geçirilmiş ve yanına da yine kıymetli taşlarla döşenmiş bir şerit konulmuştur. Tabut herkesin görüp ağlayabilmesi için gezdirildikten sonra gömülme üzere kilisenin orta yerine konulmuştur. Ölünün göğsü üzerine aziz Peter ve Paul'un ikonası yerleştirilmiş ve okuyucular ikişerli sıralar halinde olacak şekilde uzun süren ilahiler okunmuştur. Ölen kişiye dualar edilmiş ve kişi ayak ve başucundan tütsülenmiştir. Bu törenin sonunda ölü kiliseden çıkarılıp ilahilerle birlikte kentin dışında bulunan bir mezarlığa gömülmüştür. Çünkü Rumlarda ölümler kiliseye ya da kentin içine gömülmemektedirler. Gerlach seyahatnamesinde Rumlardan bu mezarlarının etrafı duvarlarla çevrelenmemiş, bakımsız ve korunaksız yapılar olduklarından da bahsetmiştir. Cenaze törenlerinden sonra da şölenler düzenlenmekte ve din adamlarına da verilen paralarla birlikte cenaze törenleri oldukça masraflı hale gelmektedir.²¹³

Tournefort da seyahatnamesinde Gerlach gibi cenaze törenlerine yer vermiş ve her zamanki gibi görüşlerini eklemiştir. Başka yerlerde iç karartıcı olan cenaze törenlerinin Rumlardan en eğlenceli olaylardan biri haline dönüştüğü yorumunu ekleyerek çok şaşırdığı bir cenaze töreninin ayrıntılarını vermiştir.

İlk olarak Gerlach'ın da bahsetmiş olduğu ağlama merasimini ele almış ve bu bağırış, yakınma ve dövünmelerden adeta bir tiyatral gösteriymiş gibi bahsetmiştir. Para ile tutulan kadınların ölünün yakınlarından daha çok üzülüşçesine ağlamalarına ve sanki göğüs kemiklerini kıracak kadar kendilerine vurmalarına, bir yandan da ağıt yakan kadınların sözlerine yer verilmiştir. Bahsi geçen cenaze törenine göre ölenin yakınları siyah gösterişsiz elbiseler giymek yerine en güzel elbiselerini giymiş ve ölen kadına ise gelinlik giydirilmiştir. Tüm bu gösterişin içinde yakınlar ve ölünün sevenleri en içten duygularıyla ağladıkları aktarılmıştır.

Defin günü yapılmayan ayın, o günden sonra kiliselerde ölü için dualar okunarak, gerekli görevliler ve din adamları için paralar dağıtılıp ve sadaka verilerek yerine getirilmiştir. Bunun sebebi muhtemelen ölünün cennete gitmeme ihtimalini göze alarak

---

²¹² Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1577-1578 2.Cilt*, s. 680,681.

²¹³ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1577-1578 2.Cilt*, s. 572,595,596.

onu cennete ulaştırabilmek için yardım etmektir. Cenaze günü yapılmayan ayinler ölümün gerçekleştiği günden itibaren üçüncü, dokuzuncu ve kırkıncı gününde ve üçüncü, altıncı ve on ikinci ayında yapılırdı. Dokuz günün sonunda da kiliseye “*koliva*” adı verilen buğdaylı bir yiyecek gönderilirdi. Bu yiyeceğin gönderilmesi İncil’deki bir sözden yola çıkılarak yapılan bir gelenektir. Çünkü Yuhanna’nın İncil’inde geçtiğine göre “*Aslında, aslında size söylüyorum, buğday tanesi toprağa atılıp tek başına kaldıktan sonra ölüyor; ama öldükten sonra birçok meyve veriyor*” sözüyle ölümlerin dirileceği hatırlatılmıştır.²¹⁴

Yapılan yardımlar ve adetler ölünün gömülmesiyle kalmaz, ölümden sonraki bir yıl boyunca fakirler için kiliselere ölenin bir yıl boyunca yiyebileceği kadar et, şarap, ekmek ve meyve dağıtılır. Bu yapılan yardımlar özellikle de Pazar günleri ve Noel gününde artış gösterir.

Ölen kişi kadınsa, ölenin kocası yas süresi boyunca tıraş olmazdı. Eğer ölen kişi erkeksen kadın da yas süresi boyunca pis gezerdi. Dul kalan erkek veya kadın kilisedeki dini faaliyetlere de katılmazdı.

Tournefort cenaze törenleri için verdiği detayların üzerine bir de yaşadıkları ilginç bir olaydan bahsetmiştir. Anlatılana göre Mikonos’lu bir köylü öldükten sonra yeniden dirilmiş ve köylüleri gürültü çıkartarak, kapıları çalarak, evlere girip eşyaları devirerek ve lambaları söndürerek korkutmaya başlamıştır. Bu anlatılan dedikodular öyle çok artmıştır ki papazlar bile bu söylenenlere inanmaya başlamış ve ölünün içinde şeytan kalmış olabileceği köylüler tarafından düşünölmeye başlanmıştır. Bunun üzerine köylüler toplanmış ve mezarı açarak ölüyü incelemeye başlamış, cesedin kalbini bularak yerinden çıkarmış ve bununla da yetinmeyerek kalbi yakmışlardır. Ancak tüm bu yapılanlara rağmen ölü rahat durmamış ve eskisinden daha fazla gürültü çıkarmaya başlamıştır. Bunun üzerine halk ve din adamları daha farklı önlemler almaya başlasalar ve ölünün her yerini kutsal suyla tekrar tekrar yıkasalar da olanlara bir çare bulunamamıştır. Ancak bu olaylar sırasında insanları bilinçli olarak korkutan birkaç insan yakalanmış ama yine de sesler kesilmemiştir. Halk çareyi en son bütün cesedi yakmakta bulmuş ve ancak öyle bütün seslerin kesildiğine ikna olmuştur.²¹⁵

---

²¹⁴ Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, 2013, C. 1, ss. 111, 112, 113, 114, 115.

²¹⁵ Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, 2013, C.1, ss. 115, 116, 117, 118.

Tüm bu olayı anlatırken Tournefort bu olan bitenin tamamını gülünç ve komik bulmuştur. Ancak bu fikirlerini hiçbir zaman halkla paylaşmamış çünkü paylaştığı an kendisini imansız göreceklere belirtmiştir. Tournefort'un bu olaya inanmadığını fark eden birkaç kişi gelip ona, Cizvit misyoner Peter Richard'ın hortlakların varlığını kanıtladığını ve onun da Katolik olmasından dolayı bu olaya inanması gerektiğini söylemiştir. Tournefort'un söylemine göre bütün Ege halkı, şeytanın sadece Ortodoks Rumların cesetlerini yeniden canlandırdığına inanmıştır. Yorumlarını hiç esirgemeyen yazar, Rumların arasında zeki birkaç kişi olsa da genelinin geleneğin izinden gittiklerinden, birçoğunun eğitimsiz olduğundan ve birçok ilmi konuları bilmediklerinden yakınmıştır. Misyonerler Rumları gerçek inanca getirmeye çalışsalar da yozlaşmış fikirlerinden dolayı doğru yola erişemediklerine inanmıştır. Muhtemelen Tournefort, yukarıda anlatılan bu olayı da onların bu eğitimsizliğine bağlamıştır.²¹⁶

Schneider Doğu'da yapılan defin işlemlerinin düzensiz bir şekilde yapıldığını belirtmiştir. Mezar yerleri de onun gözlemlerine göre sığ ve genellikle ölümler tabutsuz gömülmektedir. Mezarlıklara ölen kişinin ölüm yıldönümü de dahil olmak üzere senede dört kez yiyecekler taşınmaktadır. Bazı mezarlıklar insanların eğlence maksadıyla gittikleri yerlere dönüşmüştür. İnsanlar mezarlıklarda oyunlar oynayıp mezar taşlarını da kullanarak çocuklarını oynatmaktadırlar. Kimi insanlar için mezarlıklar dinlenmek ve sohbet etmek için en müsait yerler olarak görülmektedir.²¹⁷

Tournefort ve Gerlach'ın aktardıklarına benzer şekilde Schneider de ölüm gerçekleştiğinde ölen kişiye en güzel kıyafetleri giydirildiğinden ve gömülmesi için vakit kaybetmeden hazırlıklara başlandığından bahsetmiştir. Onun aktardıklarına göre, ölen kişi varlıklı bir kadınsa üzerine kaşmirden yapılmış Acem şalı örtülmekte ve değerli mücevherlerle süslenmektedir. Mezarlığa gelindiğinde ise üzerindeki değerli eşyalar alınmakta ve tabutundan çıkarılarak gömülmektedir. Gömülecek kişi eğer itibarlı görülen bir Hristiyan ise cenaze, rahiplerin önderliğinde ilahiler söylenerek taşınmaktadır. Ağlaması ve yas tutulması için tutulan kadınlardan, baloya gidecek görünümünde giydirilen müteveffadan bahseden Schneider tüm bunların gerçek Hristiyanlık anlayışında olması gereken mütevazı cenaze merasimlerine uymadığını belirterek eleştirmiştir.²¹⁸

---

²¹⁶ Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, 2013, C.1, s. 119.

²¹⁷ Schneider Eliza Cheney Aboot, *Bursa Mektupları*, ss. 80, 83, 84.

²¹⁸ Schneider, *Bursa Mektupları*, ss. 81, 83.

G. HRİSTİYAN KİLİSELERİ VE MANASTIRLARI

1) *Aziz Demetrius Köyü Kilisesi*

Kilisenin kapısında Aziz Demetri ve diğer bazı azizlerin resimleri bulunmaktadır. Kilisenin yakınında da kuyular bulunur ve bu kuyular kutsal sayılır. Bundan dolayı da çevresinde kandiller asılıdır. Kilise tek katlı, çok gösterişli olmayan, tepesi genel kilise mimarisi gibi sivri olmayıp, dikdörtgen şeklinde ve düz bir çatıya sahiptir. Gerlach'ın bahsine göre kiliselerin yanında genellikle okullar bulunmakta ve burada erkek çocuklara eğitim sağlanmaktadır.²¹⁹ Günümüzde varlığını koruyan kilise haftanın her günü ibadete açık konumdadır.

2) *Aziz Georgius Manastırı*

Yüksek ve uzun tavan olan binanın yemekhane kısmında bütün havarilerin, önemli piskoposların, İmparator Büyük Constantinus ve annesi Helena'nın portreleri bulunmaktadır. Her bir resmin yanında şahsiyetlerin isimleri ve hayat hikâyeleri de yer almaktadır. Burada her yıl toplantılar düzenlenmekte ancak bu toplantılar için padişaha yüklü para ödenmektedir.²²⁰

3) *Aziz Konstanine Kilisesi*

Yedikule taraflarında bulunan eski bir kilisedir. Diğer kiliselerde olduğu gibi bu kilisenin de içi resimlerle süslüdür. Kilisenin içinde İsa peygamber, Yahya, Meryem, Aziz Athanasius, Büyük Constantinus, annesi Helena ve günah çıkaran Aziz Teodorus'un resimleri bulunmaktadır. Aynı zamanda Meryem'in ölümünü, göğe yükselişini ve İsa peygamberin havarilerini de tasvir eden resimlerle süslenmiştir.²²¹ Günümüzde ise varlığını Aya Konstantinos Rum Ortodoks Kilisesi ismi ile devam ettirmektedir.

4) *Aziz Nicolaus Kilisesi*

Haliç'te bulunmaktadır. Giriş olarak içeri gelenleri küçük bir kapı karşılar. Kilise görülmesi zor bir yerdedir. Çünkü etrafını Rum evleri kuşatmıştır. Gerlach Rumların genel olarak kiliselerini böyle gizlediklerinden bahsetmiştir. Kilise dışarıdan gösterişsiz dursa da içerisi kandiller, mumlar ve resimlerle süslenmiştir. Bu kilisenin içinde de İsa ve Meryem'in resmi bulunmaktadır. Aydınlatılması ise yukarıda bulunan yuvarlak

²¹⁹ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576 1.Cilt*, s. 364,365.

²²⁰ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1577-1578 2.Cilt*, s. 565.

²²¹ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576 1.Cilt*, s. 380.

pencerelerden veya yan taraflardan giren güneş ışıklarıyla sağlanmaktadır.²²² Günümüzde Aya Nikola Rum Ortodoks Kilisesi olarak varlığını devam ettirmektedir.

5) *Katapoliani Kilisesi*

Ege adalarının en büyük ve Tournefort'un yorumuna göre de en güzel kilisesidir. Bunun sebeplerinden biri içerisinin oldukça aydınlık olmasıdır. Yazar en güzel kilise olduğu yorumunda bulursa da içerisindeki birçok yapıyı eleştirmektedir. Örneğin kilisenin içerisinde bulunan sütunlar çevresindeki harabelerden toplanmıştır ve birlikte düzen ve ahenk sağlamamaktadır. Kilise içinde heykeller ve resimler bulursa da yazar bulunanların kaba olduklarını ifade etmektedir. Katapoliani Kiliseninin yapımı VI. yüzyıldır. Yunanistan'ın önemli anıtlarından biridir. Bugünkü kullanılan ismi ise Ekatonapyliani'dir. Kilise'nin yanında Fransiskenlerin manastırı bulunmaktadır. Buranın kilisesi ve bahçesi hoş yapılandırılmıştır.²²³

6) *Meryem Ana manastırı*

Amorgos Ada'sının en güzel yerlerine sahiptir. İnsanlar çok uzak yerlerden burayı görmeye ve ayinlerine katılmaya gelirler. Bu manastırın diğer ismi de Hozoviotissa'dır ve deniz kenarında bulunur. Manastırın içine üstü saca örtülmüş bir açıklıktan girilse de içeriye alınmak için bazı tedbirler alınmıştır. Bu tedbirlere göre kapının başında bir muhafız bekler ve gelen kişinin güvenliğinden emin olursa kişiyi içeri alır. Manastırı İmparator Komnenos yaptırmıştır ve muhtemelen XI. yüzyılın sonlarında yapılmıştır. Manastırda Meryem Ana ikonası önemli bir yer teşkil eder ve bu ikona mucizevi bir konuma sahiptir. Anlatılana göre ikiye parçalanan bu ikona denizin sürüklemesiyle Amorgos'a ulaşır ve bütün bir şekildedir. Tournefort'un betimlemesine göre bu ikona kusurlu bir görüntüdedir.

Manastır'dan çıkmadan önce bağış yapılır ve bağıştan sonra manastırda üzüm ikramı yapılır. Bu manastırın etrafında üzüm yetişecek bir yer bulunmadığından üzümler başka bir şapelden getirilir. Yine Rumların inancına göre üzümlerin geldiği şapelde bir küp bulunur ve bu küp Tanrı'nın mucizesiyle kimi zaman suyla dolup kimi zaman da suyu çekilir. Rumlar küpe suyun dolmasını olumlu işlere işaret sayarken boşalmasını ise olumsuz işlere işaret sayılır. Tournefort'un hem Rumlara olan önyargısı hem de bilimsel düşünme yapısının etkisi bu olaylara inanmasını da imkânsız kılmıştır ve Rumların

²²² Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1577-1578 2.Cilt*, s. 751,752.

²²³ Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, 2013, C. 1, s. 164,165.

Hristiyan olsa da masallara inanma eğiliminden vazgeçemediklerini belirtmiştir. Papaz her ne kadar Tournefort'u ikna etmeye çalışsa da Tournefort için durum değişmemekte ve buranın halkının cahil, batıl inançlara sahip olduğu fikrinden vazgeçmemiştir. İlginç olan şu ki bu durumdan da mutlu olmuştur.²²⁴ Yunanistan olan Amorgos Adası'nda günümüzde de varlığını koruyan kilisedir.

7) *Saint Pierre Kilisesi*

Galata'da bulunur. Yaklaşık üç yüz yıldır Dominikenlerin elindedir. Dominikenlerin şu anki ismi Arap Cami olan kiliseleri Gırnatalı Müslümanlara hizmet vermesi amacıyla alınmış ve üzerinde hiçbir değişiklik yapılmadan, kapısındaki vitrayları ve gotik yazılarıyla camiye çevrilmiştir. Kare şeklindeki çan kulesi de minare olarak kullanılmıştır. Kiliselerinin camiye çevrilmesi üzerine ise Dominikenler Saint Pierre Kilisesi'ne taşınmıştır.²²⁵

H. GERLACH VE TOURNEFORT SEYAHATNAMESİNDE YAHUDİLER

Türkler Yahudilere oldukça önem vermektedirler. Bu Yahudilerin, devletin önemli mevkilerinde yer almasından da anlaşılmaktadır. Yahudi erkek ve kadınlarından önemli bir konuma sahip olanlar veya bir meslek grubunun ehli olanlar özellikle Türk saraylarında padişahlar tarafından gerekli itibarı görmüşlerdir. Yahudiler arasında hekimlik alanında önemli şahsiyetler bulunması sebebiyle padişahın önemli hekimleri de Yahudi olabilmektedir. Bu hekimlerden biri olarak Dr. Beydus örnek olarak gösterilebilir.²²⁶ Ancak hekimlerin başı Müslüman olmaktadır. Gerlach'ın ifadesine göre Yahudilerin sarayda yer buldukları alanlardan biri de batıl inançlar ve büyüdür. Onlar bu alanda önemli bilgilere sahiptirler ve bu bilgilerini sarayda bulunan padişahın hanımlarına da öğretmişlerdir.²²⁷

O dönem için Gerlach "Koca Yahudi" denilen bir isimden bahsetmektedir. Bu şahıs padişah tarafından Ege denizindeki birçok adanın yöneticiliğine atanmıştı. Koca Yahudi Don Joseph şarap gümrüğü yapmakla birlikte Karadeniz ve Akdeniz'den gelen malların gümrüğünü de yapardı. Padişah bu Yahudi'ye oldukça önem verirdi. Hatta

---

²²⁴ Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, 2013, C. 1, ss. 178, 179, 180.

²²⁵ Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, s. 36, 37.

²²⁶ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576 1.Cilt*, s. 197.

²²⁷ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576 1.Cilt*, s. 141.

padişahın “Koca Yahudi’nin” kendisine sunmadığı yemeği yemeyecek kadar ona önem verdiği anlatılırdı. Yahudilere verilen önemden dolayı padişah, Yahudilerin önemli saydığı günlerden olan Şabbat’ını da kutlardı.²²⁸

Don Joseph Portekiz asıllı olup İstanbul’a gelen Yahudilerdendir. Aslen doğuştan Yahudi olsa da Portekiz’de herkesin Hristiyanlığa geçme zorunluluğuna rağmen kendi içinden Yahudilik inancını devam ettirmiştir ve kendi çocuklarına da evinde gizli bir şekilde Yahudiliğin inanç esaslarını ve yasalarını öğretmiştir. Portekiz’de kilisede ayinlere katılma zorunluluğu olduğundan ve çocuklarını da vaftiz edip Hristiyan gibi yetiştirmesi gerektiğinden kaçma fırsatını bulabildiği bir vakit ailesiyle birlikte İstanbul’a göç etmişlerdir. İstanbul’a geldiğinde ise dini inançlarda bir zorlama olmadığından öz dinine geri dönmüştür. Don Joseph bu konuda tek olmayıp onun gibi dini inancını hür bir şekilde yaşama amacıyla İstanbul’a Portekiz’den göç edenler oldukça fazladır. Don Joseph Sultan Süleyman henüz hayatta iken onun oğlu Selim’e erkek kardeşiyle olan mücadelesinde galip gelebilmesi için borç para vermiş ve ona yardım etmiştir. Sultan Selim de tahta geçtiğinde Koca Yahudi Don Joseph’in bu iyiliğini ve yardımını unutmuyarak onu önemli mevkilere getirmiştir.²²⁹

Hekimlikte iyi olan Yahudiler ticareti de ellerinde tutmaktadırlar. Öyle ki Tournefort, bütün ticaretin Yahudilerin aracılığıyla yapıldığını ve onların elinden geçmeden ticaret yapılmadığını ve malın alınıp satılmadığını gözlemlemiştir. Bunun sebebi olarak onların ticarete yetenekli olmalarını göstermiştir. Yahudilerin cimri olarak anılmasına rağmen onların yaptıkları harcamaların çok büyük olduğunu da söylemiştir.²³⁰

Yahudilerin ehil olduğu alanlardan biri de çalgı aletleridir. Yahudiler keman, tef gibi çalgılarla padişahı eğlendirmişlerdir. Kimileri ise atlayıp sıçrayarak padişahı memnun etmeye çalışmıştır. Padişah da onlara bunların karşılığında değerli kumaşlar ve ödüller vermiştir. Gerlach’ın ifadelerine göre padişah çok cömert olduğundan en küçük hizmetler için bile bol bol para vermektedir.²³¹

Yahudi çalgıcıların dinletisine denk gelen Gerlach onların çalgılarından ve gösterilerinden de bahsetmektedir. Bu çalgılar; kopuz, kemençe, kanun, arptır. Yapılan

---

²²⁸ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576 1.Cilt*, s. 142.

²²⁹ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1577-1578 2.Cilt*, s. 510.

²³⁰ Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, C. 2, s. 249.

²³¹ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576 1.Cilt*, s. 438.

gösteri ise tabakların havaya atılması ve gösteriyi yapanın tabağı tek parmağıyla yakalayıp döndürmesi ve buna benzer birkaç harekettir.²³²

Bunların dışında Yahudiler; yelkencilik, tekerlekçilik, demircilik, boyacılık, ayakkabıcılık, altın ve gümüş işçiliği, nalbantlık ve iplikçilik gibi çeşitli işlerle de meşgul olmaktadır. Özellikle de dokumacılık ve kumaş boyacılığında oldukça ilerlemişlerdir.²³³ Ancak önemli sayılabilecek işlerin yanında eskicilik, cenaze taşıyıcılığı, lağımıcılık gibi maddi getirisi çok olmayan işlerde çalışan Yahudiler de bulunmaktadır.²³⁴

Gerlach, Yahudilerin sokağından, evlerinden de bahsetmektedir. Ona göre Yahudi sokağındaki evler padişahın konağı ile kıyaslanabilecek kadar güzeldir. Evlerin çoğu taştan yapılmış olup içlerinde birden çok oda vardır. Ayrıca evlerin altlarında gerekli ve acil zamanlarda eşyalarını muhafaza edebilecekleri mahzenleri bulunur. Genellikle bu evler Türklere aittir. Türkler sahip oldukları arsaya bir ev yapmakta ya da Yahudilere bu evleri yaptırmaktadırlar ve Yahudiler bu arsa için her yıl arsa sahibine para ödemektedirler. Bazen Türkler bu çok odalı evleri birden fazla aile için kiralayabilmektedir.²³⁵

İstanbul'da eğer bir yangın çıkarsa o yangını söndürmeye yeniçeri ağasıyla birlikte yayabaşı amiri ve yeniçeriler giderdi. Bazı köleler de yakınlardan yanan eve su getirmekle görevlendirilirdi. Kimi zaman yangını söndürmeye giden yeniçerilerin öldüğü de olurdu. Yangını söndürmek için yeniçerilerden veya acemioğlanlardan başkasının gitmesi yasaktı. Gerlach bu sebepten dolayı bu durumu fırsat bilerek bazen acemioğlanların zengin olduklarını düşündükleri Yahudilerin evlerinde veya yakınlarında kasıtlı olarak o evi soymak için yangın çıkardıklarından bahsetmiştir. Acemioğlanları evde yangın çıkartıp o evi kurtarmak gayesiyle girip evdeki değerli eşyaları almaktaydı. Bu sebepten dolayı Yahudiler yerin altına demir kapılarla mallarını ve değerli eşyalarını ateşten koruyacak mahzenler yaptırmaktaydılar. Kimi zaman da Yahudiler, yangın esnasında evlerinde olan malların çalınmaması ve koruyup gözetilmesi için bazı yeniçerilere para verirdi.²³⁶

---

²³² Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1577-1578 2.Cilt*, s. 723,724.

²³³ Shaw, *The Jews of the Ottoman Empire and the Turkish Republic*, C. 1, s. 92.

²³⁴ Önder Kaya, *İmparatorluktan Cumhuriyete Azınlıklar*, 2. bs., İstanbul, 2020, s. 119.

²³⁵ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1577-1578 2.Cilt*, s. 571, 574.

²³⁶ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1577-1578 2.Cilt*, s. 570,571.

Ölen bir Yahudi'nin kemiklerinin Kudüs'te çürümeyeceğini düşündükleri için kemikler Kudüs'e taşınmakta ve oraya gömülmekteydi. Cenazeleri olduğu zaman ise Rumlar gibi tabutlarının arkalarından ağlamaları ve ağıt yakmaları için para ile kadın tutmaktaydılar. Bu kişiler de ölen kişinin arkasından bazı kalıplaşmış sözcüklerle ağlayıp yakınmaktaydılar.²³⁷

Yazar Yahudilerin kabristanından bahsederken onların kabirlerini eski pagan mezarlarına benzetmektedir. Birçoğunun üzerinde de taşta yazılmış olan İbranice yazılar mevcut olduğunu eklemektedir. Bu mezarlar genellikle yerden yüksek bir konumda ve köşeli vaziyettedir.²³⁸

Kimi zaman Yahudi ve Hristiyanların dini konularda tartıştığı da görülmüştür. Bu tartışmaların geneli de haliyle İsa Peygamber etrafında dönen tartışmalardır. Yine bir gün yaşanan bir tartışmaya göre bir Yahudi İsa Peygamber'in evlilik dışı bir ilişkiden geldiğiyle ilgili bir Hristiyan ile tartışmaya girmiştir. Bunun üzerine bu Hristiyan kadıya başvurmuş ve Yahudi'ye bu cümlesinden dolayı para cezası ödetilmiştir. Bu tartışmanın cezası olarak verilen para cezasıyla ikna olmayan Hristiyan, Yahudi'nin daha ağır bir cezaya çarptırılabilmesi için şikâyetname yazmıştır. Zamanın müftüsü çeşitli İslam âlimlerinin görüşlerine dayanarak Türkler tarafından "Eysa" olarak anılan Hristiyan Peygamberine sövenlerin ömür boyu zindana kapatılmasına, taşlanmasına veya yakılmasına hüküm vermiştir. Bunun üzerine Hristiyanlar padişahın divanına gidip hükmün gerçekleşmesini isteseler de kazaskerler padişaha eğer Yahudi'ye bu hükmü verirlerse Hristiyanların batıl inançları yanında durulmuş olunabileceğini, şayet bu tartışma bir Müslüman ve bir Yahudi arasında geçseydi uygulanmasının doğru olabileceğini belirtmişler ve Yahudi'nin zindana atılmasının yeterli bir karar olacağı görüşünde bulunmuşlardır. Neticede de Yahudi zindana atılmıştır.²³⁹

Yahudiler ile Hristiyanlar arasında yemek konusunda da ayrılıklar oluşmuştur. Örneğin Yahudiler, Hristiyanların pişirdikleri yemekleri yemezlerdi. Bazıları onlardan sadece ekmek ve şarabı kabul etseler de bazıları da onu bile Hristiyanlar yaptıkları için kabul etmezlerdi.²⁴⁰

---

²³⁷ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1577-1578 2.Cilt*, s. 723.

²³⁸ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1577-1578 2.Cilt*, s. 573.

²³⁹ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1577-1578 2.Cilt*, s. 622,623.

²⁴⁰ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1577-1578 2.Cilt*, s. 562.

Gerlach Yahudilerin İspanya'dan ve Portekiz'den kovulmalarının ve Osmanlı Devleti'ne sığınmalarının sebebi olarak İspanya'da yaşayanların, Türklerin ve Yahudilerin dinine yakın durmalarını sebep olarak gösterir. Orada yaşayan Yahudiler, Hristiyanları yoldan çıkararak etkilemeye çalışmaktadırlar ve bu sebepten kovulmuşlardır.²⁴¹ Yahudilerin İspanya'dan Osmanlı'ya göçlerinin son olmaması Hristiyan dünyasının antisemitik baskılarının bir sonucudur. Diğer bir sebep ise Osmanlı yönetiminin Yahudilere büyük özgürlükler tanınmasıdır. Bu sebeplerle Osmanlı'da Yahudi nüfusu da artış göstermiştir.²⁴² Sadece İspanyadan gelen Yahudilerin yerleşmesiyle bile İstanbul Avrupa'nın en büyük Yahudi merkezi haline gelmiştir.²⁴³ İstanbul'a gelen Avrupalı seyyahlar nüfusun Türk olmayan gayrimüslim sayısının çoğunluğu karşısında şaşkınlıklarını dile getirmişlerdir. Dolayısıyla antisemit Hristiyanların aksine Yahudileri daha çok koruyan Osmanlı hükümdarlarının, Yahudileri uğradıkları zulümlerden kurtararak özgürlük sağlamaları göz ardı edilmemiş; Osmanlı Devleti, Yahudi tarihçileri tarafından da barışçıl olarak nitelendirilmiştir.²⁴⁴

1) Yahudilerin İbadeti ve Bayramları

a) Yahudilerin İbadeti

İstanbul'daki Yahudilerin günlük üç kez ibadeti bulunmaktadır. Bunlardan ilki gün doğmasıyla birlikte sabah vaktidir, ikincisi akşam olmadan bir saat önceki ikindi vakti ve üçüncüsü akşam vaktinden sonradır. İbadetlerinde Davut'un mezmurlarını okumakta ve dua etmektedirler. Bu duaları oldukça uzun sürmektedir. Dualarına ek olarak hep birlikte ilahiler söylemektedirler. Ayrıca her pazartesi, perşembe, cumartesi veya pazar akşamları da mabetlerine gidip ilahiler söyleyip "On Emir"i okumaktadırlar ve bu töreni cumartesi günleri ikindi vaktinde de tekrarlamaktadırlar.²⁴⁵

Alman ve Macar asıllı Yahudiler ortak sinagogları ve din okullarını kullanırken, İtalyan, İspanyol ve Rum Yahudiler ayrı mabetlerde ibadet etmektedirler. Yahudilerin

²⁴¹ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576 1.Cilt*, s. 264.

²⁴² Shaw, *The Jews of the Ottoman Empire and the Turkish Republic*, C. 1, s. 35.

²⁴³ Eva Groepler, *İslam ve Osmanlı Dünyasında Yahudiler*, çev. Süheyla Kaya, İstanbul: Belge Yayınları, 1999, C. 1, s. 31.

²⁴⁴ Bernard Lewis, Benjamin Braude, *Christians and Jews in the Ottoman Empire the Functioning of a Plural Society*, New York: Holms Meier Publishers, 1982, C. 1, ss. 117, 129; Önder Kaya, *İmparatorluktan Cumhuriyete Azınlıklar*, s. 92.

²⁴⁵ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576 1.Cilt*, s. 310,423.

sinagog sayısı ortalama kırk dört iken çıkan büyük bir yangından dolayı bu sayı otuz civarına düşmüştür.²⁴⁶

Gerlach, bir Yahudi'den Yahudilerin kendi okullarına ve sinagoglarına devekuşu yumurtası astıklarını öğrenmiştir. Bu davranışın sebebi olarak devekuşlarının kendi yavrularını kuluçkaya yatarak çıkartmamaları ve sadece bakışlarıyla yumurtayı izleyerek yani ona odaklanarak yavrunun yumurtadan çıkmasını temsilen Yahudilerin de ibadetlerinde sadece ettikleri duaya odaklanmaları ve başka bir şey düşünmemeleri gerektiğini göstermektedirler.

Deve kuşu yumurtalarını sadece Yahudiler kullanmakla kalmayıp Müslüman camilerinde, Sultan Selim'in türbesi gibi çeşitli türbelerde Ayasofya'da da süslenmiş ve boyanmış bir şekilde bulunmaktadır. Bu yumurtaların çok tercih edilmesinden dolayı da fiyatları artış göstermiştir.²⁴⁷

Bilgilere ek olarak Gerlach Yahudilerin inancında Elias'ı (İlyas) Mesih olarak gördüklerini ve kıyametten önce Yahudileri kurtarmak için yeryüzüne geleceğine inandıklarını eklemiştir.²⁴⁸

b) Yahudilerin Bayramları

(1) Mayasız – Pesah Bayramı

Mısır'dan çıkışın anısına kutlanan Pesah, dini bir hac bayramıdır. 210 yıllık Mısır esaretinin anısına kutlanır. Sekiz gün süren bu bayram Nisan ayının on beşinde başlamaktadır. Bu bayram boyunca Yahudiler mayalı hiçbir yiyecek tüketmemektedirler. Pesah Bayramı, Mayasız ve Maya Bayramı olarak da adlandırılmaktadır.²⁴⁹ Hamursuz olarak da bilinen Mayasız Bayramının kölelik ve özgürlüğü sembolleştirdiği düşünülmüştür.²⁵⁰

Gerlach'ın anlatımına göre, Yahudilerin Mayasız Bayramında yaptıkları önemli bir gelenek bulunmaktadır. On Emir'in yazılı olduğu parşömen kâğıdını sandıktan çıkarmak Yahudiler için önemli ve şerefli bir görev sayıldığından bu iş için en yüksek parayı teklif

²⁴⁶ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576 1.Cilt*, s. 310.

²⁴⁷ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1577-1578 2.Cilt*, s. 802.

²⁴⁸ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576 1.Cilt*, s. 423.

²⁴⁹ Küçük, Tümer, Mehmet Alparslan KÜÇÜK, *Dinler Tarihi*, Ss. 363.

²⁵⁰ Siren Bora, *Türkiye'de Bir İlk: İzmir Matza (Hamursuz) Fabrikası Hakkında Belgeler*, C.7, s.2, Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi, 2021, ss. 275.

etmekte yarışa girerlerdi. En yüksek meblağı veren kişi de On Emir'in saklandığı sandıktan çıkarma hakkını elde etmiş olurdu.²⁵¹

(2) *Purim Bayramı*

Şeker Bayramı olarak da anılan Purim Bayramı Yahudilerin milli bayramıdır. İki gün kutlanan bu bayram Yahudi kızı Ester tarafından Yahudilerin İran'daki katliamdan kurtulmaları anısına kutlanır. Bayram neşeli oyunlar oynanarak geçirilir ve karşılıklı hediyeler alınıp verilir.²⁵²

Gerlach Yahudilerin bu bayramını kendilerinde bulunan Paskalya'ya benzetmiştir. Bu bayram Şubat ve Mart aylarının bir bölümüne denk gelmektedir. Azar ayında kutlanmaktadır. Kutlamalarda Ester'in Yahudileri Perslerin katliamından ve zulmünden kurtarışı tiyatral bir oyunla sergilenir.²⁵³

(3) *4 Mayıs*

Yahudiler 4 Mayıs'ta Aziz Job'un (Eyüp) Ayvansaray'da defnedildiğine inandıklarından kadın ve erkek toplu bir şekilde oraya gidip kurban kesmişlerdir.²⁵⁴

(4) *22 Mayıs*

22 Mayıs'ta Yahudilerin bir kutlamasına katılma vesilesiyle mabetlerine giden Gerlach, onların şarkı söylerlerken, aralarında olan bir kişinin de onları yönetmesiyle bazen ayakta durduklarını, bazen birden oturduklarını bazen de birbirlerinin üzerlerine atladıklarını gözlemlemektedir. Başlarına takmış oldukları sarıklarının üzerlerinde ucuna çeşitli renklerde bezler takılmış beyaz örtüler bulunduğunu da eklemiştir.

Çoğu önemli kutlamada yaptıkları gibi bu kutlamada da iki asa arasındaki parşömen kağıda yazılı "On Emir"i yeterli parayı veren kişi saklandığı yerden çıkarılıp cemaate göstermiştir.²⁵⁵

(5) *Tişri Bayramı*

İbrani Takviminde yeni yılın ilk günü "Roş Aşana" olarak adlandırılmaktadır. Bu bayram da Yahudiler tarafından "Tişri Bayramı" olarak kutlanmaktadır. Yeni yıla gelene kadar eski yılın son on günü Tanrı, insanların başına neler geleceğini, kimin nerede öleceğini yazmakta ve onuncu gün bu kitabı bitirip mühürlemektedir. Bu on gün

²⁵¹ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576 1.Cilt*, s. 197.

²⁵² Küçük, Tümer, Mehmet Alparslan KÜÇÜK, *Dinler Tarihi*, ss. 364, 365.

²⁵³ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576 1.Cilt*, s. 123.

²⁵⁴ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576 1.Cilt*, s. 335.

²⁵⁵ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1577-1578 2.Cilt*, s. 584.

içerisinde “Ölüm Defteri” kapanır ve “Hayat Defteri” açılır ve bu yüzden bu on gün kutsal sayılmaktadır. Onuncu gün “Barış Günü” yani İbranice ismi ile “Yonki Pur” olan “Kefaret Günü” olarak adlandırılır. Yahudiler geçmişte yaptıkları günahların Tanrı tarafından affedilmesi ve yeni kitaba yazılmaması için yirmi yedi saat boyunca oruç tutarak hiçbir şey yemezler. Sağlıklı olan her Yahudi’nin bu orucu tutması gerekmektedir. Bütün günü dua ve ibadet ederek geçirirler. O gün ölen insanların da cennete gideceğini düşünürler. Bugün dargın olan herkesin barışmasını beklerler.²⁵⁶

(6) Çardak Bayramı

İbranice İsmi “Sukot” olan ve “Çardak” anlamına gelen Yahudilerin bu kutlaması Tişri Bayramının on beşinci gününe denk gelmektedir. Yahudiler bu günü Mısır’dan kovulup çölde yurtlarından uzak bir şekilde yaşadıkları kırk yılı anmak amacıyla kutlamaktadırlar. Yaklaşık yedi gün süren kutlamalarda Yahudiler, geçici olarak kurdukları çadırlarda ikamet etmektedirler.²⁵⁷

Yahudiler, evlerinin damlarına defne gibi bazı yeşilliklerden çardaklar yapmışlar ve bu çardakların önüne halılar sermişlerdir. Yahudiler bu çardaklarda dua etmektedirler. Çardak Bayramı gelenekleri için Yahudileri ziyarette bulunan Gerlach, onları bu halılarda yemek yiyip şarkı söylerlerken bulmuştur. Ziyarette bulunduğu kişiler beyaz bir örtüyle başlarını ve omuzlarını örtmüş vaziyettedirler. Aralarında bulunanlardan biri ise iki altın kaplama asa arasında yazılı bulunan “On Emir”i elinde tutmaktadır. Gerlach, bu “On Emir”in her okulda on veya yirmi tanesinin bir kutu içerisinde korunduğu bilgisini aktarmaktadır.²⁵⁸

İ. OSMANLI DEVLETİ’NDE GAYRİMÜSLİMLERİN DİN DEĞİŞTİRMELERİ

Eğer bir Hristiyan ya da Musevi kendi dininden vazgeçip Müslümanlığı seçerse işledikleri suçları ve günahları affedilmektedir. Bu nedenle birçok gayrimüslim ezilmektense Müslümanlığa geçerek özgür olmayı tercih etmişlerdir. Kimi zaman

---

²⁵⁶ Rahim Ay, İlahi Dinlerde Oruç: Kaynağı, Amacı ve Uygulanışı Bakımından Karşılaştırmalı Bir İnceleme, C.2, Ankara: Journal of Analytic Divinity International Refereed Journal, 2021, ss. 217. Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576 1.Cilt*, s. 416,417.

²⁵⁷ KÜÇÜK, Günay TÜMER, Mehmet Alparslan KÜÇÜK, *Dinler Tarihi*, s. 364. Ali Muhammed Bağır, Tanrısız Yahudiliğe Doğru: Hümanist Yahudilik ve Temel Değerleri, *Kalemname*, 2019, ss.194.

²⁵⁸ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576 1.Cilt*, s. 423.

cezadan kurtulmak için ya da ödül almak için insanların din değiştirdiklerinden bahsedilse de pek çok gayrimüslim hiçbir çıkar gözetmeksizin Müslümanlığı tercih etmişlerdir. Bu insanlardan bazıları çok zengin insanlar da olabilmektedir. Gerlach insanların zorunluluktan Müslüman olduklarını sıkça ansa da yine kendi anlatımlarından birçoğunun da kendi istekleriyle Müslüman oldukları görülmektedir. Gerlach zorunda olmadıkları halde birçok İspanyol, İtalyan ve Macar asıllı insanların Müslüman olmak istediklerinden bahsetmektedir. Hatta kendisinin de denk geldiği bir olayda bir Fransız'ın Müslüman olmayı bildirmek üzere paşaya gitmesi ve o anda Fransız kültürüne ait olan kıyafetleri çıkartılarak Müslüman kıyafetleri giydirilmesi anlatılmıştır. O an hemen kıyafet bulabilmelerinin nedeni de birçok insanın bu istekle gelmesi ve kıyafetlerin hazır bulundurulmasıdır. Gerlach'ın eklediğine göre giydirilen kıyafetle birlikte Fransız'a dört akçe ücret bağlanmıştı. Bazen de sonradan Müslüman olanlar sokaklarda gezip Müslümanlardan para toplamaktadırlar.²⁵⁹

Gerlach, kitabında bizzat şahit olduğu bir din değiştirme vakasından daha bahsetmektedir. Gerlach'ın birlikte geldikleri seyislerden ikisi paşaya giderek Müslüman olmak istediklerini, çünkü Türkler'in seçtiği Müslümanlığın doğru din olduğuna inandıklarını, Türk hükümdarının gücünü gördüklerini bildirirler. Gerlach bu duruma sinirlenmiş olacak ki onları şeytanın kandırdığını ve yanlış yolda olduklarını düşünmektedir. Durumu dinleyen paşa yarın padişahın huzurunda bu isteklerini açıklamalarını ister. Bu durumu duyan Gerlach'ın da birlikte gelmiş olduğu efendim diye bahsettiği kişi çok sinirlenerek paşadan o iki kişinin ona ihanet ettikleri için cezalandırılmaları gerektiğini söylese de paşa böyle bir şeyi kabul edemeyeceğini çünkü bu iki kişinin kendi istekleri ile Müslüman olmak istediklerini bildirmişti. Ertesi gün iki seyis kelime-i şehadet getirerek Müslüman olmuş, şapkalarını atarak sarıklarını giymiş, isimlerini ve kıyafetlerini de değiştirmişlerdir.²⁶⁰

Kimi zaman da bazı cezalardan kaçmak için din değiştirip Müslümanlığa geçen Hristiyanlar, eski dinlerindeki adetleri devam ettirmişlerdir. Gerlach bu duruma Kıbrıs'ta esir alınıp Müslüman olmayı tercih eden İtalyan terzinin yeni doğan bebeğini gizlice vaftiz ettirmesini anlatarak örnek gösterir. Müslüman olmaya kendi iradesiyle karar

---

²⁵⁹ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576 1.Cilt*, ss. 201, 239.

²⁶⁰ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576 1.Cilt*, ss. 348, 349.

verenler olabileceği gibi zorunluluktan ya da bazı mükâfatlar elde edebilmek için Müslüman olmayı tercih edebilecek insanlar olması da normaldir.²⁶¹

Gerlach özellikle Hırvat, Macar ve Rus asıllı olanların Müslüman gözükseler de asıllarında Hristiyanlığa sıkı sıkıya bağlı olduklarından bahsetmiştir. Özellikle Macar asıllı olanların dinlerine çok bağlı olduklarından ve onları dayakla bile dinden çeviremeyeceklerini eklemiştir. Hatta Gerlach bu duruma dair Türklerde “Macar’dan Müslüman olmaz” atasözüne değinmiştir. Onlar Müslüman olduklarını söyleseler bile bunu kaçmak için yaptıklarını belirtmiştir.

Kimi zaman bazı cezalardan kaçmak için Müslüman olmayı kabul eden Hristiyanlar olsa da bazen bu ümitleri boşa çıkmaktadır. Haklarında idam kararı çıkan iki Rum’dan biri idamdan kurtulmak için Müslüman olduğunu açıklamıştır. Ancak Müslüman olması onu kurtaramamıştır. Çünkü bu iki kişi bazı köleleri efendilerinden para çalmaları için teşvik edip onlara yardım edeceklerini açıklasalar da onlara yardım etmeyip paraları çalmalarından sonra onları öldürerek paralarını çalmışlardır. Bu yaptıklarının karşılığı olarak Müslüman olup cezadan kurtulmayı isteseler de Müslüman olduktan sonra da cezalarını çekmişlerdir.²⁶²

J. GERLACH VE TOURNEFORT’ UN İSLAM’A BAKIŞI

Gerlach’ın Türklere, Müslümanlığa bakışı incelendiği takdirde her zaman olumlu bir yaklaşım görülmemektedir. Camide verilen Cuma hutbesini dinleyen Gerlach, hocanın anlattıklarını hurafelerle dolu olarak nitelendirmektedir. Hz. Muhammed’in mucizelerinden ve inançsızların nasıl bu mucizeleri görmediğinden bahseden hocayı dinleyen yazar, tüm bunları hurafe olarak nitelemiştir.²⁶³

Tournefort ise konuya yine öznel yorumlarıyla giriş yapmış ve bütün batıl dinler arasında en tehlikelisini Müslümanlık olarak değerlendirmiştir. Çünkü ona göre İslamiyet duygulara hoş gelmekte ve birçok noktada da Hristiyanlık ile çakışmaktadır. Yazar bu başlangıçtan sonra sözlerine Hz. Muhammed’i ve İslam’ın temel özelliklerini anlatmakla devam etmiştir:

---

²⁶¹ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576 1.Cilt*, s. 464.

²⁶² Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576 1.Cilt*, s. 287.

²⁶³ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1577-1578 2.Cilt*, ss. 533, 534.

“İslam, her şeyi yaratan gerçek Allah’a iman edilmesine, insan sevgisine, bedenim temizliğine, sakin yaşama dayanır. Putlardan tiksiniir ve puta tapma kesinlikle yasaktır.”

Tournefort Tanrı’nın hoşuna gitmeyeceğini düşünse de Hz. Muhammed’i övmekten kendisini alamamıştır. Onun yorumlarıyla putperest bir toplumda üstün deha sahibi olan Hz. Muhammed Allah’ın da bir yardımı olmamasına rağmen putperestlikten dönmesini hayranlık uyandırıcı bulmuştur. Tabi onun bu olumlu yorumları çok da uzun sürmemiştir. Ona göre Hz. Muhammed kendi davasını kanıtlamak için bir mucize gösteremeyeceği için bir takım hilelere başvurmuştur. Başının üstünde uçması için eğittiği kuş ona çok yardımcı olmuştur ve zaman zaman geçirdiği sara nöbetleri kalabalıkları kendisine çekmiştir ve insanlar onun bu davranışlarından yola çıkarak Allah’tan ilham aldığına inanmışlardır. O, bir Hristiyan veya Musevi olmamasına rağmen onların da ilgisini çekebilmek için iki dinden de alıntılar yapmıştır.²⁶⁴

Tournefort, Müslümanlarda gördüğü olumlu özellikleri de eklemekten geri kalmamıştır. Onun gözlemlerine göre Türkiye’de hiç dilenci bulunmaz çünkü onların her türlü istekleri karşılanır. Yardıma muhtaç olanlara daima yardım edilir. Türkler merhametlerine sınır koymazlar. İnsanlara yardım edebilmek için büyük yollar onarılır, çeşmeler, hastaneler ve hanlar yaptırılır. Bu yorumlarından sonra yazar camilerin, hanların özelliklerinden bahseder. Bu bahsi esnasında yapılan hanların oldukça temiz olduklarını ekler. Camilerin genellikle kendilerine ait hastaneleri ve okulları bulunur. Bu hastanelerde kişinin dinine bakılmaksızın hizmet verilir ancak camiye ait bu okullarda sadece Müslüman olanlar eğitim görebilir. Bu okullarda dini eğitim amaç olsa da aritmetik, astroloji ve şiir dersleri de verilir.

Türklerin kentlerindeki hanlar da bakımlı durumdadır. Yazar bu hanların içinde cami bulunması sebebiyle manastıra benzetmiştir. Hanlar ucuz kalınabilen yerlerdir ve verilen tek ücret hanın kapısındaki kapıcıya verilen bahşıştır. Hanlarda vakıf tarafından ödenen yiyecekler bulmak da mümkündür.

Yardımseverlik İslam dininin özünde olduğu için Müslümanların fakirleri, çeşmeleri yaptırarak insanların su ihtiyacını karşılar, zenginleri de kaldırımları yaptırırlar. Kimi Müslümanlar da yolların kenarlarındaki gölgeliklerde bekleyerek yoldan geçen insanların yardımıyla uğraşmayı kendilerine görev edinmişlerdir. İslam dininin

---

²⁶⁴ Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, C. 2, ss. 59, 69.

yardımsaverliğinden dolayı yollar da temiz, bakımlıdır ve kenarlarında insanların su içip abdest alabilmeleri için çeşmeler yaptırılmıştır. Bu büyük yollara Müslümanlar komşularıyla birlik olup köprü yaptırmışlardır.

Türklerin yardımsaverliği sadece insanları kapsamakla kalmayıp, hayvanları, bitkileri hatta ölüleri de kapsamaktadır. Sokaklarda köpeklere verilmesi için etler satılmakta, yaralı hayvanların yaraları sarılmakta, onların rahat edebilmesi için samandan yuvalar yapılmaktadır. Hayvanlara yiyecek vermesi için bazı insanlara para ödenmektedir. İnsanlar vasiyetlerinde sokak hayvanlarının korunması için paralarının harcanmasını isteyebilmekte ve bu paralarla vakıflar da kurulmaktadır. Ancak tüm bu gözlemlere rağmen Tournefort Türklerin köpeklerden nefret ettiğini eklemiştir. Bunun sebebini ise Türklerin köpekleri eve almak istememelerine bağlamıştır. Hayvanlara karşı çok yardımsaver olan Türkler veba salgını çıktığı zaman da önlerine çıkan bütün köpekleri öldürmektedirler. Köpekleri sevmeyen Türkler kedilere karşı ise temiz olmalarından dolayı çok merhamet doludur.

Türkler Hz. Muhammed'in kedisini çok sevdiğine inanmaktadırlar. Bunun sebebi ise Hz. Muhammed'in kendisini bekleyen kişiyle konuşmak için urbasında uyuyan kediyi rahatsız etmemek için urbasını kesmesidir.²⁶⁵

Yine bitkilere gelince Türklerin dindar olanları hayır işlemek vesilesiyle bitkileri sularlar. Bitkilere bakarak Allah'ın rızasını kazanmak isterler. Mezarlara su dökerek ölülerin rahatlamalarını istemektedirler. Bu inanışlarından dolayı Tournefort Türkleri saf olmakla nitelemektedir. Temizliği sağlık için değil de dinsel açıdan önermesi sebebiyle Tournefort'a göre Hz. Muhammed gülünç duruma düşmektedir. Ancak neticede Türkler temizliğe çok önem vermektedir. Öyle ki karısına haftada iki defa hamam parası vermeyen eş ayrılma tehlikesi içindedir. Ancak Tournefort, Türklerde boşanmak çok kolay bir durum değildir açıklamasıyla Türklerin boşanma şartlarını ve zorluklarını anlatmıştır.²⁶⁶

Türk kadınlarına gelince genel itibariyle gösterişli giyinen, güzel ve doğal kadınlardır. Fransız kadınları ilerleyen yaşlarda kendi vücutlarında değişiklikler gösterdiklerinden doğal görünmezler. Fransız kadınlarının bu doğal olmayan yapıları yediklerine bağlanır. Çünkü Türkler yemeklerde de sağlıklı besinleri tercih ederler. Şarap

---

²⁶⁵ Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, C. 2, ss. 61, 62, 63, 64.

²⁶⁶ Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, C. 2, s. 67.

ve likör içmemeleri düzgün çocuklar doğurmalarına neden olur. Tournefort Fransız kadınların çocuklarının biçimsiz olmasını, kadınların kötü yeme ve yaşama alışkanlığına bağlar. Tournefort, Türk kadınlarının zekâ ve şefkat bakımından da yeterli bulmaktadır. Türk kadınları doğal oldukları gibi erkekleri de doğal ve yakışıklıdır. Tüm bunlardan sonra Tournefort ayrıntılı bir biçimde Türk kıyafetlerinden bahsetmektedir.²⁶⁷

Tournefort Türkler ve Rumlar arasında konuşma ve üslup bakımından karşılaştırma yapar. Bu karşılaştırmaya göre Türkler az ve öz konuşmayı tercih ederler. Konuşmalarında içtenlik, samimiyet ve ciddilik vardır. Gereksiz konuşmaktan kaçınırlar, iyi niyet ve yürek temizliği onlarda esastır. Rumlarda ise durum tam tersidir. Rumlara hiç durmadan konuşurlar ve dinlerinin emrettiklerini yapmakta da çok eksiktirler. Türkler dinlerine sıkı sıkıya bağlıyken Rumlara imanında şüphe vardır.²⁶⁸

Bir gün Tournefort bir Türk evinde kalmak zorunda kalmıştır. Odadaki eşyaların azlığından nerede yatacağını anlayamamıştır. Ancak evin kölesi gömme dolabın içinden yatak ve döşek çıkarmış ve misafirlerin rahat edebilecekleri şekilde ayarlamıştır. Türklerin konuşmaları sade olduğu gibi yaşam biçimleri de sade ve özdür. Az şeyle yetinirler, gereksiz gösteriş ve masraftan kaçınırlar. Evlerinde de olabildiğince az eşyaya sahiptirler, sadece gerekeni evlerinde bulundururlar. Tournefort Türklerin bu durumunu: *“Türkler, dünyada bir odayı en az eşyayla dolduran insanlardır”* cümlesiyle özetlemiştir.²⁶⁹

Hız. Muhammed ailenin düzenini bozmaması için Türklerle kumarı ve satranç yasaklamıştır. Türkler satranç oynasalar da iskambil, zar gibi oyunlardan uzak durmaktadırlar. Ayrıca onlar oyunları para kazanmak için değil de eğlence amacıyla oynamaktadırlar.²⁷⁰

En sofu insanlar vakitlerini Kur'an ve tefsir okumakla geçirmektedirler. Dervişler de çok temiz ve nazik insanlardır. Şiirle ilgilenmeyi severler ancak şiirleri kadınlara yazmazlar. Şiir yazma konusunda da başarılıdır. Dans ve müzikle yakından ilgilidirler. Dervişlerin yaptıkları semayı izleyen Tournefort bundan da ayrıntılı bir şekilde bahsetmiş ve bundan zevk aldığını belirtmiştir.²⁷⁰

---

²⁶⁷ Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, C. 2, ss. 69, 71.

²⁶⁸ Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, C. 2, ss. 76, 77.

²⁶⁹ Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, C. 2, ss. 77, 79.

²⁷⁰ Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, C. 2, ss. 79, 86.

Tournefort Türklerin İsa'dan övgüyle bahsetmesini hoşnut bir şekilde anlatmıştır. Kimi gezginlerin söylediklerinin aksine Türkler İsa'dan nefret etmemektedirler. Aksine onun Allah'ın büyük bir dostu olduğuna inanmaktadırlar. Ancak onun tanrısallığına inanmamaktadırlar. Hristiyanları ise İsa'dan sonra dünyayı kurtarmaya gelen Hz. Muhammed'e inanmamakla suçlamaktadırlar.²⁷¹

---

²⁷¹ Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, C. 2, ss. 87, 88.

SONUÇ

Seyahatnameler birçok alanda geçmişten günümüze bilgiler sunmaktadır. Bilgi elde edilebilen alanlardan biri de farklı dinlere mensup insanların inançlarını yaşayış biçimleridir. Tez çalışmasında Stephan Gerlach ve Joseph de Tournefort'un seyahatnameleri birincil kaynaklar olarak seçilirken bazı yerlerde karşılaştırma amacıyla farklı kaynaklar ve seyahatnameler de kullanılmıştır.

İncelenen esas kaynaklar seyahatname özelliği taşıdığı için ilk bölümde seyahatnamelerin dinler tarihi açısından öneminden bahsedilmiştir. Seyahatnameler gezilen, görülen yerlerin betimleme tekniğinin de kullanılmasıyla o bölgenin insanına dair bilgiler vermektedir. Bu bilgiler inançların yaşayış biçimlerinde ne derece etkili olduğunu da yansıtmaktadır.

Osmanlı Devleti, Türkler ve Müslümanlar uzun bir dönem boyunca Avrupalıların merak ettiği alanlardan biri olarak önemini korumuştur. Bu merak Avrupalı seyyahların Osmanlı Devleti'ne gelmesine ve buradan yaşadıklarını, gördüklerini not almalarına sebep olmuştur. Hayali Doğu imajı ile Osmanlı Devleti'ne gelen seyyahların gördükleri karşısında hayal kırıklığına uğradıkları söylenebilir. Nitekim Avrupalı seyyahlar, barbar ve merhametsiz olarak niteledikleri Müslümanların kendilerine gösterdikleri iyilikler karşısında şaşkınlıklarını gizleyememişlerdir. Şaşkınlıklarını gizleyemeyen kimi yazarların, zihinlerindeki algılarla karşılaştıkları durumların farkını belirtmiş olsalar da eski görüşlerinden ve düşüncelerinden dönmeye yanaşmadıkları da görülmüştür. Bu gibi durumlar tezin de ana kaynaklarından olan Stephan Gerlach'ın *Türkiye Günlüğü* isimli kitabında, Türklerin pek çok iyi yanlarının belirtilmesine rağmen kitabı yayına hazırlayan Samuel Gerlach'ın "Türkler bazen iyilik de yapıyorlar" notunu düşmesine sebep olmuştur. Türklerin insan yediği düşüncesiyle Norveç'ten Osmanlı Devleti'ne ilk defa gelen Knut Hamsun karşılaştıkları Türklerin onlarla Fransızca konuşmaya çalıştığını ve kibar insanlar olduklarını belirttikten sonra yine de onları vahşi olarak nitelendirmekten vazgeçememiştir. Bu seyahatnameler sayesinde o dönem için Avrupa, Doğu hakkında bilgi sahibi olurken günümüzde de Osmanlı Devleti'nde yaşayan gayrimüslimlerin durumu hakkında bilgi sahibi olunabilmektedir.

Tezin konusu kapsamında, Osmanlı Devleti'ndeki gayrimüslimler incelenirken dönemin durumu hakkında genel bir bilgi sağlayabilmesi amacıyla Avrupa coğrafyasında

Müslümanlara bakış açısına da değinilmiştir. İncelenen kitaplarda uzun bir dönem Müslümanlar hakkında araştırma gerektirmeyen ve gerçeği yansıtmayan ifadelerin kullanıldığı fark edilmiştir. Yapılan çalışmaların Müslümanları tarafsız bir tavırla incelemekten uzak, kendi oluşturdukları Doğu imajını destekleyici ifadelerden oluştuğu görülmüştür. Müslüman toplumları inceleyen eserlerin alt yapısını İslam ve Hristiyan ilişkileri kapsamında bir ayırım oluşturmuştur. Eserlerdeki taraflılığı Avrupalının zihnindeki Doğu için oluşturduğu “öteki” algısı desteklemiştir. Tezin ikinci bölümünde de bahsedildiği gibi Müslümanlar, “öteki” algısına tabi tutulmaları sebebiyle Avrupa coğrafyasında çeşitli eziyetlere maruz bırakılmışlardır.

Zaman içerisinde İslam’a ve Müslümanlara yönelik tutum ve tavırda da değişiklikler meydana gelmiştir. XI. yüzyılda Haçlı Seferleri’nin de etkisi sebebiyle İslam, Hristiyanlığa düşman din haline geldiğinden Müslümanlara ve İslami değerlere tutum da bu ölçüde şekillenmiştir. Bu yıllarda İslam peygamberi Deccal olarak nitelendirilmiş ve Müslümanlar insan yiyen barbarlar olarak zihinlerde yer almıştır. Sonraki yıllarda Osmanlı Devleti’nin güçlenmesi ile Avrupa’da farklı tutumlar da gözlenmiştir. Müslümanların güçlenmesi ile İslam, Avrupa dünyasında merak oluşturmuş ve Arapça eserler incelenmeye başlanmıştır. XIII. yüzyılla birlikte başlayan bu ilgiyle Arapça eserlerin, çürütülme amacı dışında da çevirileri devam etmiştir. XIV. yüzyılda ise Sicilya kralının Müslümanlara olan merakının kıyafetlerine kadar yansıdığı gözlenmiştir. Neticede İslam’a duyulan tavır korku ve merakta birleşmiştir. Bu yüzyılın sonlarına doğru Avrupa birliğinin çökmesi ile İslam’a duyulan tavır kendisini kayıtsızlığa bırakmıştır. Aynı zamanda İslam’la mücadele için farklı fikirler de ortaya atılmıştır. İsa’ya inanan Müslümanların da imanlı sayılabileceği şeklindeki fikirler ortaya çıksa da bu düşünceler genele tekabül etmemiştir. Savaş dini olan İslam’ın ve barış dini olan Hristiyanlığın savaşa çökertilemeyeceği gibi konular da ortaya atılmıştır. Bu konuları ortaya atanlar İslam’ı mağlup edebilmek için konferanslar yapılması fikriyle gündeme gelmiştir. İslam peygamberi önceki yıllarda deccal olarak nitelendirilirken XVI. yüzyılla birlikte deccalin kilise içinden çıkacağı düşüncesi ortaya atılmıştır. Bu durumda İslam ile mücadele artık boşunadır çünkü Hristiyanlık kendi hatalarıyla uğraşmaktadır. XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti’nin Viyana’da yenilmesiyle İslam’a karşı duyulan korku azalmış ve İslam hurafelerden kurtulmaya başlamıştır. Ancak bu durum İslam’ın tamamen tarafsız

yorumlandığı anlamına da gelmemektedir. Nitekim yazılan eserlerde İslam, kimi zaman olumsuz ve taraflı nitelermeler almaya devam etmiştir.

Tezin üçüncü kısmında ise ilk olarak Osmanlı'nın gayrimüslimlere tutumundan bahsedilmiştir. Bu sebeple Osmanlı ve Avrupa'nın kendi dindaşlarından olmayanlara yaklaşımları karşılaştırılmıştır. Osmanlı gayrimüslimlere, Müslümanlara da yaptığı gibi bazı sınırlılık ve haklar vermiştir. Getirilen bu kurallar incelendiğinde Osmanlı Devleti'nin Avrupa'ya nazaran daha hoşgörölü bir tutum sergilediği fark edilebilir. Nitekim seyahatnamelerde de değinildiği gibi bazı bölgelerdeki Hristiyanlar, Hristiyan yönetimi altında yaşamaktansa Osmanlı yönetimini tercih ettiklerini ifade etmişlerdir. Osmanlı Devleti, içinde barındırdığı Hristiyan ve Yahudilerin fazlalığıyla da dikkat çekmiştir ve İstanbul, bu özelliği sayesinde kimi seyyahlar tarafından dünya şehri olarak nitelendirilmiştir. Özellikle Hristiyan toplumlarda çeşitli eziyetlere maruz kalan Yahudilerin Osmanlı'daki durumu gelen seyyahlar tarafından dikkat odağı haline gelmiştir ve Yahudilerin bu topraklarda oldukça iyi durumda olduklarından bahsetmişlerdir. Bu ifadeler de Osmanlı'nın gayrimüslimlere karşı tutumu hakkında fikir oluşturması açısından önemlidir.

Ele alınan seyahatnamelere göre Yahudi ve Hristiyanların bayramlarını, ibadetlerini, cenaze ve evlilik törenlerini yerine getirirken özgür oldukları açıktır. Öyle ki kiliselerde Türklerin inancı aleyhine sözler edilse bile müdahale edilmemektedir. Yine kiliselerin hiyerarşisi incelendiğinde kendi içlerinde bir düzen olduğu fark edilir. Dönemin kiliselerinden de bahseden seyyahlar, gayrimüslimlerin mabetlerine dokunulmadığını ortaya çıkarmaktadır.

Tezde Hristiyanların din değıştirmelerine de değinilmiştir. Bu inceleme esnasında Müslüman olmanın Osmanlı Devleti'nde bazı ayrıcalıklarından bahsedilir. Din değıştirip Müslüman olmayı seçen gayrimüslimlerin suçları ve günahları affedilmektedir. Bu da bazı durumlarda suçlarının affedilmesi için Müslüman olmayı seçtiğini ifade edip gizlice eski dinlerindeki inanca sahip gayrimüslimleri ortaya çıkarmaktadır. Ancak pek çok gayrimüslimin de kendi istekleriyle Müslüman oldukları da belirtilmiştir.

Gerlach ve Tournefort, Türklere karşı gözlemlerine kısıtlı olarak değinmiştir. Bu gözlemlerde kimi zaman nesnel kimi zaman ise öznel yorumlarda bulunmuştur. Türklerin yardımseverliğinden, disiplinli ve düzenli olmalarından bahseden yazarlar, inançları hakkında ise hurafe nitelermesi yapmışlar ve İslam'ı Hristiyanlıkla çatışması sebebiyle

dinlerin en tehlikelisi olarak adlandırmışlardır. Seyyahların tarafsız gözlemleriyle İslam, olumlu izlenimler bıraksa da en tehlikeli olmakla nitelendirilmesi ve Hristiyanlığa düşman bir din olarak görülmesi sebebiyle zihinlerde *öteki* olarak yer almış ve küçümsenmiştir. Bu sebeple de Müslümanların barbar, vahşi kelimeleriyle özdeşleştirilmeye devam ettiği görülmüştür.

KAYNAKÇA

AKALIN Kürşat Haldun, “Hıristiyanlığa Aktarılmış Ritüeller Olarak İsis Kültündeki Vaftiz Ve Günah Çıkartma Ayinleri”, Erzurum: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2014, ss.42.

ALADA Dinç, “Cusalı Nikolaus’ın Düşüncesini Küçükömer Ve Ülken’in Felsefi Tavırlarından Hareketle İrdelemek”, Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi, s.22, 2016, ss.280.

ARIKAN Zeki, “Postel Guillaume”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007, C.34, ss. 333, 334.

ARTAN Tülay, “Yerasimos Stefanos”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013, C. 43, ss. 482, 483.

AY, Rahim. İlahi Dinlerde Oruç: Kaynağı, Amacı ve Uygulanışı Bakımından Karşılaştırmalı Bir İnceleme, C.2, Ankara: Journal of Analytic Divinity International Refereed Journal, 2021, ss. 217.

BAĞIR Ali Muhammed, Tanrısız Yahudiliğe Doğru: Hümanist Yahudilik ve Temel Değerleri, *Kalemname*, 2019, ss.194.

BORA Siren, Türkiye’de Bir İlk: İzmir Matza (Hamursuz) Fabrikası Hakkında Belgeler, C.7, s.2, Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi, 2021, ss. 275.

BOZKURT Gülnihal, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığında Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, 2.b., Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996.

BRENTJES Sonja, *Travellers from Europe in the Ottoman and Safavid Empires, 16th-17th Centuries - Seeking, Transforming, Discarding Knowledge*, New York, Ashgate Publishing, 2010.

BUSBECG Ogier Ghiselin, *Türkiye’yi Böyle Gördüm*, thk. Aysel Kurutluoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser.

CARDINI Franco, *Avrupa ve İslam*, çev. Gürol Koca, İstanbul: Literatür Yayıncılık, 2004.

CORBUSIER Le, *Şark Seyahati / İstanbul 1911*, 4.b, çev. Alp Tümertekin, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.

DADYAN Saro, *Osmanlı’nın Gayrimüslim Tarihinden Notlar*, ed. Ersan Güngör, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2011.

DEMİRCİ Kürşat, “Bibliander”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2016, C.1, ss. 194,195.

DİLAVEROĞLU Büşra, “Evrensel ve Yerel Arasında Bir Okuma Denemesi; Modern Mimarlığın Beş İlkesi ve Corbusier Konutları”, C.2, No.1, Uluslararası Hukuk ve Sosyal Bilim Araştırmaları Dergisi, 2020, ss. 88-97.

DÖLEY İlbek, Yeşeya: 58 Bağlamında Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam’da Makbul Orucun Anlamı, C.10, s.23, Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2019, ss. 619, 621, 622.

ELAM Nilgün, Konstantinopolis’te Dinî Bayramlar, C.5, Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, 2015, ss.76.

ELIOT Charles, *Avrupa’daki Türkiye*, C.I, b.2., Tercüman Gazetesi 1001 Temel Eser.

ELIOT Charles, *Avrupa’daki Türkiye*, C.II, b.2., Tercüman Gazetesi 1001 Temel Eser.

- ESKİCİOĞLU Osman, “Altın” , *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989, C. 2, ss. 536,537.
- GERLACH Stephan, *Türkiye Günlüğü 1573-1576*, C.I, 3.b., ed. Kemal Beydilli, çev. Turkis Noyan, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2017.
- GERLACH Stephan, *Türkiye Günlüğü 1577-1578*, C.II, ed. Kemal Beydilli, çev. Turkis Noyan, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007.
- GROEPLER Eva, *İslam ve Osmanlı Dünyasında Yahudiler*, 1, çev. Süheyla Kaya, İstanbul, Belge Yayınları, 1999.
- GÜLLÜ Ramazan Ersoy, “Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Rumların İdaresi”, C.5, Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2021, ss. 154
- GÜLSOY Ufuk, *Cizyeden Vatandaşlığa Osmanlı'nın Gayrimüslim Askerleri*, ed. Adem Koçal, İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.
- GÜNER Selda, “Oryantalizmin Ortaçağ Avrupasındaki Düşünsel Kökenleri: Batı'nın Ötekileştirdiği Müslüman Doğu”,C.25, No.1, Ankara: Edebiyat Fakültesi Dergisi, 2008, ss. 64-68.
- GÜRKAN Salime Leyla, “Vaftiz”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012, C. 42, ss.424.
- HAZARD Paul, *Batı Düşüncesindeki Büyük Değişme*, 1.b., çev. Erol Güngör, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1973.
- KABBANİ Rana, *Avrupa'nın Doğu İmajı*, çev. Serpil Tuncer, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 1993.
- KATAR Mehmet, “Paskalya”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007, C. 34, ss. 181, 182.
- KAYA Önder, *İmparatorluktan Cumhuriyete Azınlıklar*, 2.b., İstanbul: Kronik Kitap Yayınevi, 2020.
- KULA Onur Bilge, *Batı Felsefesinde Oryantalizm ve Türk İmgesi*,3.b., İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2018.
- KÜÇÜK Abdurrahman, Günay TÜMER, Mehmet Alparslan KÜÇÜK, *Dinler Tarihi*, 4.b., Ankara: Berikan Yayınevi, 2014.
- LEWIS Bernard, Benjamin BRAUDE, *Christians and Jews in the Ottoman Empire the Functioning of a Plural Society*, New York, Holms Meier Publishers, 1982.
- LOWRY Heath W., *Seyyahların Gözüyle Bursa 1326-1923*, çev. Serdar Alper, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2004.
- MACLEAN Gerald, *The Rise of Oriental Travel Visitors to the Ottoman Empire 1580-1720*, New York, Palgrave Macmillan, 2004.
- MADEN Sedat, (2008) “Türk Edebiyatında Seyahatnameler ve Gezi Yazıları”, s.37, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 2008, ss. 148.
- MÜLLER Georgina Max, *İstanbul'dan Mektuplar*, çev. Afife Buğra, İstanbul: Kervan Kitapçılık, 1978.
- ÖZTÜRK Özhan, Hamsin Yortusu Hıristiyan Mitolojisi, Dünya Mitolojisi, Ankara: Nika Yayınları, 2016.
- ÖZTÜRK Tuğba, “Sebepleri ve Sonuçlarıyla İlk Oryentalist Çalışmalar”, C.12, No.1, Milet ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi, 2015, ss.55-80.
- ROTH Ulli ,“Juan of Segovia's Translation of the Qur'an”, Al Qantara, 2014, ss.555.
- SCHNEIDER Eliza Cheney Abbot, *Bursa Mektupları Bir Bursa Kentinde Müminler ve Kafirler*, ed. Işıl Erverdi, çev. Neşe Akın, İstanbul: Dergah Yayınları, 2009.

- SHAW J. Stanford, *The Jews of the Ottoman Empire and the Turkish Republic*, London, Macmillan Press Ltd, 1991.
- SOUTHERN Richard W.i, *Orta Çağ Avrupasında İslam Algısı*, çev., Ahmet Aydoğan, İstanbul: Yöneliş Yayınları, 2000.
- STATHIS Pinelopi, *19. Yüzyıl İstanbul'unda Gayrimüslimler*, 3.b., thk. Ali Berktaş, çev. Foti Benlisoy, Stefo Benlisoy, İstanbul: Tarih Vakfı Türk Yayınları, 2011.
- ŞAKİROĞLU Mahmut, "Sicilya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.37, ss.138,139.
- ŞİRİN İbrahim, "Seyahatnamelerin Sosyal Bilimlerde Kullanım Değeri: Seyahatname Metodolojisi Geliştirmenin Zorunluluğu", s. 110, Ankara: Türk Yurdu, 2013.
- ŞUŞOĞLU Önder, *Anneciğim Türkler Geliyor Bir Ayıbı Yalanlayan Tarih*, İstanbul: Kum Saati Yayınları, 2007.
- TARAKÇI Muhammet, *St. Thomas Aquinas*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2006.
- THEVENOT Jean, *1655-1666'da Türkiye*, İstanbul: Tercüman Gazetesi 1001 Temel Eser, 1978.
- TOURNEFORT de Joseph, *Tournefort Seyahatnamesi*, C. I, 4.b., ed. Stefanos Yerasimos, çev. Ali Berktaş, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2013.
- TOURNEFORT de Joseph, *Tournefort Seyahatnamesi*, C. II, 4.b., ed. Stefanos Yerasimos, çev. Teoman Tunçdoğan, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2013.
- TUNÇ Şafak, "Seyahatnameler", İstanbul: İstanbul Ticaret Odası, 2010.
- TÜRKAN Ahmet, "Osmanlı Sarayında Bir Dinler Tarihçisi: Max Müller'in Türkiye Seyahatnamesinin Değerlendirilmesi", C.3, Oksident, Yahudilik, Hristiyanlık ve Batı Araştırmaları Dergisi, 2021, ss.2, 25.
- ÜNAL Banu Çetin, "Avrupa'nın Felaketler Yüzylında Bir Devrimci Olarak John Wycliffe'in Etkisi", *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, C.2, 2019, ss.80.
- YILMAZ Kübra, "Doğu Seyahatnamesi Bir Dominikan Keşişin Anadolu ve Ortadoğu Yolculuğu 1289 – 1291", *Tarih Kritik Dergisi*, C.5, Sayı: 2,2019, ss.95.
- YILMAZ Özgür, "Osmanlı Şehir Tarihleri Açısından Yabancı Seyahatnamelerin Kaynak Değeri" XXVIII, C.II, *Tarih İncelemeleri Dergisi*: 2013, ss. 587-614.
- YİRMİSEKİZ ÇELEBİ Mehmed Efendi, *Fransa Sefaretnamesi*, thk. Abdullah Uçman, ed. İsmail Kara, İstanbul: Dergah Yayınları, 2017.
- WATT, W. Montgomery, *İslam'ın Ortaçağ Avrupası Üzerindeki Etkisi*, çev. Ümit Hüsrev Yolsal, Ankara: Bilgesu Yayın, 2013.